

EEN EEUW INFORMATIE,
EDUCATIE EN INSPIRATIE

Openbaar Bibliotheekwerk in
Den Haag 1906–2006

EEN EEUW INFORMATIE, EDUCATIE EN INSPIRATIE

Openbaar Bibliotheekwerk in
Den Haag 1906–2006

PAUL SCHNEIDERS

Uitgeverij De Nieuwe Haagsche
in samenwerking met
Dienst Openbare Bibliotheek Den Haag

Dit boek is geschreven in opdracht van de Dienst Openbare Bibliotheek Den Haag (DOB) in de periode december 2002 – februari 2005.

Het kwam tot stand met financiële steun van de 's-Gravenhaagsche Boekhandelaars-Vereeniging, het Prins Bernhard Cultuurfonds 's-Gravenhage, de gemeente Den Haag, Schulz Speyer Bibliothekstechnik AG, Schulz Benelux, Ahrend Inrichten BV, en met medewerking van het Haags Gemeentearchief.

Waar bij de illustraties geen bronvermelding staat, betreft het illustraties uit eigen beheer.

Met dank van de auteur aan:

De 'meeleesclub' van de Dienst Openbare Bibliotheek Den Haag:

Alexander Burgers van den Bogaert, directeur DOB

Hanke Roos, hoofd publieksdiensten DOB

Sylvia van Valen, medewerker pr, marketing en projecten DOB

Sabine Heijman, hoofd afdeling pr & marketing DOB

Mat van Dijk, historicus en medewerker documentaire informatievoorziening DOB

Rob Blei, adviseur

Sonja van der Meer (heel in het bijzonder!), hoofd stafbureau DOB

en

Kees Ruys, auteur en intermediair in bibliotheek Statenkwartier/Duinoord, bureauredactie.

Colofon

© 2005 Uitgeverij De Nieuwe Haagsche

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dienst Openbare Bibliotheek Den Haag

Postbus 12653

2500 DP Den Haag

www.bibliotheek.nl/denhaag

Oplage: 1.250

Ontwerp en druk: Koninklijke De Swart, Den Haag

Informatie: Sonja van der Meer, hoofd Stafbureau DOB

ISBN 90-77032-72X

INHOUD

Voorwoord (wethouder Pierre Heijnen)	7
1. Leeszaalbeweging en samenleving	11
1.1. De Leeszaalbeweging	11
1.2. De Leeszaalbeweging, kind van haar tijd	23
1.3. Het succes van de Leeszaalbeweging	27
1.4. Typisch Nederlands	32
2. Consolidatie en expansie, 1906–1919	35
2.1. In de knop gebroken?	35
2.2. Nieuw elan	40
2.3. In opspraak	45
2.4. Muziek	48
2.5. De Groote Oorlog, 1914–1918	49
2.6. “Om de menschen braaf te maken of braaf te houden”	51
3. Crisis, Bilderdijkstraat, Bezetting	55
3.1. Ontgoocheling	55
3.2. Een nieuwe bibliotheek en nieuwe taken	60
3.3. Bezetting	77
4. Naar een bibliotheek voor iedereen, 1949–1983	89
4.1. Herstel en Vernieuwing	89
4.2. Een nieuwe directeur	93
4.3. Leeszaalstijl en Open Venster	97
4.4. Modern en publieksvriendelijk	102
5. Nieuwe technieken, nieuwe activiteiten	115
5.1. Tendensen, ontwikkelingen, koerswijzigingen	115
5.2. Directeuren Wim Renes (1983–2000) en Alexander Burgers van den Bogaert (2000–)	116
5.3. Verzakelijking en professionalisering	120
5.4. ICT	124
5.5. Sociaal-cultureel werk en onderwijs	129
6. Van hel naar hemel	139
Naschrift (directeur DOB Alexander Burgers van den Bogaert)	146
Chronologisch overzicht	149
Verantwoording	157
Personenregister	161
Summary	163

VOORWOORD

In 1906 was er een leeszaaltje, boeken en tijdschriften werden niet uitgeleend. Nu is de Haagse openbare bibliotheek een omvangrijke voorziening; een netwerk bestaande uit de Centrale Bibliotheek aan het Spui en (in 2006) achttien wijkbibliotheken met telematicacentra. In de afgelopen eeuw is enorm veel veranderd.

Dat kunt u lezen in dit prachtige, rijk geïllustreerde boek van dr. Paul Schneiders over honderd jaar openbaar bibliotheekwerk in Den Haag.

De Haagse openbare bibliotheek doet het goed: 92.000 leners, ruim 3,4 miljoen uitleningen en 2,4 miljoen bezoeken per jaar. De klanten zijn met de dienstverlening zeer tevreden. Dit geldt voor de vier grote steden in ons land, maar de Haagse bibliotheek kwam er in het klanttevredenheidsonderzoek G4-bibliotheken (2004) met het rapportcijfer 8,3 zelfs als beste uit. Naast klantvriendelijkheid en behulpzaamheid blijkt in datzelfde onderzoek ook de bereikbaarheid van de bibliotheek belangrijk te zijn. Op dat punt scoort Den Haag eveneens hoog. Dit is het resultaat van jarenlange gemeentelijke investeringen in vernieuwing en uitbreiding van het netwerk van filialen in bestaande wijken, en meer recent ook in de nieuwe gebieden Wateringse Veld, Ypenburg en Leidschenveen. Uiteraard moet dan ook de prachtige Centrale Bibliotheek in het stadhuis/bibliotheekcomplex aan het Spui worden vermeld. Maar het gaat niet alleen om nieuwe gebouwen of een nieuwe inrichting van de panden. Klanten zijn ook tevreden vanwege de vernieuwing in collectievorming, de verbreding van de dienstverlening en het gebruik van nieuwe media en communicatiemogelijkheden.

In dit boek kunt u onder meer lezen dat de vier kernfuncties van het bibliotheekwerk al honderd jaar eigenlijk dezelfde zijn: informatie, educatie, cultuur en recreatie/ontmoeting. Wel zijn in de loop van de tijd accenten verschoven en methoden veranderd. In het begin van de 20ste eeuw stond de volksopvoeding voorop, en die is nog steeds uiterst actueel. Sinds enkele jaren richt onze openbare bibliotheek zich in toenemende mate op haar functie van schakel in een breed aanbod van educatieve en culturele voorzieningen:

- als natuurlijke partner van het onderwijs (taal- en leesontwikkeling) en in de cultuuroverdracht van generatie op generatie;
- als ondersteuner bij de inburgering en emancipatie van nieuwe Hagenaars;
- in de vervulling van een belangrijke rol in het kader van een leven lang leren;
- bij de ontwikkeling naar meer vraaggerichte dienstverlening in de kennissamenleving, die nu en nog meer in de toekomst hoge eisen stelt aan mensen; het van jongs af aan ontwikkelen van competenties als creativiteit, verbeeldingskracht en informatieverwerking is van essentieel belang;
- en ten slotte krijgt de bibliotheek een meer centrale informatie- en ontmoetingsfunctie in de wijk, waarmee een bijdrage wordt geleverd aan de sociale cohesie, het onderling contact en de binding met de wijk en de stad.

Het voert te ver om hier dieper in te gaan op het zeer ruime en diverse activiteitenpakket van onze bibliotheken. De gedrukte en de virtuele versies van dit aanbod zijn bij alle vestigingen en op de website beschikbaar.

Al met al ben ik trots op wat onze bibliotheek tot stand heeft gebracht. Voor de medewerkers en het management ligt nog veel vernieuwend werk in het verschiet, waarbij samenwerking met partners, vraaggerichte dienstverlening en het op een natuurlijke manier inpassen van nieuwe media prioriteiten zijn. Maar bij al die noodzakelijke vernieuwingen moeten we vooral niet vergeten dat lezen veel plezier geeft, en dat het ontsluiten van informatie essentieel is voor het ‘vasthouden’ van jonge kinderen en volwassenen.

De afgelopen honderd jaar is de visie op dit punt nogal eens veranderd. Ook dat kunt u uitgebreid lezen in dit jubileumboek.

Tot slot: het beleid van de vier directeurs in de afgelopen honderd jaar wordt in dit boek uitvoerig uiteengezet. Terecht. Maar dat beleid kon alleen verwezenlijkt worden dankzij de duizenden personeelsleden die sinds 1905 aan de bibliotheek verbonden zijn geweest, dankzij de talloze vrijwilligers die als bestuurslid of anderszins de bibliotheek geholpen hebben en dankzij de mensen op het stadhuis.

Slechts een enkeling van hen wordt in dit boek met name genoemd, want geschiedschrijving is nu eenmaal een rigoureuze vereenvoudiging van een complexe, niet geheel in woorden te vatten werkelijkheid. De in dit boek onvermeld gebleven personen hebben feitelijk een hoofdrol gespeeld. Waarvan akte.

Ik wens u veel leesplezier.

De wethouder van Onderwijs, Sociale Zaken, Werkgelegenheid en Integratie,

Pierre Heijnen

Voorbeelden van boeken uit de historische collectie jeugdboeken DOB.

Het gebouw van de arbeidsbeurs, Prinsegracht 63, in 1906. (Foto HGA)

1. LEESZAALBEWEGING EN SAMENLEVING

1.1. De Leeszaalbeweging

Het was donderdag 18 januari 1906 tegen 8 uur 's avonds ongewoon druk op de Haagse Prinsegracht. Groepjes mensen liepen richting het gebouw van de Arbeidsbeurs op nummer 63, een paar koetsiers hielden er hun koetsen halt om passagiers te laten uitstappen. Deftige lieden kennelijk. Overdag zag men daar op de gracht vaak veel *volk*: werklozen, pet op het hoofd, die zich bij de Arbeidsbeurs lieten inschrijven, of werklieden die bij het gemeentelijk scheidsgerecht moesten zijn. Dat had zijn zaaltje in de beurs. Soms ook liepen er beter geklede mannen, *heeren*, met hoed, artsen en ambtenaren, die als leden van de Gemeentelijke Gezondheidscommissie af en toe in het gebouw vergaderden.

De ongeveer vijftig dames en heren die de bewuste avond het gebouw binnenliepen, werden ontvangen in het vergaderlokaal van de Gezondheidscommissie. Misschien vonden zij het wel een passend onderkomen voor deze feestelijke bijeenkomst; want zij kwamen weliswaar niet samen om over lichamelijke gezondheid te praten, maar wel over geestelijk welzijn door middel van lezen.

Die avond, 18 januari 1906, werd de Openbare Leeszaal en Bibliotheek plechtig geopend voor leden en genodigden. De instelling was ondergebracht in twee flinke kamers van de Arbeidsbeurs, maar die waren te klein om het gezelschap te herbergen, dus werd het ruim bemeten lokaal van de Gezondheidscommissie voor deze bijzondere gelegenheid gebruikt.

De voorzitter van het bibliotheekbestuur, bekende Hagenaar en lid van de Tweede Kamer mr. W. Dolk, heette de aanwezigen welkom, in het bijzonder de heer G. de Wijs, de wethouder die het gemeentebestuur vertegenwoordigde. Dolk bedankte hem voor het royale gebaar dat de gemeente had gemaakt. Die stelde immers aan de Vereeniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek 's-Gravenhage gratis de twee leeskamers en nog een klein vertrek voor de bibliotheekassistent ter beschikking. Verwarming en licht nam de gemeente ook al voor haar rekening. Na enkele vertegenwoordigers van werkliedenverenigingen te hebben bedankt, las spreker het gelukstelegram voor dat het bestuur van de Dordtse leeszaal had gestuurd. Vervolgens gaf hij het woord aan de man die de stuwende kracht achter de oprichting was, mr. A. Meyroos. Die had als redacteur van het dagblad *Het Vaderland* in zijn krant voor oprichting van een openbare leeszaal gepleit. De eerste keer in een groot, driekoloms artikel op de voorpagina van de avondeditie van 31 december 1904 onder de kop *Een openbare leeszaal en bibliotheek*. Hem stond voor ogen, schreef hij bij die gelegenheid, een soort bibliotheek als de Amerikaanse *public library*, welvoorzien van dag- en weekbladen, tijdschriften uit binnen- en buitenland en boeken, "werken van ernstigen wetenschappelijken aard naast voortbrengselen van kunst- en ontspanningsliteratuur".

Dit alles voor iedereen gratis toegankelijk, net als de Haagse pleinen en parken. Meyroos maakte duidelijk dat deze bibliotheek geen leesmuseum voor een kleine schare zou worden zoals het Damesleesmuseum, maar “een machtige, zoo niet de machtigste factor van volksopvoeding”. De openbare bibliotheken van Dordrecht en Groningen noemde hij als voorbeelden en hij verwachtte dat de nieuwe leeszaal in Den Haag eveneens van alle kanten lectuur zou worden aangeboden. “Is er nobeler wedstrijd denkbaar dan het streven van alle partijen en stromingen om in een voor allen toegankelijk middelpunt samen te brengen, het beste dat elke vermag te geven!” Ten slotte riep Meyroos sympathisanten op via een kaartje aan de redactie zijn initiatief te steunen. Meyroos zag zichzelf uitsluitend als gangmaker, een bestuursfunctie wilde hij niet bekleden. Hij eindigde zijn oproep aan sympathisanten met: “Aan hen verblijf het dan het stekje te planten, dat mettertijd moge opgroeien tot een krachtigen boom, dien men zal kennen aan zijn zegenrijke vruchten.” Dankzij Meyroos en zijn artikelen werd een comité gevormd dat als bestuur ging optreden van wat officieel ging heten: de Vereeniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek te 's-Gravenhage. Formeel opgericht 18 mei 1905. De statuten werden op 30 mei vastgesteld en bij Koninklijk Besluit van 27 juni 1905 goedgekeurd.

In zijn speech bij de opening op 18 januari 1906 noemde Meyroos als voorbeeld de Engelse en Amerikaanse *public libraries*. Wat op de lagere school aan kennis en ontwikkeling was bijgebracht, zette dat soort bibliotheken voort. “Hooger genot geven dan op straat of in een bierhuis te vinden is”, dát was het doel van de nieuwe instelling. Volstrekte openbaarheid hoorde daar bij, de leeszaal stond gratis open voor iedere man en vrouw boven de 18 jaar, de leden mochten zelf hun contributie bepalen (minimaal 25 cent per jaar), maar om van de leeszaal gebruik te maken was het lidmaatschap niet verplicht. Leden hielpen door hun geldelijke bijdrage slechts de instelling in stand te houden. Naast de gewone leden (die van minimaal een kwartje) waren er leden-begunstigers met een jaarlijkse bijdrage van minimaal f 10 per jaar en leden-stichters die een bedrag van minstens f 50 ineens storten.

“Het is ook geen leeszaal voor een bepaalde klasse of stand, maar één, waar ieder van zijn gading zal vinden.” Bovendien was de leeszaal onzijdig, alle richtingen zouden op gelijke voet behandeld worden, de veelzijdige politieke samenstelling van het bestuur stond daar garant voor. Meyroos dankte verder het gemeenteraadslid E. Deen (SDAP) die de tafels, stoelen en kasten geschonken had en alle anderen, die geld gegeven hadden of kranten, tijdschriften en boeken cadeau hadden gedaan. Hij gaf daarna het woord aan wethouder G. de Wijs. Ook van diens kant lovende woorden voor dit nuttige instituut, waarna het gezelschap zich naar de leesvertrekken begaf. Er was een ruime kamer voor het lezen van de dag- en weekbladen met in het midden een grote tafel waarop een aantal bladen uitsluitend lag, de rest hing in rekken aan de wand. “De praktische, eenvoudige leuningstoelen bieden een gemakkelijk zitje aan en passen wonderwel bij het waas van tegelijk degelijke gezelligheid, dat over de geheele inrichting gespreid ligt en den bezoeker aanstonds zich thuis zal doen gevoelen.” Dan waren er nog een kamertje voor de assistent en het grote tijdschriften- en boekenvertrek met twee voor het raam geplaatste tafels. Bordjes maakten de bezoeker duidelijk dat er niet gerookt mocht worden, etiketten op de boeken en tijdschriften dat men vanwege de hygiëne de vingers niet mocht bevochtigen

Het werkvertrek van de bibliothecaresse op de Prinsegracht.

bij het omslaan van de bladzijden. Bestuurssecretaris dr. C.H. Ebbinge Wubben kreeg die avond nog van menig bezoeker geld en boeken toegezegd. Een tevreden gezelschap verliet de Arbeidsbeurs, daags daarop kon iedereen er terecht. De prille leeszaalbeweging had een nieuwe mijlpaal bereikt.

Het begrip ‘leeszaalbeweging’ was in 1906 nieuw en vrijwel onbekend. Niet meer dan enkele tientallen Nederlanders wisten wat dat inhield. Die bevlogen leeszaalpioniers bedoelden ermee: *het georganiseerd ijveren voor de oprichting van een nieuw type, ten dele door de overheid bekostigde, strikt onpartijdige bibliotheek (openbare leeszaal en bibliotheek; OLB) met ruime openingstijden en geleid door deskundig personeel, waarin iedereen van 18 jaar of ouder – zonder onderscheid naar sekse, maatschappelijke positie, godsdienstige of politieke overtuiging – lectuur van alle richtingen voor ontwikkeling en ontspanning gratis of tegen minimale betaling kon lezen en lenen.*

In Engeland en de Verenigde Staten bestond dit type bibliotheek al sinds ongeveer 1840. Een paar incidentele pogingen in Nederland, kort na 1850 gedaan om ook hier zulke instellingen in het leven te roepen, waren vruchteloos gebleven. Wél waren in de tweede helft van de 19de eeuw drie andere soorten bibliotheken in Nederland sterk gegroeid: het leesmuseum, vaak gekoppeld aan een herensociëteit, voor notabelen, voorts de winkel- of huurbibliotheek, zich meestal richtend op de gewone man, met lichte, soms ‘bedenke-

lijke' romans die men kon lenen voor een paar cent in de week. Leesmuseum en huurbibliotheek waren uitsluitend in de steden te vinden; daar ook, maar vooral in de dorpen, wemelde het van een derde soort: de volksbibliotheek. Ongeveer de helft van de volksbibliotheeken werd gevormd door de circa 350 neutrale Nutsbibliotheeken, de andere helft bestond vooral uit confessionele volksbibliotheeken. De rooms-katholieken bijvoorbeeld hadden hun parochie- en Vincentiusbibliotheeken, de gereformeerden en hervormden hun jongelingsverenigingsbibliotheeken en zelfs waren er een paar socialistische volksbibliotheeken. Eind 19de eeuw kwamen daar nog andere volksbibliotheeken bij als vrucht van het Toynbee-werk. Vernoemd waren deze naar de grote promotor van het volksontwikkelingswerk in Engeland, professor Toynbee. Ook in Nederland gingen intellectuelen en studenten volksbibliotheeken oprichten. Landelijke bekendheid kregen de Toynbee-bibliotheek en leeszaal van Ons Huis aan de Rozengracht in Amsterdam.

Bij een nationale enquête in 1908 bleken er in ons land ongeveer 700 volksbibliotheeken te bestaan. Al waren er in die bonte massa verschillen, in veel opzichten leken ze sterk op elkaar. Vrijwel allemaal waren het heel bescheiden verzamelingen boeken, in de orde van enige honderden tot duizend, die werden uitgeleend tegen betaling van een paar centen. Volksbibliotheeken hadden vrijwel nooit een leeszaal, waren zeer beperkt open – soms alleen in het leesseizoen, de winter – en werden door vrijwilligers beheerd. Met name onderwijzers en dominees hielden zich met dit volksontwikkelingswerk bezig. Het boe-

De Leeszaal Boeken en Tijdschriften op de Prinsegracht.

De Leeszaal Couranten op de Prinsegracht. Vooral in de eerste jaren was het bezoeken van de leeszaal typisch een mannenaangelegenheid. In 1906 waren er gemiddeld 60 bezoekers per dag, onder wie 56 mannen. In 1909 kwamen er gemiddeld 128 personen per dag, onder wie 117 mannen. Vrouwen en mannen in één vertrek – velen vonden dat ongepast. In de rooms-katholieke leeszaal waren aanvankelijk zelfs aparte zaaltjes voor mannen en vrouwen (zie blz. 53).

kenbezit bestond bijna alleen uit populaire romans, een catalogus was er vrijwel nooit, net zo min als geld voor aanschaf van boeken. Die kregen ze cadeau. Tijdschriften of kranten waren er op een enkele uitzondering na – zoals in Ons Huis – niet te vinden. Volksbibliotheken moesten het hebben van giften in geld en boeken. Het waren feitelijk instellingen van weldadigheid, bedoeld voor de werkende stand en niet voor iedereen. De burgerij liet zich er dan ook niet zien, de volksbibliotheek was er immers voor de lagere klasse. De openbare leeszaal en bibliotheek nieuwe stijl daarentegen nam als voorbeeld de Engelse en Amerikaanse *public library* en die wilde er heel nadrukkelijk voor iedereen zijn.

Een lastig te beantwoorden vraag is wanneer en waar in Nederland voor het eerst zo'n moderne leeszaal – laten wij die inmiddels verouderde term maar gebruiken – opgericht werd. Meestal wordt dan Utrecht genoemd. In de Domstad werd in 1892 een Openbare Leeszaal geopend op initiatief van professor mr. W.L.P.A. Molengraaff. Die noemde zijn geesteskind nuttig “voor den zoo talrijken werkmansstand en de vele werklieden”. Voor

een beperkte groep dus. Een bibliothecaris was er aanvankelijk ook al niet, het toezicht in deze leeszaal was toevertrouwd aan een gepensioneerd onderofficier uit Nederlands-Indië, die na een paar jaar werd opgevolgd door een veldwachter in ruste. De binnenlopende werklui kwamen er niet om te lezen, maar om er, warm en beschut, hun boterham op te eten. Nee, in Utrecht was toen feitelijk nog sprake van een volksbibliotheek en pas omstreeks 1906 ontwikkelde die zich door toedoen van jonkheer mr.dr. E.A. van Beresteyn tot een echte moderne leeszaal voor iedereen.

Het was de op 1 mei 1899 geopende Dordtse leeszaal waarmee voor het eerst de Angelsaksische *public library* een Nederlands equivalent kreeg. De Dordtse leeszaal werd dan ook het directe voorbeeld voor een paar andere, zoals in Groningen (1903), Leeuwarden (1905) en Den Haag (1906).

Vaart kreeg de Nederlandse leeszaalbeweging vanuit het buitenland, door het boek van de Duitse bibliothecaris dr. Ernst Schultze. “Het boek van den Duitscher heeft den Nederlander de Engelsche openbare bibliotheek gebracht” heeft leeszaal ‘goeroe’ Greve terecht opgemerkt. In zijn *Freie Öffentliche Bibliotheken und Volksbibliotheken* zette Schultze uitvoerig de wezenlijke verschillen uiteen tussen volksbibliotheken en openbare bibliotheken nieuwe stijl. Voor deze laatste ging de Duitse ‘leeszaalbeweging’ ijveren. Om dat nieuwe type goed te onderscheiden van de volksbibliotheken, lanceerden de Duitse pioniers de termen *Bücherhalle*, *Lesehalle*, *Freie Öffentliche Bibliothek*. Welke naam in Duitsland aan het nieuwe fenomeen gegeven zou worden, was toen nog onduidelijk, maar inhoudelijk was er wel helderheid over wat uiteindelijk *Öffentliche Bibliothek* ging heten.

De Duitse bibliotheeksituatie vertoonde veel overeenkomst met de Nederlandse en het boek van Schultze kreeg in ons land veel aandacht. ‘Inslaan als een bom’ gaat te ver, maar voor de paar dozijn leeszaalactivisten was het boek het sein om hier de leeszaalpropaganda krachtig ter hand te nemen. In *De Gids* van 1901 verscheen van dr. T.J. de Boer een artikel *Openbare leeszalen en boekerijen*, A.J. van Huffel jr. schreef over *Openbare boekerijen en leeszalen* in *Vragen des Tijds*. In dat zo vruchtbare jaar 1901 stonden er bovendien oproepen om in Nederland het nieuwe type bibliotheek op te richten in het *Algemeen Handelsblad* (2, 4 en 7 februari) en in *De Amsterdammer* (24 maart, 7 april). Een ware uitbarsting dus in 1901 van journalistieke leeszaalpropaganda. Zeker, door het boek van de Duitser gestimuleerd, maar in 1901 – het jaar waarin de leerplichtwet werd aangenomen – is dit leeszaalenthousiasme mede gevoed door het humanistische, idealistisch-optimistische idee dat de in 1901 aangebroken 20ste eeuw zo’n ontwikkelend instituut bitter hard nodig had.

Ook in 1902 en volgende jaren hield de stroom van wervende artikelen en propaganda-geschriften aan. Toch was er nog steeds geen heel duidelijke, tot in bijzonderheden uitgewerkte visie op wat de nieuwe leeszaal behoorde te zijn. Kern van het vraagstuk was: Wat zijn nu precies de verschillen tussen de leeszaal nieuwe stijl en de volksbibliotheek? Een jonge, academisch gevormde bibliothecaris, verbonden aan de bibliotheek van de Tweede Kamer, ging zich in deze materie verdiepen.

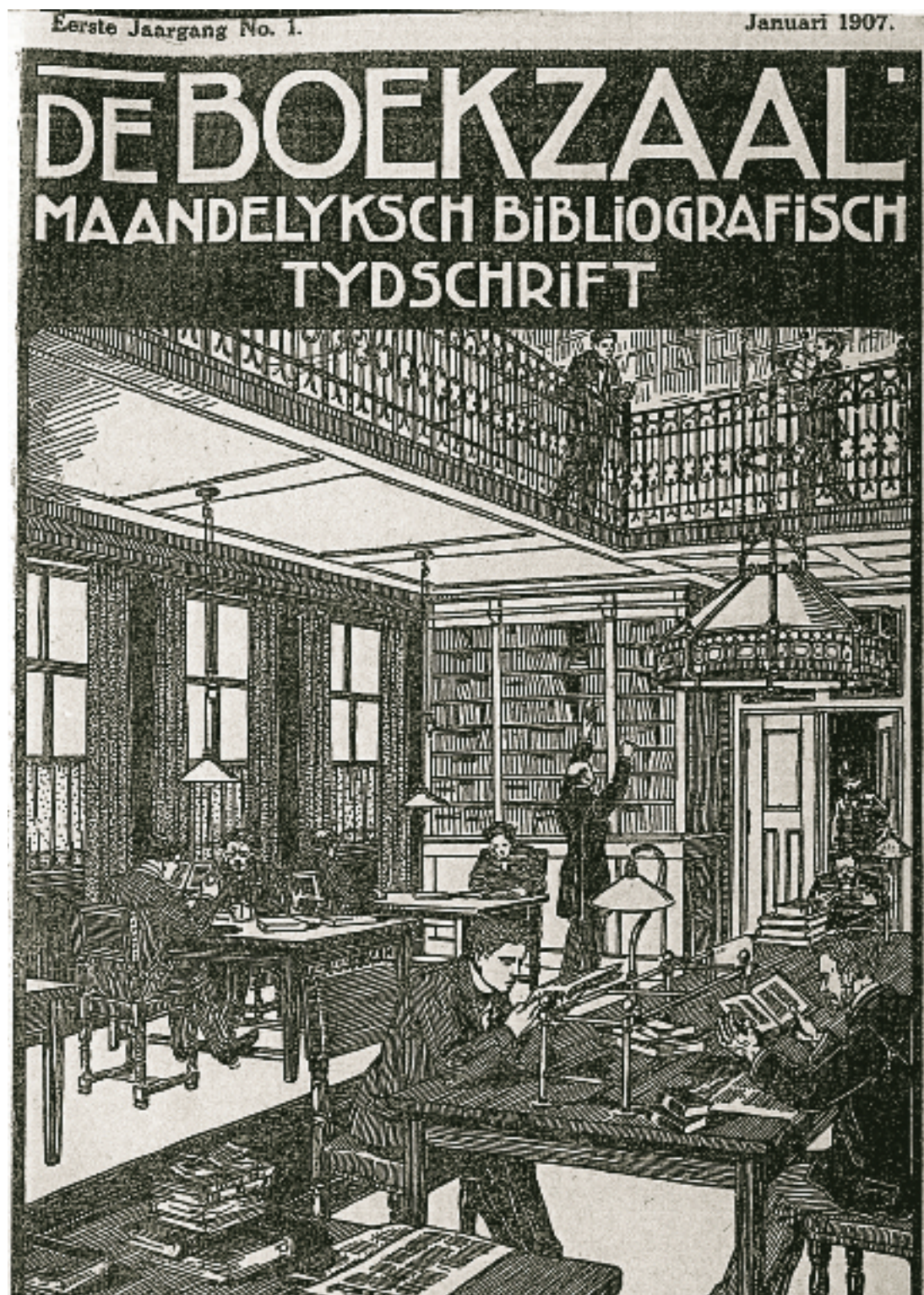
Greve

Henri Ekhard Greve werd 30 december 1878 op Java geboren. Zijn ouders stuurden hem voor een gymnasiale opleiding naar Nederland; in Kampen haalde hij zijn eindexamen. Hij ging Nederlandse letteren en Staatsinrichting studeren aan de Universiteit van Amsterdam en werd lid van het vermaarde dispuut Kleio. Greve behoorde tot de kring van cultureel en maatschappelijk georiënteerde studenten die zich sterk voelden agetrokken tot het socialisme. Als

Greve in 1935.

redacteur van het studentenblad *Propria Cures* schreef hij satirische persiflages, die hij na zijn studie voortzette in *De Kroniek* van de socialist P.L. Tak. In 1901 won hij een door de Faculteit der Letteren uitgeschreven prijsvraag over de bronnen van de schilder Carel van Mander. In zijn studietijd ontwikkelde Greve ook grote belangstelling voor kunstgeschiedenis, politieke prenten en karikaturen. Hij stond in contact met de beroemde tekenaar van politieke spotprenten Albert Hahn en werkte met hem samen. Na enige tijd als volontair gewerkt te hebben bij het Rijksprentenkabinet koos hij voor een loopbaan bij het bibliotheekwezen en werd adjunct-bibliothecaris van de Tweede Kamer. Van 1910 tot 1919 was hij conservator van de afdeling Documentatie van de Koninklijke Bibliotheek. In 1919 werd hij directeur van de Haagse Openbare Leeszaal en Bibliotheek. Daarvan was hij eind 1906 of begin 1907 lid geworden; in 1908 werd hij in het bestuur gekozen en een jaar later ging hij er in deeltijd werken als bibliothecaris. Greve's publiekelijk ijveren voor openbare bibliotheken begon in 1906 met een reeks artikelen in *De Kroniek*, die feitelijk een voorstudie is van zijn dissertatie eind dat jaar. In 1907 schreef hij enkele artikelen in het *Sociaal Weekblad*. In 1908 werd hij de enige redacteur van *De Boekzaal* en verzorgde in de jaargang 1909 een speciaal 'leeszaalnummer'. Door zijn toedoen werd *De Boekzaal* tevens orgaan van de in 1908 o.a. door hem en Van Beresteyn opgerichte Centrale Vereeniging voor Openbare Leeszaalen en Bibliotheken. Toen eind 1912 dit blad ophield te verschijnen en de bibliothecarissen in *Bibliotheekleven* hun eigen vakblad kregen, werd Greve weer één der redacteurs. Als bibliotheekdocent was hij voor het eerst actief in de winter 1907–1908, toen hij aan de School voor Maatschappelijk Werk in Amsterdam les gaf aan de 33 cursisten die "zich wenschten te bekwamen als bibliothecaris van een openbaar leesmuseum". In de winters 1908–1909 en 1910–1911 werd die cursus gegeven op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

De Boekzaal was gewijd aan boeken, bibliografie en bibliotheken. Het heeft slechts een paar jaar bestaan; Greve was er de enige redacteur van.

En dat betekende bij deze man: zich grondig inwerken. Hem stond voor ogen in zijn proefschrift nauwkeurig en methodisch aard, doel, bedrijfsvoering van de bibliotheek nieuwe stijl te gaan beschrijven. Zijn grote inspiratiebron was het boek van Schultze,

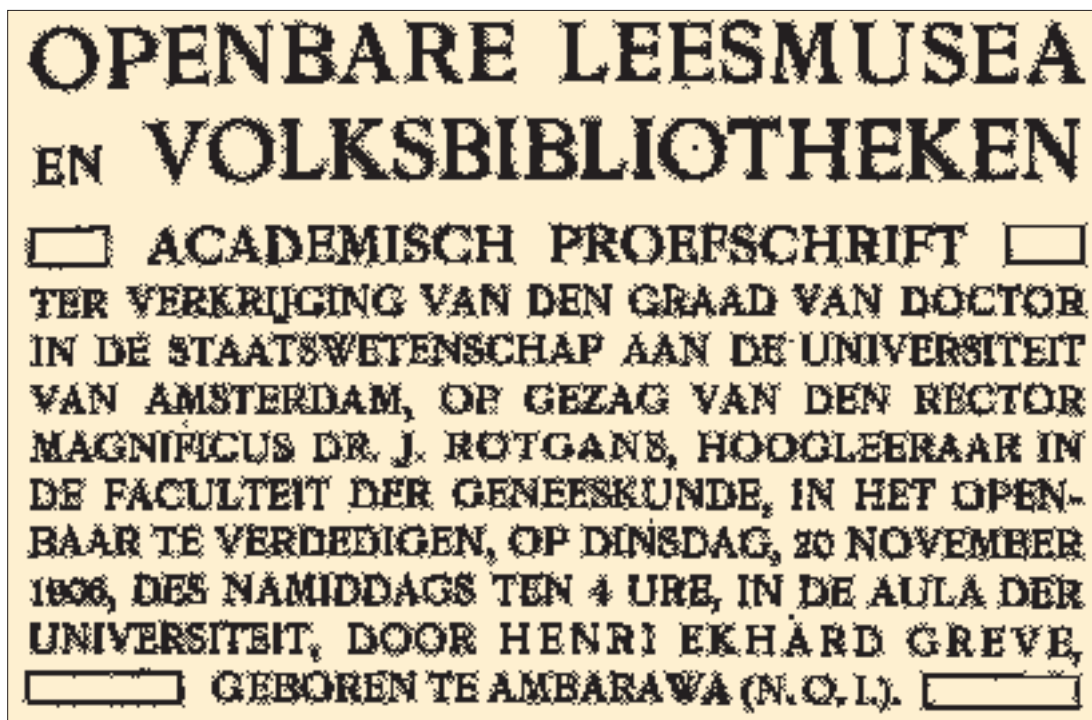
Bij zijn afscheid in 1949 kreeg Greve de gouden erepenning van de stad.

maar nog scherper dan deze Duitser wilde de jonge Greve – want Greve was die promovendus – de verschillen met de volksbibliotheken aangeven. Het moest een dissertatie worden die *hem* de doctorsgraad zou opleveren en *Nederland* een nieuw type bibliotheek. Greve's promotor, de progressieve hoogleraar dr. D. van Emden, verklaarde zich akkoord met het onderwerp en steunde de aspiraties van Greve. In 1904 of 1905 begon deze aan zijn proefschrift te werken en op 20 november 1906 promoveerde Henri Ekhard Greve aan de universiteit van Amsterdam op *Openbare Leesmusea en Volksbibliotheken*.

Stelling 1 luidde: “Het onderscheid tussen Openbare Leesmusea (*Free Public Libraries, Bücher- und Lesehallen*) en Volksbibliotheken berust op p r i n c i p i e e l e verschillpunten.”

Die verschillen – in de stelling benadrukt met die eigenaardige typografie van het woord ‘principieele’ – werden in de studie breed en heel systematisch uitgemeten, vrucht van uitgebreid literatuuronderzoek en een reeks bezoeken aan binnenlandse en buitenlandse bibliotheken.

De dissertatie, ook in een Duitse vertaling verschenen, werd voor de prille leeszaalbeweging het handboek bij uitstek, sterker nog: de ideologische leeszaalbijbel. Bovendien kon dit werk dienst doen als praktische handleiding door de uitvoerige beschrijving van bibliotheektechniek. Veel, heel veel zou Greve voor de Nederlandse openbare bibliotheekwereld gaan betekenen. Wat hem echter niet lukte, was de door hem bedachte term ‘openbaar leesmuseum’ ingang te laten vinden. Hij suggereerde die nieuwe naam in de titel en de tekst van zijn proefschrift omdat in zijn ogen het woord ‘bibliotheek’ besmet was door de volksbibliotheek. Realist en practicus als de jonge doctor was, liet hij al snel

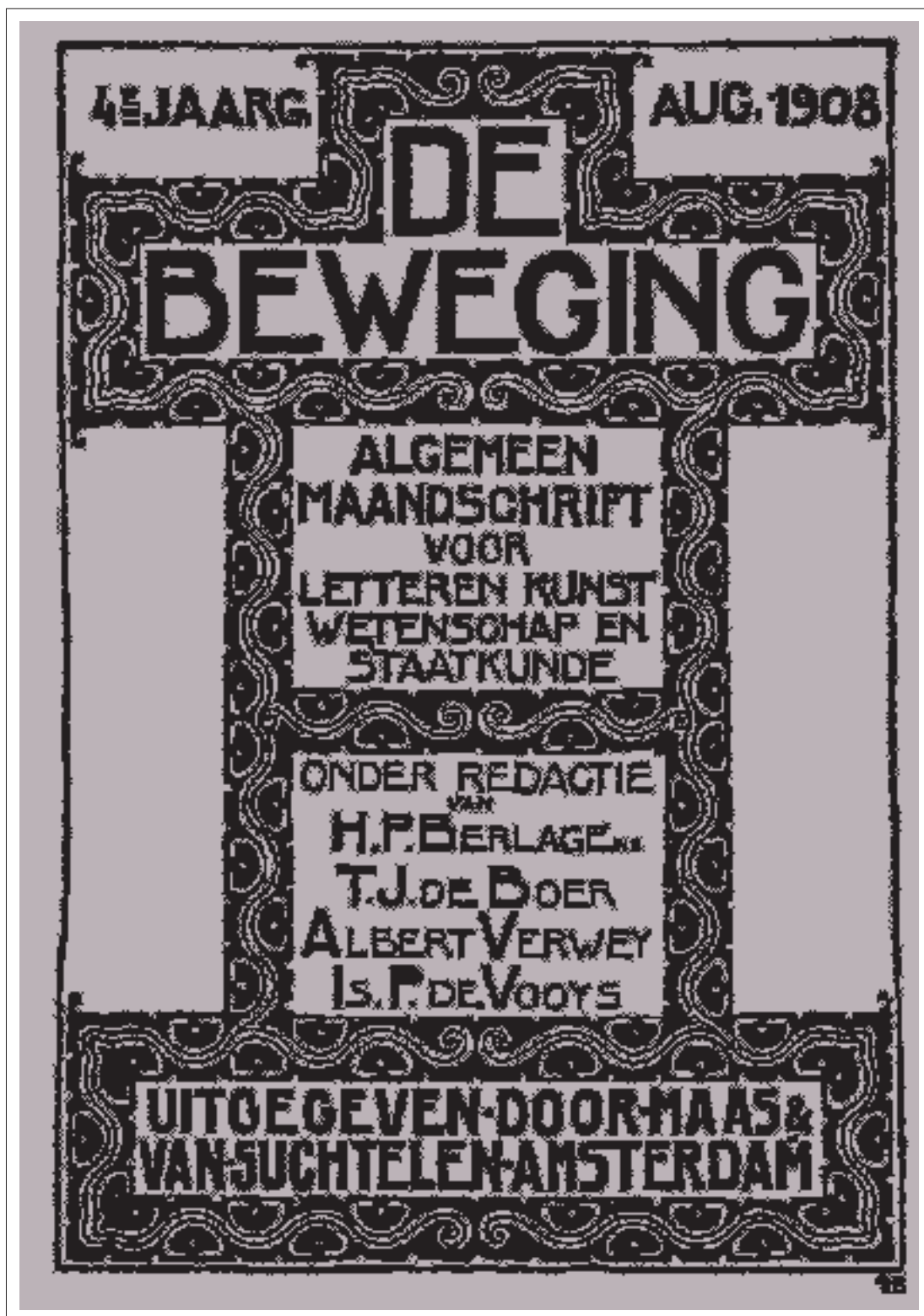
Titelpagina van het proefschrift waarop Greve in 1906 promoveerde.

‘openbaar leesmuseum’ vallen en conformeerde hij zich aan de benaming ‘openbare leeszaal en bibliotheek’ (OLB).

In de leeszaalbeweging was het jaar 1906 door de oprichting van de Haagse leeszaal in januari een mijlpaal. Bovendien kwamen in september 1906 voor het eerst afgevaardigden van de besturen van de toen bestaande zes leeszalen (Den Haag, Dordrecht, Groningen, Leeuwarden, Rotterdam, Utrecht) bijeen in Utrecht en een paar maanden later, in november 1906, promoveerde Greve. Door die gebeurtenissen is 1906 zelfs meer dan een mijlpaal, het is in de leeszaalbeweging een kroonjaar.

Twee zaken moesten nog geregeld worden om de actie voor oprichting van leeszalen te laten slagen: een hechte organisatie van de leeszaalbeweging in het leven roepen én de overheid ervan overtuigen dat leeszalen rijkssteun verdienden. Het particulier initiatief schoot immers tekort, overheidssubsidie was absoluut noodzakelijk en aan het binnenhalen daarvan gingen de leeszaalpioniers met alle kracht werken. Een sterk samenwerkingsverband was vereist om regering en parlement te beïnvloeden en daarom richtten in 1908 de leeszaalbesturen een vereniging op die vanaf 1911 onder de naam Centrale Vereeniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken (CVOLB, kort de CV) leiding gaf aan de instellingen-leden (de leeszalen). De CV werd als pressiegroep de motor van de leeszaalbeweging, de alom gerespecteerde politicus dr. D. Bos met vele relaties in Haagse kringen werd voorzitter van de CV, de onvermoeibare Greve secretaris.

Van essentieel belang voor het krijgen van overheidssteun was het zaak de principiële

In 1909 schreef Greve in dit tijdschrift een artikel over Rijk, gemeente en openbaar bibliotheekwezen.

verschillen tussen de nieuwe leeszaal en de oude volksbibliotheken overtuigend aan te tonen. Het ging er immers om duidelijk te maken dat volksbibliotheken niet voor subsidie in aanmerking konden komen, maar de nieuwe leeszaal wél. Greve had de verschillen tussen beide typen bibliotheken al omstandig uiteengezet in zijn dissertatie, maar dat was niet genoeg; want harde bewijzen dat subsidie aan volksbibliotheken weggegooid geld zou zijn, had hij niet geleverd. Hij had in zijn dissertatie wél gepleit voor een officieel onderzoek van de overheid naar volksbibliotheken en Greve werd op dit punt als het ware op zijn wenken bediend. In 1908 gaf de regering aan het Centraal Bureau voor de Statistiek opdracht tot een enquête op dit punt. De uitkomst daarvan verscheen in 1910 in druk en werkte als wind in de zeilen van de leeszaalbeweging. Het onderzoek wees namelijk overduidelijk uit dat aan subsidiëring van het kakelbonte geheel van volksbibliotheken niet te denken viel, want dat zou een ongehoorde verspilling betekenen van overheidsgelden aan vele honderden grotendeels niet levensvatbare bibliothekjes. Die conclusie, waarop door een vooruitziende Greve met zijn voorstel voor een overheidsenquête was aangestuurd, maakte de weg vrij voor het subsidieverzoek dat de CV bij de regering indiende. Het was heel slim gespeeld en de CV vroeg aan de regering geld voor uitsluitend het nieuwe type OLB. Op 22 december 1910 ging de Tweede Kamer na felle discussies met 48 tegen 41 stemmen van de 100 (elf leden ontbraken) akkoord met een – heel bescheiden – subsidie voor de openbare leeszaal en bibliotheken nieuwe stijl. De Eerste Kamer bevestigde dit besluit en daarmee lag de weg naar consolidatie en groei van de OLB's open.

Hoewel de Nederlandse OLB een eigen, typisch Nederlands karakter kreeg, paste de vaderlandse leeszaalbeweging in een patroon van internationale sociaal-culturele ontwikkelingen omstreeks 1900.

1.2. De Leeszaalbeweging, kind van haar tijd

De dertig, veertig jaren die voorafgingen aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in de zomer van 1914, waren decennia van ongekende veranderingen in de westerse wereld. Die raakte steeds meer in de maalstroom van een opmerkelijk moderniseringsproces.

Een hoofdrol speelde daarbij de zogeheten Tweede Industriële Revolutie, die van elektriciteit, benzine en allerlei chemische ontdekkingen en toepassingen. Radio, auto, vliegtuig, de fiets niet te vergeten, dateren uit deze periode en waren elementen in een ware transport- en communicatie-revolutie. Weer een ander facet van deze zo dynamische tijd is de urbanisatie, de snelle verstedelijking. Voor talloze nieuwe, van het platteland afkomstige stadsbewoners betekende het wonen in de stad een ellendige huisvesting in krottenwijken.

Beoefenaars van de jonge wetenschap sociologie spraken eind 19de eeuw over de komst van de massamaatschappij. Oude sociale structuren van de plattelandsgemeenschap losten zich op in de anonimiteit van de grote stad. Grootschalig alcoholmisbruik, ondervoeding, criminaliteit, seksuele verwording, 'prikkellektuur', toenemende onkerkelijkheid en bovenal de opmars van de revolutionaire 'rooien' baarden de gezeten burgerij

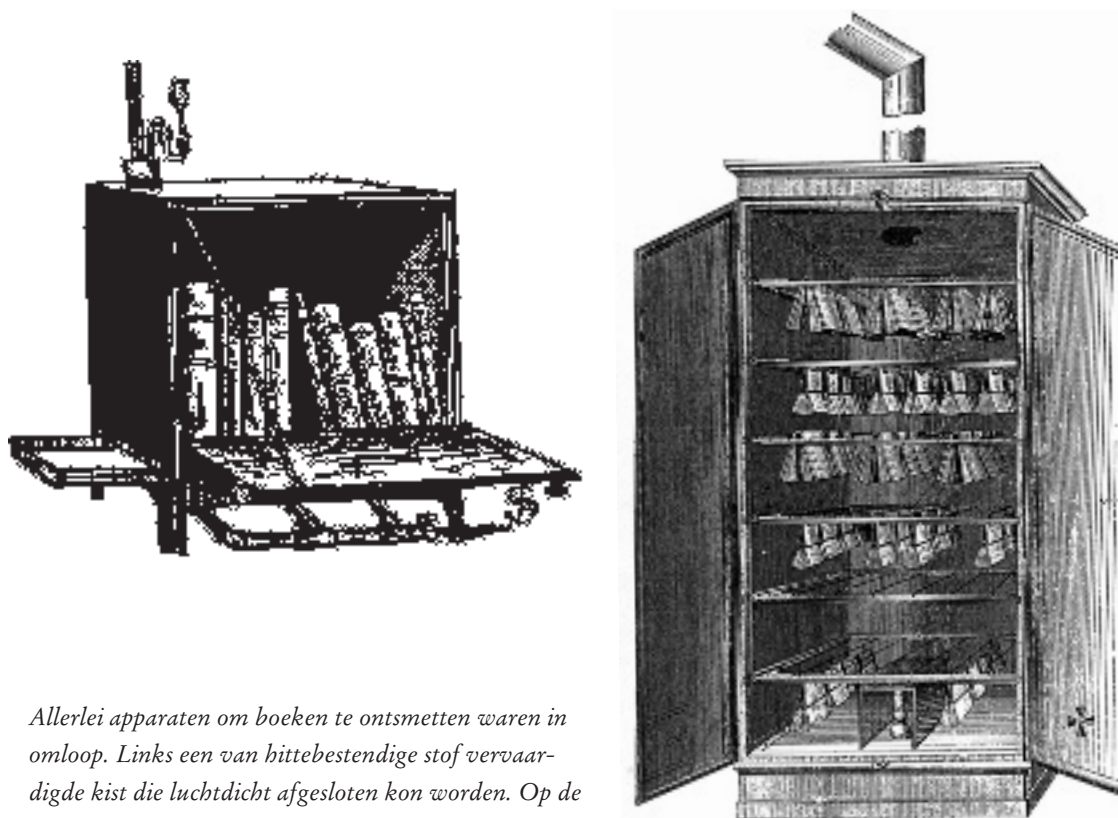

*Erbarmelijke huisvesting in de
Scheveningse hofjes van zo'n eeuw gele-
den, zoals hier in het Vredenhofje.
In de volksmond werd dit hofje wel
De Bloedpoort genoemd, vanwege de
bloedige goot van een daar gevestigde
slagerij, maar ook wel Oranjehof na een
bezoek van koningin Wilhelmina.
(Foto HGA)*

grote zorgen. Geheelonthoudersbond en de Rein Leven-Beweging (doel: de vergeestelijking van het seksuele leven) moesten de euvelen bestrijden. Zulke organisaties maakten deel uit van een grootschalige contrabeweging, een burgerlijk beschavingsoffensief met in het vaandel de leuze van volksontwikkeling en volksverheffing.

Etiketten als 'beweging' en 'organisatie' geven in al hun beperkingen bruikbare karakteristieken van de samenleving rond 1900. 'Beweging' in technische zin door de auto, de bibberende beelden op het filmdoek en de elektrische dynamo. In de Parijse wereldtentoonstelling van 1900, bedoeld als daverend startsein van de nieuwe eeuw, stond een reusachtige elektrische dynamo centraal en gaf de Franse hoofdstad de bijnaam 'lichtstad'. En wat een keur aan maatschappelijke bewegingen rond 1900! Allerlei georganiseerde stromingen waren actief. Zij ijverden voor de meest uiteenlopende zaken, voor het geven van de macht aan de werknemers (arbeidersbeweging, vakbeweging), voor emancipatie van de vrouw (vrouwenbeweging), voor Europese samenwerking (Europeesche beweging) en – voor ons onderwerp van belang – *de bibliotheekbeweging*, die werkte aan de modernisering van bibliotheken.

Internationaal als de bibliotheekbeweging was, werd ook in Nederland het bibliotheekbeleid punt van discussie. Toen in 1895 de post van bibliothecaris van onze Koninklijke Bibliotheek (KB) vacant kwam, viel de keuze op dr. W.G.C. Byvanck. Van hem, niet

Allerlei apparaten om boeken te ontsmetten waren in omloop. Links een van hittebestendige stof vervaardigde kist die luchtdicht afgesloten kon worden. Op de bodem bevond zich een plaatje asbest (!) waarop de ontsmettingsvloeistof purogeen werd uitgegoten. Door verhitting zouden purogeendampen vrijkomen en voor ontsmetting zorgen. Het rechterkastje werkte met een soort gas.

bibliotheektechnisch geschoold, werd verwacht dat hij van deze voorname, deftige instelling een echt nationaal cultuurcentrum zou maken. Byvanck werd benoemd omdat hij zichzelf afficheerde als “een man die met zijn beschikbare middelen het hart en den ijver voor de studies veelzijdig zal aanvuren en bevorderen”. Geen Koninklijke Bibliotheek meer in de deftige luwte van het chique Lange Voorhout, niet langer een burcht of ivoren toren van een wetenschappelijke elite en van ‘koninklijke’ bibliothecarissen die zich, ver weg van het gewoel, verdiepten in de studie van middeleeuwse manuscripten en wiegendrukken. De Koninklijke Bibliotheek moest een dynamische instelling worden die, naar Byvancks woorden, in nauw contact diende te staan “met het dadelijk zich uitende leven van het land met zijn veelvuldige behoeften ... Op die wijs moet er aansluiting zijn van de Bibliotheek aan het dagelijksch leven met zijn vraagstukken en belangen.” En met hier de Koninklijke Bibliotheek te noemen, raken we direct de geschiedenis van de Haagse leeszaal. Bibliothecaris Byvanck werd in 1906 lid van de Haagse leeszaalvereniging, net als zijn onderbibliothecaris dr. W.P.C. Knuttel en zijn medewerker dr. C.H. Ebbinge Wubben. Die werd de eerste secretaris van het leeszaalbestuur. Koninklijke Bibliotheek-ambtenaar L.C. Kloos was – als onbezoldigd vrijwilliger – de eerste bibliothecaris van de Haagse leeszaal, tot 1911, toen hij werd opgevolgd door Greve, die op de Koninklijke Bibliotheek werkte als conservator van de Afdeling Documentatie. Men kan zeggen: zonder KB geen Haagse OLB.

Een deftige vereniging

In de eerste jaarverslagen van de Vereeniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek te 's-Gravenhage werden alle leden met name genoemd. In 1911 waren er 369 leden, die f 828,45 betaalden. Van die 369 leden waren er niet minder dan 66 academisch gevormd (43 meesters in de rechten, 23 doctores). Verder waren er de nodige adellijke leden: één graaf, twee baronnen, één douairière, drie jonkvrouwen, tien jonkheren. Tot de vele prominente leden behoorden o.a. de politici prof. dr. D. van Embden, mr. S. van Houten, mr. Æ. baron Mackay, mr. M.W.F. Treub. Ook mr. J.A.N. Patijn, toen werkzaam bij de afdeling Nutsbedrijven van Den Haag, was lid. Deze sociaalvoelende politicus had een belangrijk aandeel gehad in de oprichting van de gemeentelijke arbeidsbeurs en was van 1918 tot 1930 burgemeester. Door deze leden, die nooit van de bibliotheek gebruik maakten, leek de Vereeniging erg op een filantropische vereniging, zoals de Toynbee-vereniging, die volksbibliotheken steunde.

In de bibliotheekbeweging ging het niet alleen om wetenschappelijke bibliotheken: er kwam ook aandacht voor speciale bibliotheken van bedrijven en instellingen en voor openbare bibliotheken. In zijn proefschrift schreef de bevlogen Greve: "Ik meen, dat onze bibliotheektoestanden lijden aan bloedarmoede, gebrek hebben aan wat frissche lucht. Goede krachten kan men bij voortduring afgetapt zien worden door het onderwijs; de bibliotheektechniek staat beneden het peil der buitenlandsche; levende belangstelling voor bibliotheekzaken in ruime zin bestaat noch bij het publiek, noch in de bibliotheken zelf. Wellicht dat de jonge beweging voor Openbare Leesmusea met haar eigenaardige, nieuwe eischen aan dezen duffen, halfslachtigen, achterlijken toestand, waarin wij sinds jaren verkeerden, een einde zal kunnen helpen maken."

Ook voor Nederland is de periode 1880–1914 er één geweest van dynamische ontwikkelingen. Het toonaangevende culturele tijdschrift tussen 1905 en 1919 droeg de naam *De Beweging* en op zoek naar maatschappelijke bewegingen en organisaties kan men denken aan de oprichting van de SDAP in 1894 en die van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in hetzelfde jaar. In 1906 ontstond het Nationaal Verbond van Vakverenigingen, het NVV (nu FNV). De links-liberalen verenigden zich in 1903 in de Vrijzinnig Democratische Bond. Opmerkelijk is dat deze politieke partij in haar programma meteen en als eerste een punt over het bevorderen van openbare bibliotheken opnam. Ook andere politieke partijen kregen omstreeks 1900 hun hechte organisatie. De partijkrant speelde daarbij als bindend element tussen de leden een belangrijke rol.

Het was de gouden eeuw van het vaderlands natuurwetenschappelijk onderzoek met Nobelprijswinnaars als Lorentz, De Vries, Zeeman. Het hoogkapitalisme manifesteerde zich in nieuwe grote ondernemingen, modern georganiseerd in NV-vorm, zoals Philips. Urbanisatie en het sociale vraagstuk leidden ook hier tot heftige agitatie, die een hoogte-

punt vond in wat in veler ogen een regelrechte aanslag was op de gevestigde orde van God, Nederland, Oranje: de spoorwegstakingen van 1903. De burgerij huiverde voor het rode, revolutionaire gevaar, velen meenden dat de overheid moest gaan ingrijpen om de zwakken en weerlozen te helpen, materieel en geestelijk.

Den Haag kwam zelfs twee keer in het centrum van de mondiale belangstelling te staan toen daar in 1899 en 1907 de grote internationale vredesconferenties gehouden werden. In de residentie verrees de imposante tempel van de vrede, het Vredespaleis, aan de stad geschonken door de Amerikaanse multimiljonair en filantroop Andrew Carnegie. Hij was de staalkoning die bij het Amerikaanse publiek ook bekendheid genoot door zijn talrijke giften aan *public libraries*. Op herhaalde verzoeken aan hem vanuit Nederland om ook hier leeszaalen te steunen, heeft hij evenwel nooit gereageerd. Minister van Binnenlandse Zaken Heemskerk verzochtte in februari 1907 zelfs dat hij, als bewindsman, het nut van openbare bibliotheken hoog aansloeg, zou meewerken aan subsidiëring, maar wenste “dat ook in Nederland een of andere Croesus opstond, die, als Carnegie in Amerika, een miljoen beschikbaar stelde voor het oprichten van openbare bibliotheken. Maar zolang die wensch tot de vrome zal blijven behoorren, zal steun van Rijkswege op den duur wel niet kunnen worden ontbeerd.”

Het Vredespaleis werd gebouwd op zandgrond, richting Scheveningen, zoals ook de huizen voor de beter gesitueerden in de nieuwe wijken op zandgrond werden gebouwd. Op de vochtige en als ongezond beschouwde veengrond stonden de hofjeswoningen. Dat ‘hofjeswoning’ klinkt idyllisch, in werkelijkheid waren het krotten, in allerijl gebouwd voor de plattelanders die als nieuwe Hagenaars naar de stad waren getrokken. In 1904 bestond de totale woningvoorraad in Den Haag voor meer dan de helft uit zulke hofjeswoningen. Daar en in de smerige huurkazernes, verstoken van sanitair en met hele gezinnen in één bedompte ruimte op elkaar gepakt, woonden de arbeiders. Onhoudbare toestanden in de snel groeiende grote steden zoals Amsterdam, Rotterdam en de residentie. Ja, daar vooral, want Den Haag gold bij de deskundigen als het schoolvoorbeeld van sociale segmentatie in het urbanisatieproces. Nergens elders in Nederland liepen de grenzen van de maatschappelijke tweedeling zo scherp. In 1906 stelde het Haagse gemeentebestuur op grond van de Woningwet een bouwverordening op, in hetzelfde jaar kwam er dankzij progressieve burgers een openbare leeszaal. Beide initiatieven waren instrumenten uit een heel pakket van middelen om de zo zichtbare en schrijnende kloof tussen proletariaat en burgerij te overbruggen, zowel in materieel als geestelijk opzicht: beter wonen én lezen.

1.3. Het succes van de Leeszaalbeweging

Uit het samengaan, de *synergie*, van een aantal krachten, die hun wortels vinden in het politieke en sociaal-culturele klimaat van die tijd, kan het succes verklaard worden.

Schematisch en via een trefwoord in cursief hierna op een rij geplaatst:

- *Volksontwikkeling* werd door velen gezien als absoluut noodzakelijk om de zieke samenleving te genezen. Het volk moest scholing krijgen. Grote groepen hadden part noch deel aan de cultuur, en zochten hun vertier alleen maar in de kroeg of in plat vermaak. Dat gaf geen pas en, erger nog, dreigden die arme sloebers niet slachtoffer te worden van socialisten en andere rode agitators? Ongetwijfeld speelde vrees voor het rode gevaar bij het ijveren van de leeszaalpioniers mee, maar het zou niet juist zijn hun oprechte gevoelens van schuld-mededogen-sociale verantwoordelijkheid te negeren of te bagatelliseren. Het burgerlijk beschavingsoffensief vloede niet louter voort uit angstgevoelens.

Het was bovendien logisch na het invoeren van de algemene leerplicht (1901) de massa schoolverlaters mogelijkheid te bieden zich na het verplichte lager onderwijs verder te ontwikkelen. De leeszaal dus als een vanzelfsprekend vervolg op het lager onderwijs. En verplichtte ook de uitbreiding van het kiesrecht niet tot maatschappelijke vorming? Het aantal kiesgerechtigde mannen – vrouwen mochten pas vanaf 1919 stemmen – steeg van bijna 300.000 in 1894 tot bijna 600.000 in 1897 en zou tot ruim 960.000 oplopen in 1913. In dat jaar had 68% van de mannen van 25 jaar en ouder het actieve kiesrecht. Kiezers en aspirant-kiezers moesten toch inzicht hebben in politiek, staatsbestel en samenleving om op verantwoorde wijze hun stem uit te brengen? Alweer een argument voor leeszaalen.

Het industrialisatieproces greep rond 1900 snel om zich heen, de dienstensector groeide, de techniek maakte geweldige vorderingen. Het onderwijs ging, bijvoorbeeld door modernisering van het ambachtsonderwijs, inspelen op die veranderingen. De besturen van een aantal leeszaalen meenden óók een bijdrage te kunnen leveren. Ze dachten dat te doen door adresboeken en technische literatuur aan te bieden. Het derde congres van de CV, 22 april 1911 in Hilversum gehouden, was zelfs geheel gewijd aan “de betekenis der openbare leeszaalen en bibliotheken voor de technische ontwikkeling van ons volk”. De inleider op het congres verdedigde de stelling dat bij aanschaf van literatuur door een OLB in de allereerste plaats gelet diende te worden op vakliteratuur die dienstig zou zijn voor de technische ontwikkeling van de plaatselijke bevolking. Het congres nam die stelling over. In de praktijk kwam van aanschaf van technische literatuur heel weinig terecht, gering als de financiële middelen van de leeszaalen waren, zelden als daar naar gevraagd werd en weinig affiniteit als de bibliothecaressen hadden met technische vakken. Het doet denken aan het ‘flirten’ van sommige openbare bibliotheken met techniek toen Nederland opgebouwd moest worden, meteen na de Tweede Wereldoorlog (zie blz. 98).

- *Lezen* was het middel bij uitstek om de volksontwikkeling te stimuleren en de mensen te ‘verheffen’. Beslist geen nieuw idee, maar een eeuwenoude opvatting, die echter rond 1900 nieuwe impulsen kreeg. Het was immers de periode waarin het gedrukte woord triomfeerde. Boek, brochure, affiche, krant en tijdschrift hadden een monopolie in de massale verspreiding van kennis, nieuws, ontspanning. Radio stond in de kinderschoenen, de bioscoop was nog kermisvermaak, het gedrukte woord was het enige massamedium en iedereen was overtuigd van de geweldige invloed van lezen. Natuurlijk, vooral op jongeren, maar nauwelijks minder op ‘onrijpe’ volwassenen. Zo werd stevast in de pleidooien voor openbare bibliotheken het ‘goede’ boek opgevoerd als wapen tegen de

In het verzuilde Nederland was samenwerking tussen een algemene openbare bibliotheek en een bijzondere heel opmerkelijk. Deze foto uit 1931 toont de christelijke OLB, ondergebracht in het Scheveningse filiaal van de algemene OLB aan de Badhuiskade. (Foto HGA)

sensationele colportagelectuur en de vermaledijde winkelbibliotheken. Die schoten als paddestoelen uit de grond en voor een paar centen of een stuiver in de week kon je er ‘realistische’ romans lenen. Om nog maar te zwijgen van de smerigheid die van onder de toonbank kwam. “Daarom schijnen ons de openbare leeszaal, waar toch altijd controle kan worden uitgeoefend, een goede concurrentie tegen die zedenbedervende leesbibliotheken.”

Leeszaalwerk werd vanuit een verheven sociaal-pedagogische optiek dan ook gezien als een bijzonder soort zendingsarbeid. Voor ontspanningslectuur was de openbare leeszaal en bibliotheek dus eigenlijk niet bedoeld. Dat heeft in de beginjaren geleid tot eindeloze discussies over de plaats van de roman in de collectie, het ‘fiction-vraagstuk’. De roman mocht dan wel, maar moest aan een bepaald niveau voldoen – vooral geen ‘keukenmeidenromans’ – en beslist niet de overhand krijgen in het boekenbestand. “Romanliteratuur mag slechts een accessoir van geringe omvang zijn” was de wens van minister Heemskerk, neergelegd in zijn brief aan de leeszaal van 3 maart 1911. De praktijk was overigens minder streng dan de theorie, want heel veel lezers kwamen juist op de romans af en de openbare leeszaal wilden niet door ‘nee’ te verkopen deze klanten verliezen aan de winkelbibliotheken.

Missiewerk kan men niet overlaten aan de eerste de beste. In het subsidieverzoek van de CV valt onder meer te lezen dat de aan te bieden lectuur “zorgzaam” zal worden gekozen en dat “beschaafd en ontwikkeld vak-personeel” zal worden aangesteld. Mocht onverhoopt de bezoeker van de leeszaal die ernst van de instelling zijn ontgaan, dan maakte het bordje *STILTE* hem of haar wel duidelijk dat lezen een serieuze zaak was.

- *Natievorming*, waaraan de leeszaalen zouden kunnen bijdragen, werd, anders dan bij Duitsers als dr. Schultze, niet nadrukkelijk in de Nederlandse leeszaalpropaganda naar voren gebracht. De gedachte dat leeszaalen de mensen dichter bij elkaar konden brengen, kwam niettemin in de eerste jaren naar voren in het voortdurend benadrukken van de tegenstelling tussen volksbibliotheek en moderne leeszaal. De eerste was een aan standen gebonden bibliotheek, voor een beperkte groep van het volk, de moderne leeszaal kende geen schotten, was een voor ieder bestemde instelling. Op maatschappelijke, politieke of religieuze achtergrond werd in de OLB niet gelet; op die algemeenheid, dat ‘voor iedereen er te zijn’ werd steeds gehamerd.

- *Stedelijk gevoel* in de trant van: onze stad kan toch niet bij andere steden achterblijven en moet ook een leeszaal krijgen, trof men in ons land nauwelijks aan. Dit in tegenstelling tot de Verenigde Staten en Engeland, waar herhaaldelijk zulke argumenten gebruikt werden door een stadsbestuur of een vermogende inwoner die een groot bedrag schonk om een bibliotheek op te richten. Het Haagse leeszaalbestuur heeft wel een paar keer bij subsidie-aanvragen op stedelijke sentimenten gespeeld. Greve schreef bijvoorbeeld in 1910 in *De Boekzaal* dat de Haagse leeszaal representatief diende te zijn omdat daar, in de stad waar de regering zetelde, een openbare leeszaal bijzondere aandacht trok, niet in het minst van tegenstanders en twijfelaars. “De Haagsche Leeszaal-en-Bibliotheek moet in zekeren zin zijn en blijven een model-instelling. Zij heeft een representatieve beteekenis in onze leeszaalbeweging, en het bestuur dezer instelling moge zich dit bewust blijven.” Aan dat bewustzijn schortte het niet en, geplaagd door ruimtegebrek, merkte het bestuur in het jaarverslag over 1918 op: “Wil de residentie niet hopeloos ten achter komen bij andere gemeenten, dan moet binnen afzienbaren tijd gelegenheid geschapen worden voor uitbreiding van de werkzaamheden in ruimeren kring.”

- *Rust* om thuis te lezen was rond 1900 niet voor iedereen weggelegd. In overbevolkte krotwoningen zonder elektrisch licht of gaslamp greep men eerder naar kaartspel en fles dan naar een boek. In hun streven het boek onder de mensen te brengen, hechtten de leeszaalpioniers dan ook veel waarde aan een rustige, studieuze leesomgeving die zij de mensen konden bieden. Niet voor niets stond ‘leeszaal’ in de naam ‘openbare leeszaal en bibliotheek’ voorop. Verschillende openbare bibliotheken, zoals de Utrechtse en de Haagse, zijn zelfs gestart als louter leesinrichting zonder mogelijkheid van lenen. Dat laatste vergde ook meer geld, ruimte en personeel. Nadruk op de leeszaal leidde ertoe dat men kortweg de instelling zo ging noemen. Tot in de jaren zestig van de afgelopen eeuw was het gebruikelijk het over de ‘leeszaal’ te hebben, zelfs door mensen die alleen maar boeken leenden en nooit een voet zetten in het echte leesgedeelte. In die jaren zestig verdween het woord leeszaal en ging men spreken van ‘openbare bibliotheek’ of ‘bieb’.

In Den Haag kreeg de OLB (Openbare Leeszaal en Bibliotheek) door een statutenwijziging in 1958 de naam Openbare Bibliotheek (OB). En zij is nu een zó vertrouwd fenomeen dat op de gevel van de gebouwen kort en bondig BIBLIOTHEEK staat.

- *Propaganda*, voorlichting, reclame voor het nieuwe type bibliotheek – de leeszaalpioniers hebben ook in hun strategie en tactiek de “polsslag van den tijd” (woorden van koningin Wilhelmina uit de troonrede van 1901) begrepen. Zij schakelden bijvoorbeeld met succes de pers in. Kranten en tijdschriften – het is al eerder genoemd – hebben een uiterst belangrijk aandeel gehad in de verspreiding van de leeszaalgedachte. Aan de oprichting van de Dordtse leeszaal werkte de *Dordrechtse Courant* actief mee, in Groningen was het de hoofdredacteur van de *Provinciale Groninger Courant* die tot de initiatiefnemers behoorde, in Den Haag nam redacteur Meyroos van het liberale *Het Vaderland* het voortouw. Steeds werd bij bibliotheekaanwinsten, jaarvergaderingen, verbouwingen, opening van een filiaal of een tentoonstelling de lokale pers benaderd en vrijwel altijd reageerde die positief en zorgde voor gratis publiciteit. Van hun kant zetten de leeszaaladvertenties in kranten en de onvermoeibare Greve schreef een hele serie artikelen in diverse tijdschriften. Hij bezocht in de jaren 1907–1914 een reeks steden om daar de plaatselijke leeszaalpioniers en hun ‘Vereeniging tot Oprichting en Instandhouding eener Openbare Leeszaal en Bibliotheek’ te adviseren.

Lobbyen in de wandelgangen van parlement, provinciehuis en stadhuis werd druk beoefend. In de eerste voorzitter van de CV, dr. D. Bos, had men een politicus met een netwerk van relaties. Hetzelfde geldt voor zijn opvolger, jonkheer mr.dr. E.A. van Beresteyn – ‘de knappe Beer’ – die een leeszaal in Amersfoort oprichtte, nauw betrokken was bij de modernisering van de Utrechtse en bij de oprichting van de CV. Als burgemeester van Veendam (1910–1916) zorgde hij daar voor een leeszaal (en een zwembad). Deze veelzijdige man, die een vooraanstaande rol speelde op zo verschillende terreinen als monumentenzorg, kunstbeleid, milieuzorg en genealogie, zullen we later nog tegenkomen als bestuurder van de Haagse leeszaal.

Contact zoeken met verwante instellingen als de Volksuniversiteit maakte óók deel uit van leeszaalpolitiek. Reclame maken deed men al vanaf het begin via advertenties in kranten, het verspreiden van folders en reclamebordjes. In 1911 verleende de Haagsche Tramweg Maatschappij belangeloze medewerking door 200 reclamebordjes in de rijtuigen op te hangen.

1.4. Typisch Nederlands

Het Nederlandse openbare bibliotheekwezen vertoont veel overeenkomst met het Engelse en Duitse, maar er zijn toch een paar opmerkelijke verschillen. Het heeft bijvoorbeeld voor ons land verregaande gevolgen gehad dat wij tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal bleven. De leeszaalbeweging werd toen niet, zoals in de oorlogvoerende landen om ons heen, tot stilstand gebracht, maar ging gewoon door. Sterker nog: tijdens de oorlogsjaren verminderde weliswaar de rijkssubsidie, maar het aantal leeszaalbreidde zich fors uit. Drie werden er in 1915 geopend: de rooms-katholieke open-

bare leeszaal en bibliotheken in Breda, Heerlen en Den Bosch, in 1916 nog eens drie rooms-katholieke in Eindhoven, Delft, Nijmegen en een algemene in Zwolle, in 1917 weer drie nieuwe rooms-katholieke (Sittard, Venlo, Maastricht) en een algemene in Delft. In 1918 kwamen er zelfs acht nieuwe bij: algemene in Almelo, Heerenveen, Deventer, Gorinchem, Assen en drie rooms-katholieke in Utrecht, Hilversum, Den Haag (opening 21 november 1918). In Utrecht, Hilversum en Den Haag waren dus twee soorten openbare bibliotheken en die verdubbeling zou ook gaan optreden in een reeks andere steden. Voor Den Haag bleek deze tweedeling zelfs niet voldoende: daar kwam in 1922 ook nog een christelijke OLB. Met drie verschillende openbare bibliotheken was de gemeente Den Haag een unicum in Nederland.

Zowel bij de rooms-katholieken als bij de protestants-christelijken waren er niettemin gelovigen die geen moeite hadden met de algemene openbare bibliotheek. Vaak zaten ze zelfs in het bestuur ervan. Toch was dat een minderheid. Het gros van de rooms-katholieken gaf gevolg aan de oproep van bisschoppen en plaatselijke geestelijkheid om te ijveren voor eigen leeszaal. In de algemene leeszaal, vaak door rooms-katholieken op afkeurende toon de 'neutrale' genoemd, zag men een gevaar. Daar immers lag voor elck wat wils, een aanbod dat tot verwarring der geesten en tot geloofsafval kon leiden. Het rooms-katholieke Kamerlid A.C.A. van Vuuren tijdens de subsidiedebatten van 1910 in de Tweede Kamer: "Een volksleeszaal waar iedereen iets van zijn gading vindt, is naar onze meening niet voor allen geschikt." Grote groepen lezers, ook al waren zij dan 18 jaar of ouder, hadden nu eenmaal niet voldoende onderscheidingsvermogen, en of zij dat ooit zouden krijgen was voor Van Vuuren nog maar de vraag. Ook speelde in de afwijzing mee dat vanuit confessionele hoek de algemene leeszaal met wantrouwen werd gezien als typisch een product van links, van links-liberalen, vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten.

Bij de protestants-christelijken heerste verdeeldheid. De onorthodoxe, liberaal getinte christelijk-historische richting was overwegend vóór de algemene openbare bibliotheek. Haar voorman dr. J.Th. de Visser hield in de Kamer een indrukwekkende rede over de leeszaalkwestie, die zelfs bravo-geroep ter linkerzijde ontlokte. De Visser vond dat christenen de vrijheid van lezen moesten genieten, ook al zaten daar gevaarlijke kanten aan. "Onderzoekt alle dingen en behoudt het goede", dit bijbelse citaat koos De Visser als leidraad. Voorstander als hij was van algemene openbare bibliotheken, trad hij in 1909 toe tot het bestuur van de CV en bleef bestuurslid tot 1918. De Visser is voor de leeszaalbeweging van grote betekenis geweest.

De orthodoxe anti-revolutionaire partij was verdeeld met haar voorman Abraham Kuyper als geharnast tegenstander van de leeszaal voor iedereen. Hij schreef in zijn krant *De Standaard* in 1910 een reeks artikelen tegen de algemene OLB. "Voor mij is het geen ogenblik aan den minsten twijfel onderhevig, dat deze openbare leeszaal nu reeds veel reinheid bedorven, geloof ondermijnd en zielen verwilderd hebben", concludeerde hij in 1916. Vanuit pedagogisch gezichtspunt, aldus Kuyper, was het volstrekt onverantwoord onrijpe geesten toegang tot alle lectuur te geven, er moest gedegen leiding bij de lectuurkeuze zijn. Zijn partijgenoot, de Haagse wethouder H. de Wilde, heeft dit standpunt nooit gedeeld. Integendeel. De Wilde zorgde ervoor dat de Haagse leeszaal een voor die tijd bijzonder royale gemeentelijke subsidie kreeg en bovendien zat hij van 1909 tot 1914

Fragment uit de brochure van de rooms-katholiek Philipp Huppert, Openbare Leeszalen. Leiden 1909:

“De bibliotheken, ingericht naar de Katholieke beginselen, zijn geenszins voldoende om in de behoefte te voorzien. Alle andere bibliotheken, of zij opgericht zijn door de Vereeniging voor Ethische Kunst of door de Vereeniging tot bevordering van de Volksontwikkeling, of in Nederland door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, moeten de katholieken schuwen.”

in het bestuur van de CV. Deze overkoepelende organisatie stelde uiteraard alles in het werk om de eenheid van de leeszaalbeweging door de klippen van de verzuiling heen te sturen. Juist met het oog daarop had men zich ervoor ingespannen rooms-katholieken en protestants-christelijken in het bestuur te halen. Steeds drong de CV erop aan dat ook in de lokale leeszaalverenigingen de confessionelen vertegenwoordigd waren, maar daarmee waren die niet tevreden. De ‘richtingsleeszalen’ kwamen er, met als eerste de rooms-katholieke in Amersfoort. Haar verzoek om rijkssubsidie, door de regering voor advies voorgelegd aan de CV, werd in 1912 door de CV gehonoreerd. Dat riep natuurlijk de vraag op of men een confessionele bibliotheek nog ‘openbaar’ kon noemen. Daar is lang over gediscussieerd en de conclusie mondde ten slotte uit in de opvatting van CV-secretaris Greve dat ‘openbare leeszaal en bibliotheek’ een technisch begrip was, vooral geformuleerd als tegenstelling tot de volksbibliotheek, en dat met ‘openbaar’ bedoeld werd ‘voor iedereen toegankelijk’ en *niet* ‘onpartijdig in de lectuurkeuze’. Want dat waren de richtingsleeszalen met hun strenge selectienormen absoluut niet. Greve’s standpunt was een buiging ten behoeve van de eenheid van de organisatie, door heel wat voorstanders van één algemene openbare bibliotheek ongetwijfeld als een kwalijke, maar onvermijdelijke knieval ervaren.

Het feit dat de regering de CV raadpleegde over het verzoek om subsidie door de rooms-katholieke Amersfoorters, tekent de bijzondere, unieke positie van de CV. Wat nergens elders ter wereld gebeurde, was in Nederland het geval: de vereniging van openbare leeszalen en bibliotheken werd het aangewezen vertrouwenslichaam van de regering, gaf aan de regering advies over het al dan niet toelaten van leeszalen tot het – sinds 1922 verplichte – lidmaatschap van de CV en daarmee het verkrijgen van rijkssubsidie; bovendien verdeelde de Centrale Vereniging conform de richtlijnen van het rijk ook die rijkssubsidie over de aangesloten leeszalen. De door de CV ingestelde Commissie van Toezicht hield toezicht op de collectie en controleerde de aanwinstenlijsten en catalogi. De CV kreeg door dat alles een dominante positie, de leeszalen-leden hadden betrekkelijk weinig invloed en het bestuur der vereniging gaf de toon aan. Greve was in het bestuur ruim veertig jaar lang de machtige secretaris, van 1908 tot 1949. Oók een unicum.

2. CONSOLIDATIE EN EXPANSIE, 1906-1919

2.1. In de knop gebroken?

Het eerste jaarverslag van de Haagse leeszaal, over de periode 19 januari 1906 (opening) tot 1 januari 1907, was in een heel opgewekte toon geschreven. De boreling had al stevige beentjes! (zie kadertekst op deze pagina). Dat was evenwel te vroeg gejuicht; de volgende jaarverslagen klonken steeds meer in mineur. Dat over het jaar 1909 meldde zelfs dat in 1910 de bibliotheek hoogstwaarschijnlijk dicht zou gaan, gezien de financiële noodsituatie: “Komt er geen spoedige verandering in dezen toestand, dan zal het Bestuur zich genoodzaakt zien, in den loop van het jaar de instelling te sluiten”, zo werd in februari 1910 somber vastgesteld. Een dreigende sluiting die, opmerkelijk genoeg, voor een deel in verband stond met het succes. De bibliotheek bleek namelijk in een grote behoefte te voorzien, en trok steeds meer bezoekers. Zij was elke dag open van ’s morgens 9 uur tot ’s avonds 10 uur, en op zondag van 1 uur in de middag tot 10 uur ’s avonds – in totaal 87 uur per week!

In het eerste jaar telde men 21.111 bezoekers in de twee vertrekken van de arbeidsbeurs, in 1909 46.484. In vier jaar tijd dus een verdubbeling van het aantal bezoekers, van gemiddeld 60 per dag in het eerste jaar naar 128 in 1909. Het boekenbezit was eveneens flink gestegen: van 2.800 bij de opening naar 8.000 in 1909.

De groei van de bibliotheek bracht echter de nodige problemen met zich mee.

Fragment uit het Jaarverslag 1906

“Het kindje dat 19 januari 1906 geboren werd, heeft zich in zijn eerste jaar tot vreugde van zijn pleegouders ontwikkeld. Moest het aanvankelijk nog met de uiterste voorzichtigheid behandeld worden, omdat we niet wisten wat er in zat, het toont reeds in ’t bezit te zijn van stevige beentjes en van goeden wil. En ongetwijfeld is het daaraan te danken, dat het over gebrek aan belangstelling niet te klagen heeft. Wij doen al het mogelijke om die belangstelling aan te wakkeren, voor dit kleintje bij uitstek een levensvoorwaarde. Al behoeft goede wijn geen krans, voor onze Leeszaal werd eenige reclame niet overbodig geacht. Van een aantal kartonnen kaarten, bedrukt met de woorden “Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Prinsegracht 63, geopend dagelijks (ook des Zondags) 10-4 en 6-10, toegang kosteloos” werden in de loop van het jaar een 175-tal opgehangen in winkels, werkplaatsen, wachtkamers, in ’t algemeen op punten waar men kan aannemen dat ze onder de oogen van een groot publiek komen. Bovendien verplichtten verschillende Haagsche bladen ons door de Leeszaal op te nemen in hun dagelijksche lijst van openbare gebouwen en zalen. Het gevolg bleef niet uit.”

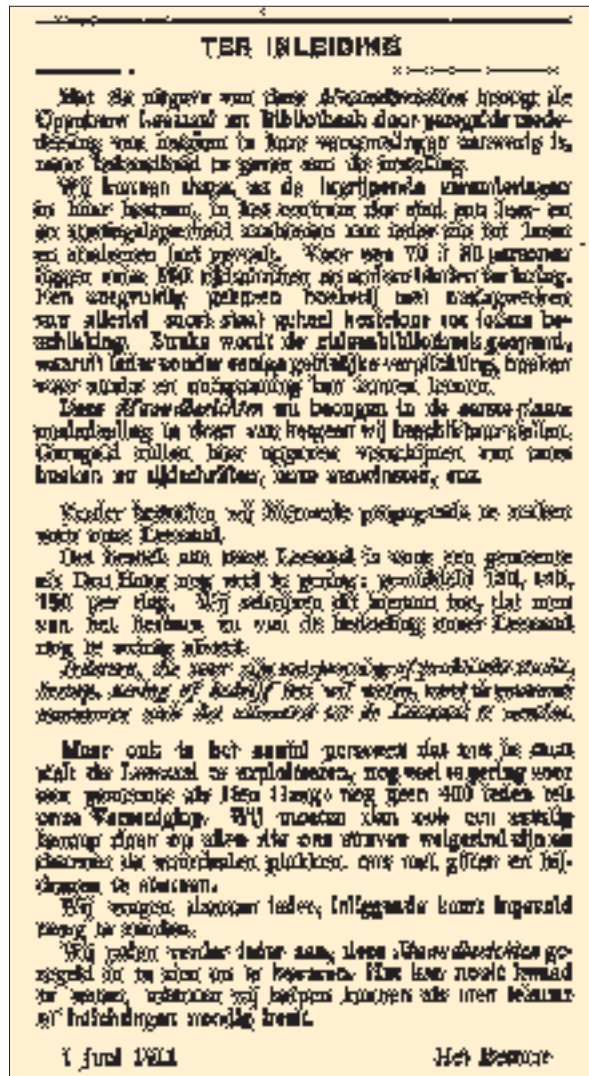
Toussaintkade 21 (aanvankelijk 11a).

Zo was het bijvoorbeeld hinderlijk dat de lezers hun fietsen niet in een berging kwijt konden, en hoogst onaangenaam dat er steeds meer gestolen werd: paraplu's en jassen waren er niet veilig, maar een 'jassen-bewaarder' aanstellen was "een weelde die de stand der financiën niet veroorlooft". Veel boeken en kranten verdwenen eveneens spoorloos, waardoor men zich genoodzaakt zag vóór een aantal kasten ijzergaas te plaatsen. Bezoekers klaagden steen en been over de bedompte sfeer in de zalen; een gevolg van slechte ventilatie en een veel te kleine ruimte. In totaal waren er 60 zitplaatsen, die vrijwel altijd bezet waren; ten gevolge van de grote toeloop moest assistent H. van Beek menigmaal bezoekers de toegang weigeren.

Het ledental van de vereniging baarde eveneens zorgen. In 1906 gestart met ongeveer 390 leden, die aan contributie *f* 800 inbrachten, bedroeg hun aantal in 1909 nauwelijks meer (406), terwijl de jaarlijkse contributie nog steeds *f* 2 bedroeg. Met die ongeveer *f* 800 per jaar en wat incidentele giften van een paar honderd gulden moest de bibliotheek het doen. Om de ernstigste nood

te lenigen, schonk de gemeente in 1910 een bedrag van f 925. Dat was te weinig, veel te weinig. Geldtekort was dan ook veruit het grootste probleem, en de aanleiding tot de sombere voorspellingen over een naderend einde. Men kon met moeite assistent Van Beek betalen. Hij was gepensioneerd sergeant der Koninklijke Marine en stond voor f 600 per jaar op de begroting. Op zijn schouders en op die van Greve – die vanaf 1909, geholpen door een groep vrijwilligers, in deeltijd als onbezoldigd bibliothecaris werkte – rustte al het werk. Geld om boeken te kopen was er niet, evenmin als voor het bindwerk, dat echt nodig was, want om boeken regelmatig te kunnen blijven uitlenen, moesten die in een stevige bibliotheekband worden gestoken. Voor een volwaardige bibliotheek was uitlenen natuurlijk essentieel, maar ruimte en geld (voor het aantrekken van extra personeel) ontbraken.

Herfst 1909 was de grens bereikt; het roer moest radicaal om, of de bibliotheek zou haar deuren moeten sluiten. Binnen het bestuur was het Greve die in zijn dubbelfunctie van

Leeszaal Toussaintkade, het voormalige atelier van de schilder Bosboom.

bestuurslid-bibliothecaris het initiatief nam. Hij wist wat er voor een goede, volwaardige bibliotheek nodig was en was als secretaris van de CV en redacteur van het boek- en bibliotheektijdschrift *De Boekzaal* uitstekend op de hoogte van de situatie bij andere bibliotheken. Hem stond voor ogen dat Den Haag een bibliotheek van niveau zou krijgen, zoals die in Rotterdam, waar de gemeente bereid was ruim in de boekerij te investeren. In plaats van een gemeentesubsidie van een paar honderd gulden per jaar – een druppel op een gloeiende plaat – waren er duizenden guldens per jaar nodig om van de primitieve Haagse vestiging een openbare leeszaal en bibliotheek nieuwe stijl te kunnen maken. Greve kreeg met zijn radicale verbeteringsplannen de rest van het bestuur mee. Op 25 september 1909 ging een verzoekschrift naar het gemeentebestuur. Daarin werd gewezen op de erbarmelijke situatie, en benadrukt dat van de zeven bij de CV aangesloten leeszaalen de Haagse de enige was die zo'n geringe gemeentesubsidie kreeg, en bovendien geen boeken uitleende. Het laatste was van wezenlijk belang, zo lichtte hij in de brief toe, omdat daarmee het lezen van ernstige, degelijke lectuur bevorderd werd, en het gezinsleven gestimuleerd. Nodig voor de bibliotheek was een nieuw onderkomen met een capaciteit van ca. 120 zitplaatsen, een boekenmagazijn voor ca. 12.000 boeken, een kranten- en tijdschriftenzaal, een rustige studiezaal, een opslagruimte, een binderij en een ontsmettingsruimte. De bibliothecaris en zijn assistent dienden elk een eigen werkvertrek te hebben. Voor dit reddingsplan vroeg het bibliotheekbestuur een bedrag van f 6.000 gedurende drie opeenvolgende jaren. De gemeente zou uiteraard passende invloed krijgen. Een officiële reactie liet lang op zich wachten, maar het bibliotheek-

Het college van B&W dat met een royale subsidie in 1910 de bibliotheek redde. Van links naar rechts: J.D. Verbroek, H. de Wilde, J.C. Jansen, burgemeester H.A. van Karnebeek, J. Simons, C. Lely, gemeentesecretaris M. van Rheenen. (Foto HGA)

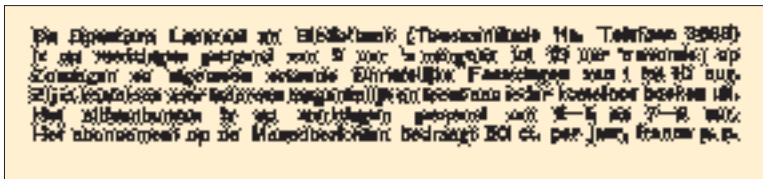
bestuur heeft ongetwijfeld officieus iets te horen gekregen. Het relatie-netwerk zal dankzij invloedrijke bestuursleden op volle toeren gedraaid hebben. Van bibliotheekkant werd de druk opgevoerd: het verzoek kreeg een adhesiebetuiging van de heer J.H. Hagedoorn en 246 andere ‘trouwe bezoekers’, die de gemeenteraad verzochten ervoor te zorgen dat de bibliotheek behouden zou blijven. Die steun van gebruikers kwam in maart 1910. Op 2 april 1910 richtte het dagelijks bestuur van de CV zich tot de gemeente. Daar is CV-secretaris Greve natuurlijk niet vreemd aan geweest. Door middel van de formulering: “Overwegende, dat het op de geheele Leeszaalbeweging in Nederland een deprimeerende invloed zal uitoefenen, wanneer in de derde stad des Rijks tot opheffing der bedoelde Leeszaal moest worden besloten”, wezen de adressanten erop dat er in de residentie feitelijk een model-leeszaal diende te komen, als voorbeeld voor soortgelijke inrichtingen elders.

Het formele overleg tussen het college van B&W en het bibliotheekbestuur kwam in de zomer van 1910 goed op gang, en resulteerde in een advies aan de raad om de bibliotheek te steunen met een bedrag van f 8.000 gedurende drie jaar. Dat was nota bene méér dan het bestuur had gevraagd, maar volgens B&W waren die extra jaarlijkse f 2.000 nodig voor de huur of de aankoop van een geschikt pand.

Wat zou de gemeenteraad besluiten? In haar vergadering van 18 oktober 1910 werd uitvoerig over het advies gediscussieerd. Het rooms-katholieke raadslid C.D. Wesseling bleek mordicus tegen. Een verzet dat verbazing wekte, omdat hij nota bene lid van de

bibliotheek was. Lezing van de brochure van de rooms-katholieke voorman P.J. Aalberse had hem, bekende hij, op andere gedachten gebracht. Hij citeerde in zijn betoog herhaaldelijk uit die brochure, waarin de algemene OLB werd afgewezen. “Rijp en groen leest daar rijp en groen.” Het neutraliteitsbeginsel van de instelling leidde volgens Wesseling onvermijdelijk tot afglijden naar links en tot ongelooft, “krachtens de zuigkracht van het negatieve beginsel”. Hij merkte verder op dat christelijke bladen in de leeszaal in de minderheid waren; linkse publicaties overheersten.

De sociaal-democraat en bibliotheekbestuurder E. Deen pleitte voor subsidie, zijn partijgenoot W.P.G. Helsdingen eveneens. Deze voorspelde dat bij sluiting de mensen naar een minderwaardige ‘vijf cents-bibliotheek’ zouden lopen.

De anti-revolutionaire wethouder H. de Wilde verdedigde de begrotingspost, en voorzag ook een kwalijke trek richting het slechte boek als men de leeszaal

niet te hulp zou schieten. Het is veel beter dat de mensen naar de openbare bibliotheek gingen, “waar deugdelijke bladen en solide boeken van allerlei richtingen te vinden zijn”. Drijf de lezers in vredesnaam toch niet naar bibliotheken waar voor een stuiver boeken van slecht gehalte uitgeleend worden, en waarvan helaas in deze tijd zo droevig veel gebruik wordt gemaakt, betoogde hij.

Eerst werden de amendementen van Wesseling in stemming gebracht, onder meer met zijn eis dat zich in de leeszaal geen boeken zouden bevinden die strijdig waren met religieuze beginselen, maatschappelijke orde of de goede zeden. Wesseling kreeg onvoldoende steun. Op voorwaarde dat de gemeente invloed op het beleid zou krijgen door iemand namens de raad in het bibliotheekbestuur te benoemen, keurde de raad met negentien voor en zeven tegen het voorstel van B&W goed. De nu semi-gemeentelijk geworden leeszaal was gered, en de gemeente zou zich in de loop der jaren steeds intensiever met de bibliotheek bezig gaan houden. Allerlei gemeentelijke regelingen gingen ook voor het bibliotheekpersoneel gelden, en eind 1942 werd het hele personeel ondergebracht in de gemeentelijke pensioenregeling. Sluitstuk van deze ontwikkeling vond plaats op nieuwjaarsdag 1980, toen de bibliotheek onderdeel van de gemeente werd in de vorm van de DOB (Dienst Openbare Bibliotheek).

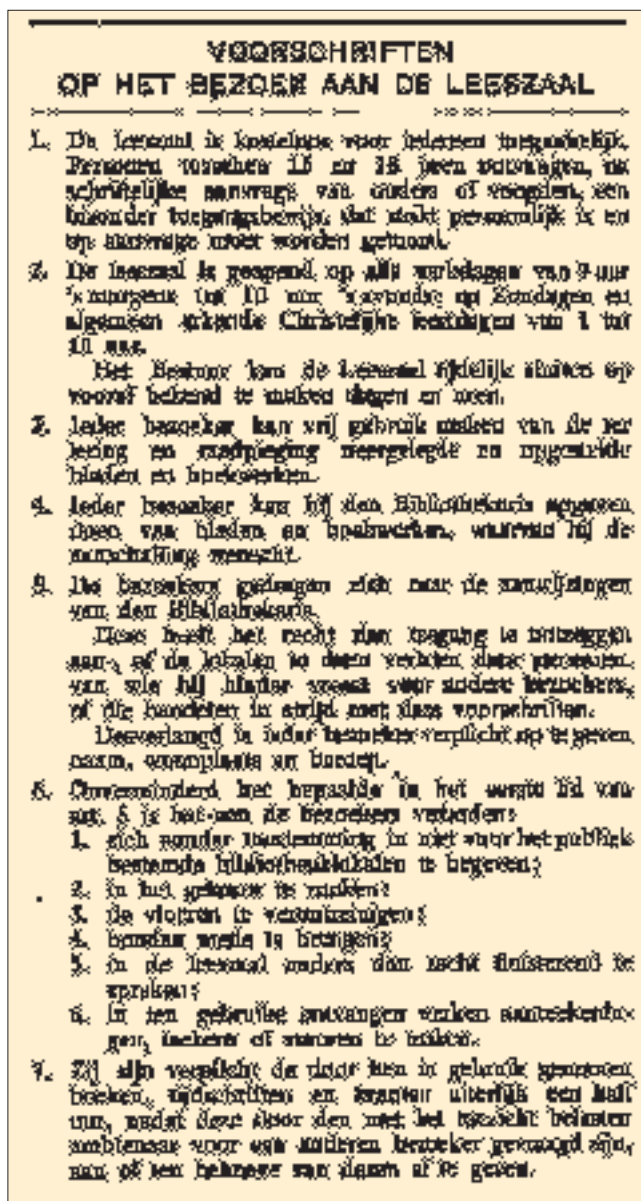
2.2. Nieuw elan

In het najaar van 1910 verhuisde de bibliotheek naar Toussaintkade 11a (later omgenummerd in 21), het pand dat ooit was bewoond door de schilder Bosboom en zijn vrouw. Het was een bijzonder royaal woonhuis met ruime kamers en een aangebouwd atelier, dat door de vorige eigenaar tot danszaal was verbouwd. De bibliotheek kon het geheel voor f 1.700 per jaar huren. Vanaf 2 januari 1911 was het publiek welkom, nu ook om te lenen.

De officiële opening vond plaats op 27 februari 1911 in aanwezigheid van de wethouders mr. J.D. Verbroek en H. de Wilde. Uiteraard werd in *Het Vaderland* ruime aandacht aan de opening besteed, maar de verslaggever liet feitelijk alleen Greve aan het woord. Die greep de gelegenheid aan om nog eens duidelijk te maken dat de leeszaal beslist geen volksbibliotheek was. Nee, zo zei hij, zowel de doctor in de letteren als de timmerman kon hier iets van zijn gading vinden en – anders dan in volksbibliotheeken – de collectie van de OLB bevatte geen “trash”.

Het gebouw had aanpassing vereist, maar de danszaal bleek met zijn circa 25 bij 7 meter heel geschikt als lees- en studiezaal. Er kwamen 70 stoelen te staan aan drie grote en tien kleine tafels. De ietwat verende parketvloer en de twee enorme wandspiegels deden volgens Greve wat ‘wuft’ aan, maar de weerkaatsingen schiepen een aangename illusie van ruimte. Achterin de zaal was een groot podium, vroeger gebruikt voor het opvoeren van toneelstukjes en muziekuitvoeringen. Dit werd nu de aangewezen plek voor het uitstellen van naslagwerken en voor het zaaltoezicht. In de beide voormalige kleedkamers boven het podium kwam de administratie. De kelder in het eigenlijke woongedeelte werd een garderobe annex fietsenstalling, en de boekbinderij kreeg een plek in de keuken van het souterrain. De bel-etage, bestaande uit een suite met een serre, werd ingericht als boekenmagazijn en uitleenbureau. De binder, tevens conciërge, woonde met vrouw en kinderen bovenin het huis. “Het gebouw voldoet voorshands aan redelijke eischen”, noteerde Greve in het jaarverslag over 1911.

Eén van de grote winstpunten ten opzichte van de vestiging aan de Prinsegracht was de

Bibliotheekreglement anno 1911.

mogelijkheid tot uitlenen; daar werd meteen gretig gebruik van gemaakt. De leiding van de bibliotheek berustte weliswaar bij bestuurslid Greve, die voor zijn werk een kleine toelage ontving, maar de dagelijkse werkzaamheden werden verricht door juffrouw M. Hildebrandt, het eerste bibliotheektechnisch geschoolde personeelslid.

Niet alleen het nieuwe onderkomen en de uitleen brachten in 1911 grote verbeteringen. In hetzelfde jaar werd ook het boekenbezit grondig gesaneerd. In de collectie van ongeveer 8.000 banden werden er door Greve niet minder dan ca. 5.000 als ongeschikt beschouwd en verwijderd. Het was een bijzonder grondige opruiming – ruim de helft werd weggedaan – waarmee Greve aangaf dat hij meende dat het gros van de geschenken boeken feitelijk niet in de bibliotheek thuishoorde. Ze waren te specialistisch, sterk verouderd, incompleet of in een slechte staat. Wat behouden bleef, werd voor het grootste deel in de eigen binderij van een bibliotheekband voorzien. In de verwachting dat een keurig ingebonden exemplaar eerder door de lezer voorzichtig behandeld zou worden dan een slordig gebonden boek, kwam er een nette, donkere band omheen, vervaardigd uit materiaal dat met desinfecterende middelen kon worden ontsmet. Men was in die jaren, naar later zou blijken ten onrechte, doodsbang voor verspreiding van besmettelijke ziekten als tuberculose via de boeken.

Na het opruimen van de ballast kon gewerkt worden aan een verantwoorde, systematische collectievorming. Dat was het werk van de Boekencommissie, waarin bibliothecaris Greve uiteraard een hoofdrol speelde. Zij beoordeelde de nieuwe aanwinsten, vaak nog geschenken, op hun geschiktheid. Greve had uitgesproken opvattingen over de collectie. Materiaal voor specialisten diende de bibliotheek in principe over te laten aan de wetenschappelijke bibliotheken, maar de OLB kon zich niet helemaal beperken tot het populair-wetenschappelijke. Haar onpartijdigheid dwong verder tot aanschaf van representatieve boeken van verschillende levens- en wereldbeschouwingen, een aanschafbeleid waarin later met de komst van Haagse confessionele openbare bibliotheken (zie paragraaf 6 van dit hoofdstuk, blz. 51) enige verandering zou komen.

Terughoudend was Greve in de aanschaf van romans. Zeker, de leeszaal was er ook voor verantwoorde ontspanning, maar het zwaartepunt in de collectie diende toch duidelijk te liggen bij het informatieve en educatieve boek. Volgens Greve zou het van een verkeerd aanschafbeleid getuigen als de bibliotheek geheel de voorkeuren van het publiek zou volgen, en bijvoorbeeld de nieuwste, veelgevraagde romans meteen in meer exemplaren zou aanschaffen. Wacht eerst die populariteit maar af, meende hij. Wie dat heel recente materiaal wilde, moest maar lid worden van het deftige Damesleesmuseum of naar de prijzige commerciële winkelbibliotheek gaan; daarvan waren er in Den Haag heel wat.

Winkelbibliotheek konden verdeeld worden in twee categorieën. Meestal niet geregistreerd als door de vereniging van leesbibliotheekhouders 'erkende' uitleen- of leesbibliotheek, waren er de eenvoudige bibliotheken, vaak verbonden aan een kantoorboekhandel, die avonturenromans, detectives, liefdesromans, wildwest-lectuur en 'realistisch werk' uitleenden voor een stuiver in de week. Dat waren de vermaledijde '5 cents-bibliotheken', waartegen in de raad bij het subsidiedebat gefulmineerd was. Den Haag telde evenwel ook een tiental chique winkelbibliotheek, vaak 'leesinrichting' genoemd, waaronder enkele met de nieuwste romans in vreemde talen. Bij het aanschafbeleid van de Haagse OLB en de zusterinstellingen in den lande ging men er min of meer van uit

dat leners voor recent verschenen romans en boeken uit de 'ondercategorie' maar naar de winkelbibliotheek of volksbibliotheek moesten gaan. De OLB was niet de aangewezen instelling om aan die behoefte aan lectuur tegemoet te komen. Het gevolg van deze 'elitaire' benadering is geweest dat de Haagse commerciële bibliothe-

ken en de volksbibliotheeken tot het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw jaarlijks waarschijnlijk meer boeken uitleenden dan de 'hoogdrempelige' openbare bibliotheek. Pas in de jaren zestig is dat helemaal veranderd, zoals wordt beschreven in hoofdstuk 4.

De verhuizing naar de Toussaintkade is dus veel meer geweest dan een simpele verplaatsing. Het ging gepaard met een ingrijpende reorganisatie en het feitelijk opnieuw inrichten van de bibliotheek.

Vanaf 1 januari 1911 gaf de bibliotheek via de *Maandberichten* de gebruikers informatie over bibliotheekontwikkelingen en nieuwe aanwinsten, maar het belangrijkste waren de in het blaadje afgedrukte rubriekscatalogi. Het idee de uitgave van de *Maandberichten* te gebruiken als middel om de band tussen bibliotheek en lezers te versterken – door daarin deelcatalogi op te nemen als voorlopers van de gedrukte catalogus in boekvorm – was alweer ontsproten aan het brein van de inventieve Greve. Dat hij de motor in het geheel was, werd nog eens onderstreept toen *Het Vaderland* op 18 mei 1915 een artikel plaatste over tien jaar openbare leeszaal en bibliotheek in de residentie. Greve werd daarin lof toegezwaaid als krachtige initiator; zijn grote kennis op bibliotheekgebied, zijn ijver en doorzettingsvermogen werden geprezen.

Ingrijpend was een besluit in 1912 om de kostenloze uitlending af te schaffen. Raadpleging van materiaal ter plaatse bleef gratis, maar om boeken te kunnen meenemen moest je voortaan lid zijn. Voor minimaal f 1 per jaar kreeg men een 'leesvergunning'. Voor wie die ene gulden nog een te grote uitgave ineens was, kwamen er couponboekjes van 25 cent, waarmee tien boeken geleend mochten worden.

Het afschaffen van het gratis lenen was een gevolg van de rijkssubsidieregeling van 1910. Die stelde subsidie in het vooruitzicht op basis van de door de bibliotheek genoten gemeentesubsidie, vermeerderd met inkomsten van de bibliotheek uit particuliere bijdragen. De rijksbijdrage werd hoger naarmate de eigen inkomsten stegen. Om voor een hogere rijkssubsidie in aanmerking te komen, moest men dus een bijdrage voor het lenen gaan vragen.

Hard werd door Greve en zijn assistenten aan de catalogus gewerkt. Omdat het publiek niet zelf de boeken uit de kast mocht halen, maar van het gewenste boek de signatuur uit de catalogus op een aanvraagbriefje moest inleveren, was de catalogus in deze ‘gesloten’ uitleen onmisbaar. Toen in 1916 de volledige catalogus voor het eerst in boekvorm verscheen, werden de leden verplicht die te kopen. Greve zag in catalogi nog andere belangrijke doelstellingen, zoals het ‘openleggen’ van de schatten van de bibliotheek, en bovenal: het stimuleren van de niet-romanrubrieken. Catalogi attendeerden zijns inziens het publiek op boeken waaraan het bij een ‘open uitleen’ niet gedacht zou hebben. Zoals het *Verslag over de Bibliotheek en Leeszaal* over het jaar 1912 vermeldde, had de uitgave van rubriekscatalogi in het *Maandbericht* meteen gunstige gevolgen: de uitleen in de rubriek ‘geschiedenis en aardrijkskunde’ steeg bijvoorbeeld in korte tijd dankzij publicatie van de desbetreffende rubriekscatalogus. Greve: “Wij twijfelen er dan ook niet aan, of bij iedereen nieuwen rubriekscatalogus zal de verhouding van de uitleening uit de niet-roman-rubrieken gunstiger komen te staan ten opzichte van die uit de rubriek romans.” De percentuele verhouding tussen de uitlening van romans en die van niet-romans lag toen op 66 tegen 34. De romans vormden dus het leeuwendeel van de geleende boeken. Dat strookte niet met het rijkssubsidiebeleid, dat voorschreef dat de roman van “accessoir belang” moest zijn, en het strookte evenmin met de persoonlijke opvatting van Greve over volksontwikkeling. Hij deed alle moeite om de cijfers van de romanuitlening naar beneden te krijgen. “Op den duur zal het percentcijfer zeker terug te brengen zijn tot ten hoogste 40”, luidde zijn voorspelling. “De verspreiding van ontwikkeling en het verschaffen van studieboeken gaat bij ons vóór.”

Inderdaad is het de Haagse OLB gelukt – als men dit zo betitelen mag – een bijzonder hoogwaardige collectie op te bouwen, en de romanuitlening beneden de 50% te krijgen. Den Haag heeft daarmee de beste verhoudingscijfers van heel Nederland, zo werd met grote voldoening geconstateerd in het *Jaarverslag 1913*. Naar de normen van de vooroorlogse openbare bibliotheekfilosofie werd mede daardoor de Haagse OLB een modelbibliotheek. Maar voor heel veel mensen daardoor dus ook ‘te moeilijk’ en derhalve veel minder aantrekkelijk, met als gevolg dat tientallen jaren lang slechts een paar procent van de Haagse bevolking lid was.

Trots schreef Greve in het *Jaarverslag 1912* dat de Haagse bibliotheek uniek was door in haar catalogus aan de titelbeschrijving een heel korte inhoudsomschrijving van het desbetreffende boek toe te voegen. Deze ‘annotatie’ had ook weer ten doel de gebruikers te helpen en de keuze van studieboeken te stimuleren. Hoewel het maken van annotaties een tijdrovend werk was, vond deze Haagse aanpak alom navolging.

Na een kleine, tijdelijke terugval in het ledenbestand door de invoering van de contributie, zou het aantal leden de volgende jaren toch stijgen: van circa 900 in 1913 tot circa 4.500 in 1919, een verviervoudiging. De leeswoede tijdens de Eerste Wereldoorlog was daar niet vreemd aan. Het laat zich raden dat in deze jaren ook het boekenbezit fors toenam: van ongeveer 5.000 banden naar ongeveer 21.000 banden. Het aantal uitleningen bedroeg in 1913 33.249 (waarvan 60% romans) en was in 1919 opgelopen tot 121.432 (waarvan 38% romans). En dat allemaal vanuit één bibliotheek.

Want alle inspanningen van Greve ten spijt kwam er pas in 1925 een wijkbibliotheek: het filiaal in de Colensostraat.

2.3. In opspraak

Tot schrik van de Haagse bibliotheekbestuurders bleken de catalogi het nadeel te hebben “dat personen, die onze vereniging minder sympathiek gezind zijn, in de catalogi gaan snuffelen om erin boeken te ontdekken welke volgens hen in een openbare bibliotheek niet mogen voorkomen.” En daarmee komen we bij het gevoelige punt dat steeds weer zou blijven opduiken, een halve eeuw lang: klachten over ‘vieze’, ‘schunnige’ boeken die volgens bepaalde mensen niet in een bibliotheek thuishoren.

De jaren zestig van de vorige eeuw hebben met werken als *Turks Fruit* en *Ik, Jan Cremer* de laatste hoog oplopende discussies over ‘verdorven’ boeken te zien gegeven. Sindsdien hoort men nauwelijks meer van incidenten en worden er in de raad geen vragen meer gesteld over onzedelijke lectuur, maar tussen 1910 en 1965 kwamen verontwaardigde en boze reacties op wat er in openbare bibliotheken te vinden was, vaak voor. Men mag niet vergeten dat er lange tijd een taboe rustte op eigenlijk alles wat het seksuele leven betrof. Nederland was een verzuilde, ten dele preutse samenleving met gezaghebbende fatsoensrakers, die met argusogen kleding, gedrag, boeken, films en toneelstukken aan hun strenge zedelijkheidsnormen toetsten. Daarbij kon worden teruggegrepen op de Zedelijkheidswet van 1911, die de normen nog eens aanscherpte.

Gezien recente ontwikkelingen met betrekking tot moslimgevoeligheden kan men zich overigens afvragen of discussies over toelaatbaarheid, zij het in een andere vorm, niet opnieuw gevoerd zullen gaan worden. En daar zijn verder de internet-pc's, waarvan het gebruiksreglement duidelijk dient aan te geven wat wel en niet geoorloofd is. In alle bibliotheken is in het reglement opge-

Wat doen Wij voor U?

Wij stellen ieder inlagetegenwoordige Openbare Lezaar
vrijgesteld, zonder inschrijving, om het
gebruik te maken van:
BOEK- en Tijdschriften, WEEK- en DAGBLADEN,
en KANALISERINGEN,
en LITTEERATUUR,
tegen een waarde voor studie, praktijk en recreatie.

Wat doet Gij voor Ons?

U bent als lid van de Vereniging van de Openbare Lezaars
verplicht tot de betaling van de contributie van 10,- per jaar.

Uitgegeven door de Vereniging van de Openbare Lezaars
in 1911 te Amsterdam.

U bent als lid van de Vereniging van de Openbare Lezaars
verplicht tot de betaling van de contributie van 10,- per jaar.

EEN AANMELDT op de Aankomende (10 en 15 p.)
bijdragen van de lid van de Vereniging.

Uitgegeven door de Vereniging van de Openbare Lezaars
in 1911 te Amsterdam.

Naam (druk/geschied):

Aflevering:

Boekenschouw...Boekenschuw.

rommel” voorgezet. Aan de hand van de rubriekscatalogus van de Haagse bibliotheek signaleerde G.v.d.B. de titels van anarchistische en socialistische bladen. Die hoorden daar niet thuis. En dan de kwalijke boeken: ontoelaatbaar was bijvoorbeeld *De Katechismus over het huwelijk* van P. van Schilfgaarde, “waarover een aap zelfs zou blozen”. Onder de vele voorbeelden van abjecte lectuur waren daar verder H. Borel, *Levenshonger*, L. van Deyssel, *De kleine republiek* en *Eene liefde* en H. Teirlinck, *Het ivoren aapje*, “innerlijk verdorven en perfied immoreel”. Het ging bij deze romans vrijwel steeds om ontoelaatbaar geachte beschrijvingen van seksuele handelingen, over prostitutie, echtbreuk of geboortenbeperking, of over spot met christelijke waarden. De gekwetste G.v.d.B. eindigde zijn artikel met de retorische vraag of het verantwoord was zulke boeken gratis iedereen onder ogen te laten komen, en daarmee de geestelijke en zedelijke verwording van ons volk te stimuleren. Een redactionele noot voegde er aan toe dat de Haagse leeszaal talloze boeken bezat die op de rooms-katholieke index stonden. Het was de zoveelste confessionele aanval op de jonge leeszaalbeweging, en een poging de verantwoordelijke minister in de begrotingsdebatten onder druk te zetten. De bewindsman wendde zich naar aanleiding van het artikel tot de Commissie van Toezicht van de CV. De minister vroeg de Commissie – waarvan Greve lid was – of de Haagse OLB nog voor rijkssubsidie in aanmerking kwam vanwege dit aanbieden van “lectuur

nomen dat het raadplegen en printen van aanstootgevende websites (porno, racisme, materiaal dat strijdig is met de grondwet) niet is toegestaan, maar aan controle daarop zitten allerlei problemen, zowel van praktische als van principiële (privacy) aard.

De Haagse leeszaal kwam in het najaar van 1912 onder vuur te liggen. In het oktobernummer van de rooms-katholieke *Boekenschouw*, een literair tijdschrift onder redactie van pater A.B.H. Gielen S.J., verscheen een artikel *Noodlottige inrichtingen: De Openbare Leeszaalen en Bibliotheken*. Geen instituut, beweerde de schrijver (G.v.d.B., zijnde het rooms-katholieke Kamerlid G. van den Biesen) werkt zó de verwarring der geesten in de hand als de OLB. Er is daar geen leidend beginsel, meende hij; leeszaalen waren *lezzaalen* waar men gratis werd opgeleid tot denkbeelden en een levenshouding die heel nadelig waren voor individu en samenleving. Daar werd de mensen “ongekeurde

van te min allooi”. Grote onrust uiteraard bij de CV en bij Greve: de subsidie liep gevaar, was hun niet ongegronde vrees. Zij waren erop uit dergelijke aantijgingen heel snel in de doofpot te stoppen om het instituut ‘openbare bibliotheek’ vooral niet in opspraak te laten komen. Geen ruchtbaarheid geven dus aan zulke affaires, geen boze reacties laten horen over ongeoorloofde inmenging, zedenmeesters of moraalridders, niet klagen over ‘kleingeestige, bekrompen censuur’, maar een opkomend schandaal snel de kop indrukken door de gewraakte lectuur uit de kasten te halen. IJlings, zelfs zonder het bestuur erin te kennen, verwijderde Greve enkele van de genoemde romans uit de collectie. Deze manier van reageren – en daarom is dit voorval zo typerend – was standaardbeleid in de Nederlandse openbare bibliotheekwereld, en liep als het ware vooruit op de houding tijdens de bezettingsjaren. Bij dreigende opspraak, zo was het CV-beleid, diende het personeel de boeken snel en geruisloos uit de collectie te verwijderen, of alleen op beperkende voorwaarden ter inzage te geven. In het laatste geval werden de boeken in het ‘gifkastje’ geplaatst. Elke openbare bibliotheek had zo’n meubel, waarvan alleen de bibliothecaris de sleutel had. Hij – vrijwel altijd overigens een zij – bepaalde of een boek daaruit aan een ‘rijpe’ lezer mocht worden uitgeleend. In onze moderne ogen een censuurmaatregel of minstens een heel hinderlijke bevoogding, toen echter in brede kring ervaren als een vanzelfsprekende lezersbegeleiding. Zoals er immers ook een strenge filmkeuring was. Oud-medewerkers van de Haagse bibliotheek herinnerden zich dat er zo’n vijftig jaar terug ook op de Bilderdijkstraat een ‘gifkastje’ stond, en dat er in de indicatorlabel soms één of zelfs twee knipjes zaten. Eén betekende: alleen voor rijpere lezers, twee: alleen voor nog rijpere lezers. Bij dat laatste ging het bijvoorbeeld om W.F. Hermans, *De tranen der acacia*’s.

In 1918 werd de indicator in gebruik genomen. Het was een door Greve naar Engels voorbeeld bedacht systeem om aan de uitleenbalie al te kunnen weten of te leen aangevraagde boeken in het magazijn stonden of uitgeleend waren. Dat voorkwam onnodig lopen van de magazijnbedienden. De indicator bestond uit kartonnen schildjes, aan ijzeren pennen geregen. Voor elk boek was er zo’n kartonnetje met de rode kant boven als het boek al uitgeleend was en de zwarte kant boven als het boek nog ‘thuis’ was. “Denk vooral aan de indicator!” en “Pas op, voorzichtig met de indicator!” waren vertrouwde waarschuwingen. Toen de open uitleen werd ingevoerd, werd de indicator overbodig, na vijftig jaar gebruik.

Het Haagse incident van 1912 liep met een sisser af, en de CV en Greve zullen betreurd hebben dat op 15 januari 1913 het sociaal-democratische dagblad *Het Volk* het incident nog eens uitvoerig aan de orde stelde en ‘realistische’ romans in bescherming nam, maar het systeem dat de bibliothecaris in sommige gevallen bepaalde wie wat lezen mocht, op zichzelf toch een prima methode vond. Waarmee wordt aangetoond dat ook ‘links’ en ‘progressief’ niet geheel afwijzend stonden tegenover wat toen als ‘lezersbegeleiding’ werd gezien, maar nu als ‘lezersbevoogding’ wordt veroordeeld. De confessionelen gingen destijds alleen nog maar een paar stappen verder.

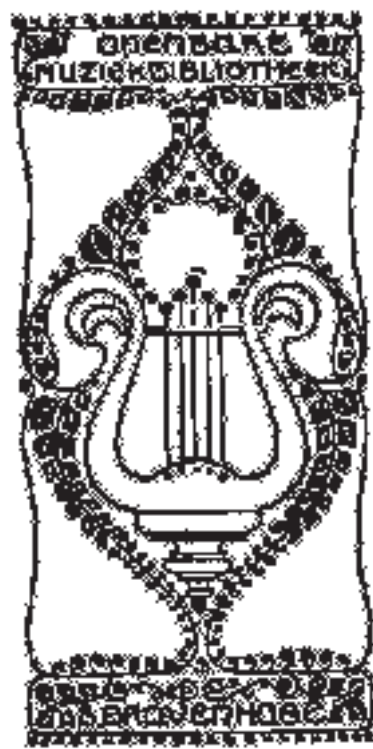
2.4. Muziek

In 1913 kreeg de bibliotheek een collectie bladmuziek. Dat bezit zou van grote invloed zijn. Het was een uitvloeisel van een overeenkomst die de bibliotheek had gesloten met de in 1913 opgerichte muziekbibliotheek. Deze was door een aparte vereniging opgericht en gefinancierd, want de subsidie-regeling voor openbare leesalen en bibliotheken richtte zich geheel en al op het subsidiëren van lezen door volwassenen, en voorzag niet in steun aan muziekbibliotheken.

De ontstaansgeschiedenis van de OLB en de openbare muziekbibliotheek vertoont opmerkelijke overeenkomsten. Zoals het boek van de Duitser dr. Schultze (zie blz. 17) de aanzet had gegeven tot de Nederlandse leeszaalbeweging, kwam ook onder invloed van een Duitser – Paul Marsop – het Nederlandse openbare muziekbibliotheekwerk van de grond. Marsop had in München een muziekbibliotheek opgericht, ook al in het kader van de volksontwikkeling. Terwijl de leesalen zich keerden tegen ‘prikkellectuur’ en ‘slechte’ boeken, fulmineerde Marsop tegen ‘slechte’ muziek, waarmee hij de lichte muziek bedoelde, inclusief salonmuziek en operette. In de uitnodiging voor de oprichtingsvergadering van de Haagse muziekbibliotheek zou dan ook gewag worden gemaakt van “ernstige muziekbeoefening” onder uitsluiting van “al hetgeen ligt in de lijn van banale muzikliefhebberij”. Muziekbibliothecaresse Fanny Simons liet er ook geen twijfel over bestaan dat de muziekbibliotheek een muziek-pedagogisch doel had en men er niet moest aankloppen “voor kluchtige coupletjes” en “moderne banale hosdreunen”.

Wat de oorsprong van het openbare muziekbibliotheekwerk in ons land betreft: in 1911 was Marsop uitgenodigd een lezing in Amsterdam te houden. Zijn causerie sloeg aan, en zowel in Amsterdam als Den Haag werden verenigingen opgericht die zich ten doel stelden openbare muziekbibliotheken te stichten. Het was alweer Greve, zelf een niet onverdienstelijk pianist, die in deze ontwikkelingen een prominente rol zou spelen, want hij nam het initiatief tot de oprichting van de Haagse vereniging door in het begin van 1913 aan 15 vooraanstaande figuren uit de Haagse muziekwereld (de klassieke uiteraard) een oproep te sturen met het verzoek zitting te nemen in een comité van oprichting. Een eerste bestuur werd gevormd, waarin onder meer de muziekpublicist Willem Hutschenruyter en de muziekhistoricus Herman Rutters zitting namen. *Het Vaderland* speelde net als bij de stichting van de leeszaal een heel belangrijke rol, dit keer in de persoon van A. de Wal, muziekrecensent van het dagblad.

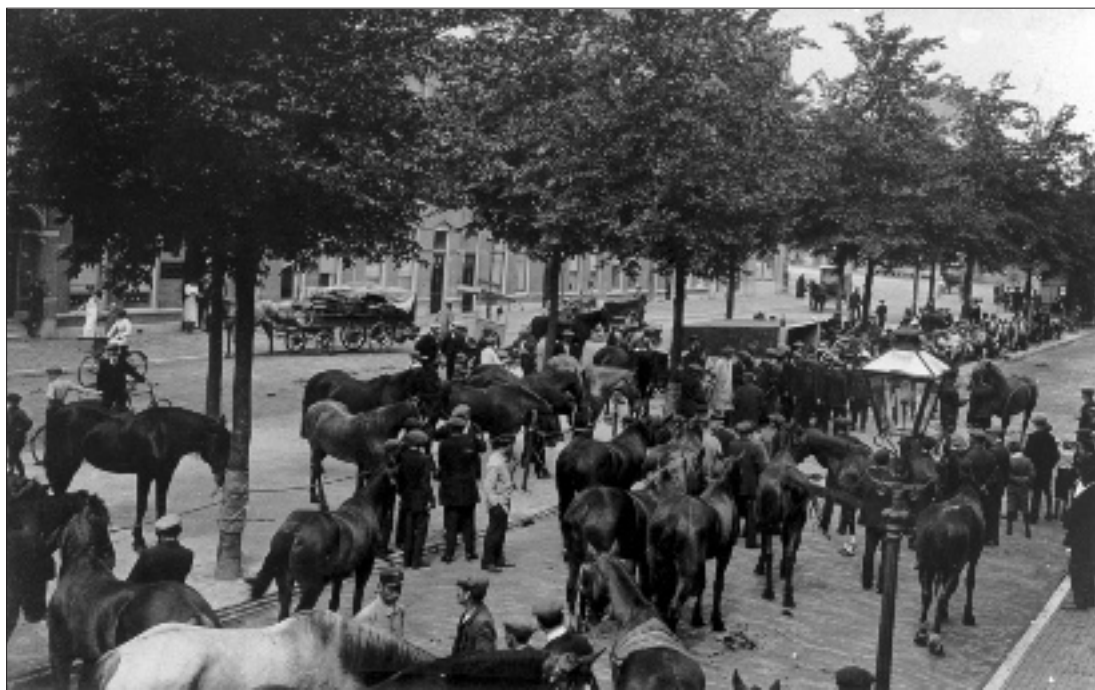
De Haagse openbare muziekbibliotheek kon terstond gebruikmaken van faciliteiten van

de OLB: voor de collectie, de uitleenadministratie en personeel zorgde de vestiging aan de Toussaintkade. De benodigde bladmuziek (van grammofoonplaten is pas sprake in 1967) werd echter uitsluitend gekocht uit de contributie-opbrengst van de eigen leden. De eerste jaren van de muziekbibliotheek deden wat betreft hun povere financiële situatie denken aan de begintijd van de leeszaal, al is bij de muziekbibliotheek nimmer over opheffing gesproken. In de Rijkssubsidievoorwaarden 1921 kwam er een regeling voor een bescheiden subsidie van openbare muziekbibliotheken; de Haagse kreeg f 500.

2.5. De Groote Oorlog, 1914–1918

In de Eerste Wereldoorlog was Nederland neutraal, maar dat betekende allerm minst dat het dagelijks leven niet diepgaand door de ‘Groote Oorlog’ werd beïnvloed. Honderdduizenden Belgische vluchtelingen zochten hier in september en oktober 1914 hun toevlucht, onze internationale handel kreeg een geweldige klap, de langdurige algehele mobilisatie had verregaande gevolgen, en een allesomvattende distributieregeling bleek onvermijdelijk – om maar een paar voorbeelden te noemen. Openbare leeszalen en

Het leger in 1914 was nog een leger met paarden. Vordering van paarden voor het mobiliserende leger op de Beeklaan ter hoogte van de Stephensonstraat. (Foto HGA)

bibliotheken reageerden als maatschappelijke instellingen meteen op het gebeuren. De vluchtelingen en gemobiliseerden moesten lezen! Op initiatief van Greve en met hulp van pennigmeester-bestuurslid juffrouw A.L. Verschoor en bestuurslid L. Simons werden al luttele dagen na de mobilisatie het gemeentebestuur en de stadscommandant inge-

DE OPENBARE LEESZALEN EN DE MOBILISATIE

Ziedt in de eerste dagen van de maand Augustus de mobilisatie in heelruim voltrekken —, en ook de directe oordelings, voor ons land voortgedreven was, is vanwege de „Centrale Vermaatschap voor Openbare Leeszaalen“ de volgende circulaire aan de leeszaalen verzonden:

SOLDATEN-LEESZALEN.

Op dit oogenblik, na een groot aantal burgers onder de wapenen te hebben, zijn de „Openbare Leeszaalen en Bijbelbibliotheken“ aangewezen op de beschikbare zaak, het verlijft onder de wapenen zoveel mogelijk te verlichten.

De Openbare Leeszaalen moeten de zorg op zich nemen boeken en tijdschriften, vooral geschenken, ter vrije beschikking te stellen, met de plaatselijke militaire overheid deze te verspreiden over de scholen en andere locaties, voor soldaten, zijn ondergebracht, dan aan der burgerij te te verspreiden door de stand van de zendingen van tijdschriften, boeken enz.; aan de lezers, zelf zoveel mogelijk bekendheid te geven.

Op deze wijze kan zij medewerken dat de misstanden in hunne vesting en gedurende de wapenrusting en aanpakten afleiding vinden.

Met het Bureau der Gedeel. Dir. v. Offic. Lere. en B.B.

Voorzitter: **Dr. Mr. Dr. E. 1909 BERTSTROM.**
Secretaris: **Mr. H. E. GREVE.**

5 Aug. 1914

schakeld om het pand Piet Heinplein 4 als boeken-depot in te richten. Daar werden de boeken opgeslagen die per auto, fiets of kar waren opgehaald bij Haagse burgers die hadden gereageerd op oproepen in de kranten om lectuur ter beschikking te stellen. Ruim 8.000 boeken en duizenden tijdschriften konden in het depot worden opgeslagen, waar ze door vrijwilligers werden gesorteerd. Samen met het Damescomité van het Steuncomité 1914 en een groep onderwijzers werden simpele leeszaaltjes ingericht in Ons Huis, de Kurhausbar, het Logegebouw op de Fluwelen Burgwal en op nog een

paar andere plaatsen in de stad. Enkele duizenden boeken werden naar kazernes en kampementen in Loosduinen en Monster gestuurd en naar die scholen waarin militairen voorlopig waren ingekwartierd. De zendingen bevatten ook briefkaarten waarop een aanvraagformulier voor boeken uit de leeszaal was afgedrukt. Voor de militairen kwam een aparte regeling, waarbij zij gratis één boek per week mochten lenen.

Greve was de stuwende kracht achter deze improvisatie. Hij eiste van zijn personeel dat precies werd bijgehouden wat voor soort boeken uitgeleend werd. Met haar uitgewerkte, nauwkeurige statistische gegevens over de aard van de uitgeleende boeken werd de Haagse OLB ook op dat punt een modelbibliotheek.

De oorlog leidde tot een sterke toeloop naar de leeszaal. De mensen wilden het oorlogsnieuws volgen vanuit de verschillende kranten die daar ter inzage lagen. Met name de nieuwe abonnementen op buitenlandse dagbladen als *The Times*, *Le Matin* en *Die Kölnische Zeitung* waren een goede greep; de kranten uit de oorlogvoerende landen werden stukgelezen. Niet alleen de Haagse burgerij, maar ook militairen en Belgische vluchtelingen bleken de leestafels te kunnen vinden. En dan waren er de werklozen, want het uitbreken van de oorlog zorgde voor grote werkloosheid.

De maand oktober 1914 bracht een nieuw bibliotheekrecord met 7.321 bezoekers – bijna 500 meer dan het oude record van oktober 1913. Op zo'n massale toeloop was de leeszaal niet berekend, terwijl ook het groeiend aantal boeken en uitbreiding van de binde-

rij om meer ruimte vroegen. Vanaf de herfst van 1914 werd door het bestuur dan ook steeds klemmender gevraagd om een nieuwe, grotere bibliotheek, eerst in de jaarverslagen, daarna ook via verzoeken aan het gemeentebestuur. Zo diende in februari 1916 het bestuur een adres bij B&W in over het nijpende ruimtegebrek, en appelleerde daarbij weer aan het Haagse eergevoel. De zusterinstellingen in Utrecht, Rotterdam en Amsterdam waren – zo stelde het bestuur – aanzienlijk groter; zelfs het filiaal van de Rotterdamse bibliotheek bood meer ruimte dan de Haagse vestiging. De stad dreigde achterop te raken, en het bestuur suggereerde de mogelijkheid van nieuwbouw op een plek langs de nieuwe verkeersweg Prinsegracht-Elandstraat.

Per 1 maart 1917 ging de bibliotheek de maandelijkse *Gids voor lezers* uitgeven, waarop men zich voor 30 cent per jaar kon abonneren. Het blaadje verzorgde nieuws over de instelling, boekbesprekingen, kleine artikelen over auteurs en “gezien de nood der tijden en bezuiniging” lijstjes met boeken over goede en goedkope voeding, het zelf verbouwen van aardappelen en groenten, hoe te bezuinigen op brandstofgebruik, en over het gebruik van hooikist en kookzak.

Ruimte en geld... Elk jaar deed de bibliotheek een beroep op de gemeente om vanwege de kostenstijging het subsidiebedrag te vergroten. Vrijwel steeds willigde het gemeentebestuur zulke verzoeken in: voor het jaar 1914 kende de gemeente een subsidie toe van f 10.000, en het Rijk van f 1.500, terwijl de contributies in dat jaar f 2.000 opbrachten. Voor 1917 waren die cijfers: f 16.500, f 1.500 en f 3.775, en voor 1919: f 31.300, f 5.000 en f 5.400. Een forse toename van de overheidssubsidie, maar met nog steeds de contributies als belangrijke bron van inkomsten.

2.6. “Om de mensen braaf te maken of braaf te houden”

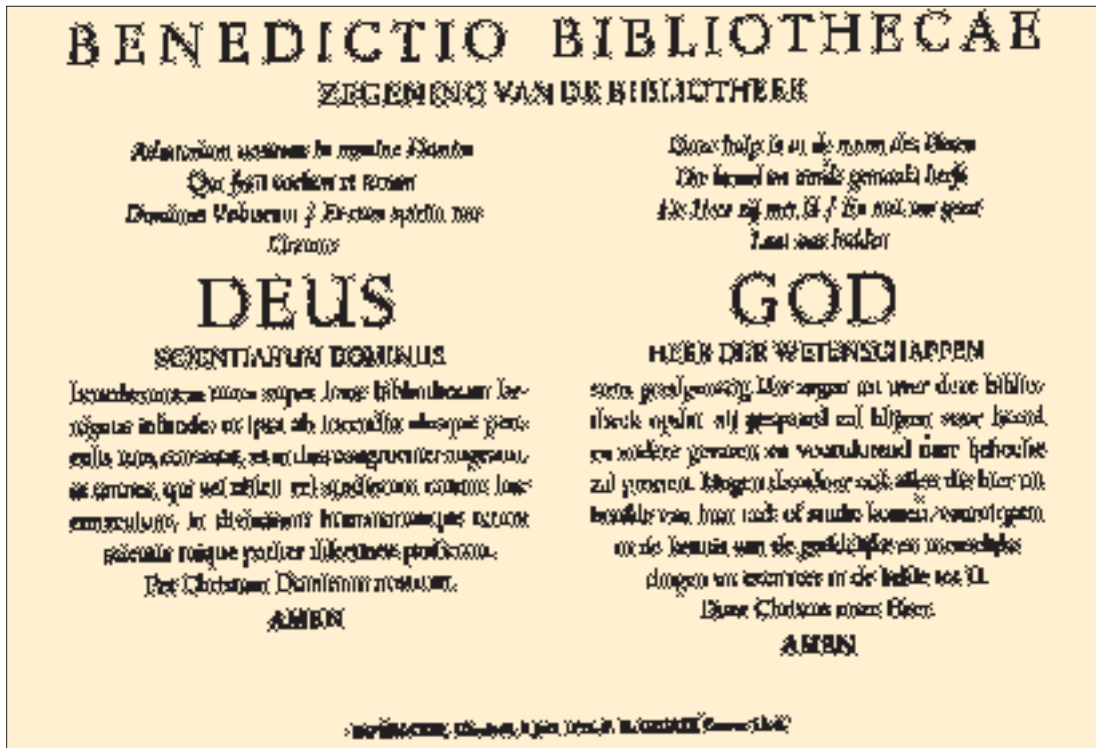
De Haagse Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (RKOLB) ging na lang aarzelen in 1980 een fusie aan met de christelijke en algemene openbare bibliotheek. In een geschiedenis van de ‘algemene’ dient dus ook aandacht geschonken te worden aan het verleden van de confessionele zusterinstelling.

In het voorjaar van 1917 nam een groep Haagse rooms-katholieke notabelen het initiatief om een RKOLB op te richten. Waarom zou rooms Den Haag achterblijven bij Amersfoort, Tilburg, Helmond, en nog zes andere steden waar al een RKOLB was? Voorzitter van het bestuur werd jhr. mr. E.B.F.T. Wittert van Hoogland, secretaris mr. T.J. Verschuur, en penningmeester ir. G.J. van de Well. In eerste instantie polsten de initiatiefnemers de geestelijkheid, want steun door de bisschop, de deken, de pastoors en kapelaans was een absoluut vereiste. De clerus reageerde positief, waarop met actievoeren en propaganda werd begonnen. De deken ging ermee akkoord dat per parochie groepen vrouwen – comités van dames – bij de parochianen langsgingen om een financiële bijdrage te vragen. Vanaf de preekstoel zouden de pastoors deze actie ondersteunen door de bibliotheek bij de gelovigen aan te bevelen. Rooms-katholieke kranten als

De Maasbode en *De Residentiebode* werd gevraagd wervende artikelen te plaatsen. Bisschop Monseigneur A.C. Callier wees pater Th.J. Kannegieter als adviseur aan. Elke RKOLB moest immers in haar bestuur een geestelijk adviseur hebben, ook wel censor genoemd, door de bisschop aangesteld.

In april 1917 ging het actieprogramma van start, maar de eerste resultaten waren niet erg bemoedigend, teleurstellend zelfs. Een groot probleem was dat de dames – de zogeheten ‘zelatrices’ (collectantes) – die parochiegewijs met intekenlijsten op pad waren gegaan, dikwijls op onbegrip bleken te stuiten. De gelovigen wisten vaak niet wat een openbare bibliotheek was, en de pastoors waren bovendien vanaf de preekstoel niet altijd even duidelijk geweest over aard en doelstelling van dit nieuwe fenomeen in het rijke roomse leven. Teleurstellend was het dat een aantal pastoors nogal lauw geweest was met hun aanbeveling; die hadden kennelijk nog een bezoek van bestuursleden nodig om het belang van de zaak te beseffen. En wat de geldelijke hulp betrof: de zelatrices hadden niet meer dan een schamele f 2.000 toegezegd gekregen. Een nieuw offensief was nodig: “het persoonlijk door leden van ons bestuur bewerken van gegoede, als liefdadig bekend staande personen”. Bovendien was materiële steun door het bisdom onmisbaar. Dat onderwerp kwam uitvoerig ter sprake op de audiëntie die het bestuur op 8 januari 1918 werd verleend door bisschop Callier. In vergelijking met de start van de ‘neutrale’ leeszaal – de “Haagsche toestanden”, zoals het bestuur dat formuleerde – was nog ongeveer f 3.500 nodig om voor subsidie van gemeente en Rijk in aanmerking te komen. De prelaat antwoordde overtuigd te zijn van het nut van een rooms-katholieke leeszaal, zo’n instelling was zijns inziens van even groot belang als een biecht- of preekstoel. Hij beloofde in eerste instantie f 1.500 uit de kerkkassen ter beschikking te stellen. “Dergelijke uitgaven, welke dienden om de menschen braaf te maken of braaf te houden, konden uit de kerkenkassen worden gedaan.” Callier nam contact op met de deken, die op zijn beurt de pastoors van de bisschoppelijke wens op de hoogte zou brengen. Het resultaat viel bar tegen: de pastoors weigerden hun kerkkassen voor dit doel te openen, uiteraard tot bittere teleurstelling van het bibliotheekbestuur. Dat schreef boos aan de vicaris-generaal, de rechterhand van de bisschop, dat de pastoors een vingerwijzing – “dicht naderend tot het begrip bevel” – moesten krijgen. De geschrokken vicaris-generaal reageerde behoedzaam; de pastoors dwingen ging hem veel te ver. Hij vond een oplossing door via de deken de pastoors ertoe te bewegen in elke kerk een collecte te laten houden. Met de opbrengst daarvan (f 1.715,61), gevoegd bij het eerder opgehaalde geld en een inderhaast geplaatste obligatielening van f 1.800, durfde het bestuur de stap van oprichting aan. Het boekenbezit was heel bescheiden, net als in de eerste jaren van de algemene, en eveneens goeddeels geschonken. Toch werd er ook nieuw en antiquarisch ingekocht, waarbij men zich, om geloofsgenoten te helpen, eerst tot rooms-katholieke handelaren wendde.

De bibliotheek vond onderdak in een paar vertrekken van het RK Verenigingsgebouw Veritas in de Korte Houtstraat. Op een jaarwedde van f 1.200 werd juffrouw C. Muyser, in het bezit van de akte Engels MO-B, als bibliothecaris aangesteld. Zij zou een cursus leeszaalbeheer gaan volgen; de rooms-katholieke bibliotheekvereniging zou zich aansluiten bij de CV. Op 13 mei 1918 richtte het bestuur een verzoek om subsidie – groot f 5.000 per jaar – aan B&W. Die wees het met een krappe meerderheid in eerste instan-

Rooms-katholieke bibliotheken werden ingezegend door een geestelijke. Bij de plechtigheid werd ook een bibliotheekgebed gebeden.

tie van de hand, op grond van vrees voor “grootte versnippering” van het stedelijke openbare bibliotheekwezen. Niettemin ging de bibliotheek open. Zij werd plechtig ingewijd op 21 november 1918 en daags daarop voor het publiek opengesteld. Men kon er dagelijks terecht van 10–12.30 uur, 14–17 uur en van 19–22 uur. ’s Zondags was zij gesloten. Veel minder openingsuren dus dan de ‘neutrale’.

Bij de plechtige opening voerde voorzitter Wittert van Hoogland het woord. Hij verwees onder meer naar de omwentelingspoging van een paar weken terug (de ‘revolutie’ van Troelstra, november 1918), die mede dankzij de goed georganiseerde rooms-katholieke arbeiders was verijdeld. Eigen rooms-katholieke organisaties waren nodig, ook leeszalen zoals deze, die voor iedereen openstond, maar “vooral voor de arbeiders”. Hij hoopte dat ook niet-rooms-katholieken de weg naar de bibliotheek zouden weten te vinden. Wat er bij deze woorden omging in Greve, is niet bekend, maar toen hem als gast en vertegenwoordiger van de CV het woord gegeven werd, verklaarde hij heel diplomatiek dat hij positief stond tegenover de verscheidenheid in de leeszaalwereld. Hij hoopte dat de beide leeszalen prettig zouden gaan samenwerken. Namens de Rooms-Katholieke Vrouwenbond dankte een spreker voor de omstandigheid dat er aparte leesvertrekken voor mannen en vrouwen waren; een scheiding der seksen waartegen Greve zich in zijn dissertatie uit 1906 al gekeerd had.

Liberale, anti-rooms-katholieke bladen als *De Nieuwe Courant* en *De Amsterdammer*

lagen niet klaar voor de bezoekers, maar in de kamer van de bibliothecaresse. Die bepaalde of iemand ze wel of niet mocht inzien. Hetzelfde “stelsel van individualiseeren” gold voor een aantal boeken.

Er bestond natuurlijk grote verontwaardiging bij de rooms-katholieke leeszaalpioniers over de afwijzing van het subsidieverzoek door het college van B&W. En dat terwijl de bibliotheek al een paar weken draaide! Voorzitter Wittert van Hoogland ging praten met burgemeester mr. J.A.N. Patijn, en liet in het bestuur weten: “Wordt eenmaal het subsidie geweigerd, dan moet de volle verontwaardiging spreken.” Inmiddels had de CV al een positief advies uitgebracht, en het negatieve voorstel van B&W stuitte op groot verzet in de raad. Die ging op 20 januari 1919 uitvoerig op de kwestie in. Geen wonder dat de rooms-katholieke fractie bijzonder fel van zich afbeet. Woordvoerder Wesseling wees erop dat de rooms-katholieke OLB niet opgericht was om de ‘neutrale’ te bestrijden, dat de instelling aan alle door de CV gestelde eisen voldeed en subsidieweigering derhalve hoogst onbillijk was. Ook andere politieke groeperingen hekelden het besluit van B&W. Crena de Iongh: “Wat is er tegen, dat elk naar zijn wijze beschaving en ontwikkeling brengt aan de mensen die hen naast staan?” Tegenstanders voerden aan dat er straks ook anti-revolutionaire, christelijk-historische en sociaal-democratische leeszaalen om steun zouden aankloppen. Was het einde niet zoek? Dr. W.W. van der Meulen vond het onbillijk de rooms-katholieke leeszaal steun te onthouden als er waarborg was dat iedereen daar welkom was. Hij was zelf een kijkje gaan nemen en vond de collectie een goed niveau hebben.

Het argument dat de bibliotheek eerst maar haar levensvatbaarheid moest bewijzen, vond in de ogen van de meerderheid der raadsleden geen genade. Immers: met haar goede huisvesting en goede leiding was dat bestaansrecht al bewezen.

Burgemeester Patijn vroeg herhaaldelijk naar de concrete bezwaren van de rooms-katholieken tegen de algemene. Hij kreeg daar geen direct antwoord op, maar wel de reactie dat de rooms-katholieken zonder meer het recht hadden op een eigen instelling, zoals ook al was erkend door Provinciale Staten. Nadat Wesseling had verklaard dat het bestuur van de rooms-katholieke openbare leeszaal en bibliotheek wilde samenwerken met dat van de algemene, werd tot stemming overgegaan. Het debat had bijna twee uur geduurd. Met 35 vóór en drie tegen werd het preadvies van B&W verworpen. Rooms-katholiek Den Haag kon tevreden zijn.

3. CRISIS, BILDERDIJKSTRAAT, BEZETTING

3.1. Ontgoocheling

Er leek een mooie toekomst aan te breken toen op 11 november 1918 de wapenstilstand een eind had gemaakt aan de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog. Ook in het neutrale Nederland was er alle reden feest te vieren; nu zou immers de welvaart kunnen terugkeren. Het leger werd na vier jaar gedemobiliseerd, de werklozen gingen weer aan de slag, de vaderlandse handel – zwaar getroffen door de Engelse blokkade – zou tot bloei komen, en de jaren van bezuinigingen die ook de leeszaalbeweging hadden getroffen, leken voorbij. Wel moesten de leeszaalbewegingen meteen na het eind van de oorlog spijtig constateren dat veel bezoekers zich niet meer lieten zien – zoals dat ook in 1945 het geval zou zijn. In Den Haag bijvoorbeeld waren er in 1918 4.396 ingeschreven lezers, in 1919 3.996 – een daling van bijna tien procent.

De economische opleving heeft in ons land maar een paar jaar geduurd, en zorgde slechts voor een kortstondige leeszaalopleving. Veel werd verwacht van de op 9 maart 1921 door de minister van Onderwijs en Wetenschappen, dr. J.Th. de Visser, uitgevaardigde beschikking, de *Voorwaarden betreffende de subsidieering van openbare leeszaalbewegingen en bibliotheken*. Zij staan bekend als de Rijkssubsidievoorwaarden 1921, kortweg de RSV 1921, en waren tot stand gekomen na moeizame, bijna twee jaar durende onderhandelingen tussen rijksoverheid, CV en de RK Bond van Openbare Leeszaalbewegingen en Bibliotheken, waarbij vooral de rooms-katholieken zich weerden met hun subsidie-eisen, en zelfs dreigden uit de CV te stappen. Maar net zoals in de schoolstrijd kwam er een compromis, een ‘leeszaalpacificatie’ tot stand. Uit dit compromis, de RSV 1921, bleek de groeiende overheidszorg.

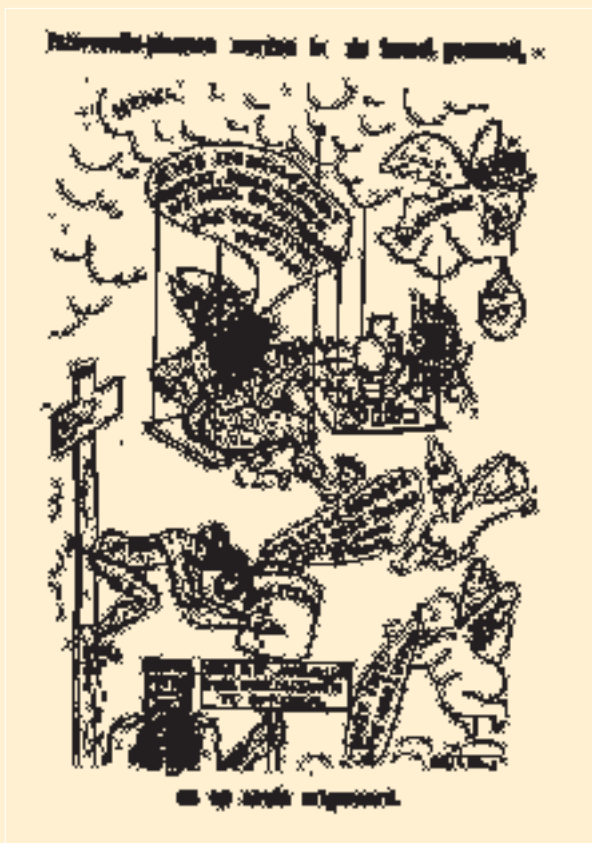
Een halve eeuw lang zouden de RSV 1921 als een soort grondwet voor het openbare bibliotheekwezen gaan functioneren; alle reden dus om ze nader te bezien.

In 1910 was het Rijk met stelselmatige subsidiëring begonnen, maar zonder dat het Rijk zich feitelijk bekommerde om wat er met het geld gebeurde. Als particulieren een leeszaal oprichtten, de gemeente vervolgens subsidie gaf en de Centrale Vereeniging positief adviseerde, gaf het Rijk subsidie en was tevreden als de leeszaalbesturen hun jaarlijkse rekening indienden en verantwoording aflegden. Eerst gaandeweg is dit – in de grond stelselloze – subsidiestelsel teruggedrongen, en werden aan de subsidieverlening voorwaarden verbonden. Daarin heeft de Centrale Vereeniging een cruciale rol gespeeld, bijvoorbeeld via haar Commissie van Toezicht, die normen gaf voor de collectievorming. De RSV 1921 gingen een stap verder in de overheidszorg: het particulier initiatief bleef het uitgangspunt bij oprichting van leeszaalbewegingen – gemeenten werden niet bij wet tot oprichting verplicht – maar de rijkssubsidie ging niet meer uit van de bijdrage van particulieren (hoofdzakelijk contributies), maar van subsidie door de plaatselijke overheid, de gemeente. Nieuw in de regeling van 1921 was verder dat het Rijk van de gemeente een minimumsubsidie verlangde, zodat de bestaanszekerheid van de instelling voldoende werd gewaarborgd. In feite verklaarde het Rijk het leeszaalwezen tot gemeentelijke aan-

“De Tribune-affaire”

God de Vader die tegen de Sovjet-Unie gifgas wil gebruiken, zijn Zoon die hem terzijde staat, sociaal-democraten en bourgeoisie die enthousiast meedoen... Een spotprent van deze strekking op de felle aanvallen die de paus op het ‘goddeloze’ communisme had gedaan, verscheen in het communistische dagblad *De Tribune* van 19 januari 1931. De combinatie hiervan met artikelen waarin het Kerstfeest belachelijk werd gemaakt, deed veel leeszaalbesturen besluiten het abonnement op de krant op te zeggen, of de krant alleen in gesloten couvert op nadrukkelijk verzoek ter inzage te geven. In Den Haag zegde Greve eigenmachtig het abonnement op zonder het bestuur daarin te kennen.

Inmiddels was *De Tribune* in een reeks hoofdartikelen fel van leer getrokken tegen het beleid van de leeszaalen, dat strijdig zou zijn met artikelen in de rijkssubsidievoorwaarden – die immers bepaalden dat een OLB onpartijdig diende te zijn en lectuur van alle politieke richtingen moest aanbieden. De verantwoordelijke minister J. Terpstra van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen vroeg inspecteur Molhuysen van de CV wat te doen. “Verbieden” was diens oordeel, waarbij Molhuysen zich beriep op het artikel in de rijkssubsidievoorwaarden dat voorschreef “moreel schadelijke” lectuur te weren. De minister had eigenlijk contact moeten opnemen met het CV-bestuur, maar deed dat niet, en maakte toen de procedurele fout Molhuysen toestemming te geven de leeszaalen met intrekking van subsidie te dreigen als zij *De Tribune* niet uit hun leeszaal wilden verwijderen. Eigenmachtig, zonder het verantwoordelijke CV-bestuur erin te kennen, ging Molhuysen op bezoek bij aarzende leeszaalbesturen om hen onder dreiging van schorsing van rijkssubsidie te ‘verzoeken’ *De Tribune* te verwijderen en het abonnement op te zeggen. Zijn bedoeling was achter gesloten deuren, in stilte, de zaak te regelen. In Hilversum ging het leeszaalbestuur echter niet overstag en bracht het optreden van Molhuysen in de openbaarheid. De zaak kreeg grote publiciteit en zorgde voor veel commotie. De ‘Tribune-affaire’ was geboren

De spotprent in De Tribune die voor groot schandaal zorgde. Bourgeoisie, rooms-katholieken en sociaal-democraten zijn verenigd in hun vreugde over de strijd van God tegen de Sovjet-Unie.

en 1931 werd het 'Tribunejaar'. Het CV-bestuur kwam in spoedvergadering bijeen, nam Molhuysen in bescherming en kapittelde het Hilversumse leeszaalbestuur, dat zijn bezwaren niet naar buiten had mogen brengen, maar aan het CV-bestuur had moeten voorleggen. De eigen organisatie was gepasseerd!

De CV adviseerde minister Terpstra de leeszaalbesturen ertoe te verplichten *De Tribune* op te zeggen, en de bewindsman nam dit advies over. In *Het Vaderland* noemde politiek redacteur Roodhuijzen de verwijdering van *De Tribune* uit de Haagse leeszaal strijdig met het grondwettelijke recht van vrije meningsuiting. Greve reageerde met het argument dat het om schunnige lectuur ging, en dat de vrije meningsuiting niet werd aangetast. Andere communistische lectuur bleef immers wél in de bibliotheek. Roodhuijzen replieeerde kort: Greve begrijpt kennelijk niet waar het om gaat. "Als in een tijd van hetze tegen het communisme, al is die op zichzelf begrijpelijk, de Openbare Leeszaal partij trekt, dan kan zij zich daarbij niet beroepen op zelfrespect en verantwoordelijkheid, want dan verloochent zij haar karakter van Openbaarheid en wordt bijzondere leeszaal."

Eind 1932 ging Terpstra akkoord met een nieuwe, door de CV voorgestelde redactie van artikel 4. In die verbodsbepaling bleef "moreel schadelijk" staan, maar "zuiver propagandistisch" werd vervangen door "op grove wijze andersdenkenden kwetsende of tot ongehoorzaamheid aan de landswetten opruiende lectuur". NSB-organen zijn overigens nooit nadrukkelijk op verzoek van de CV geweerd, maar *De Tribune* is er nooit meer binnengekomen.

gelegenheid, althans voor gemeenten met meer dan 10.000 (later 15.000) inwoners. Kleinere gemeenten kwamen niet voor subsidie in aanmerking. Voor de rooms-katholieke leeszaal kwam een eigen regeling, voor de christelijke niet, want waar men ervan uitging dat alle rooms-katholieken voorstander waren van een eigen leeszaal, was dat bij het christelijke volksdeel niet mogelijk. Slechts een deel, de 'bezaarden', wenste een eigen bibliotheek. Het werd aan de gemeente overgelaten het aantal van die 'bezaarden' vast te stellen, op grond waarvan dan de Centrale Vereeniging de subsidie berekende.

Krachtens de RSV 1921 werden aan de OLB's bepaalde eisen gesteld: elke OLB was gehouden haar catalogi en lijsten van aanwinsten aan de secretaris van de CV en de leden van de Commissie van Toezicht voor te leggen. Binnen de Commissie van Toezicht werd een lid tot inspecteur benoemd. Leidinggevend personeel in leeszaal moest in het bezit zijn van een CV-diploma (assistent, directeur), de leeszaal moest lid zijn van de CV, er kwam een bescheiden mogelijkheid voor subsidie van filialen, en ten aanzien van de collectie stelde art. 2 dat deze "een algemeen ontwikkelend en onderrichtend karakter diende te dragen, en alle moreel-schadelijke en zuiver propagandistische literatuur diende te weren". Artikel 7 schreef voor dat toegang tot de lees- en studiezaal kosteloos was voor alle personen boven de 18 jaar en dat, met schriftelijke toestemming van ouders, voogden of verzorgers, ook jongere personen toegelaten mochten worden. Artikel 10: "O.L.B.'s moeten des Zondags gedurende den voormiddag gesloten zijn."

De RSV 1921 brachten duidelijk verbetering in de positie van de leeszaal, en aanvankelijk heerste er in leeszaalland dan ook optimisme. Het liep evenwel uit op een anticlimax,

Grote bibliotheken hadden altijd een eigen binderij. Die van de Haagse OLB telde rond 1940 wel zeven man personeel. In 1992 is de binderij opgeheven, vooral vanwege de kosten en het feit dat boeken in een speciale, stevige bibliotheekband geleverd werden door de Nederlandse Bibliotheekdienst.

want al in 1922 maakte de minister bekend dat er voorlopig geen nieuwe leeszaal voor rijkssubsidie in aanmerking zouden komen; op de uit te keren bedragen zou bovendien een reductie worden toegepast. Het was het begin van een reeks kortingen; de eerste, over het jaar 1923, van 22%, daarna over 1924 van 32%, en ten slotte, over de jaren 1925–1927, van drie keer 33%. Ook de gemeentelijke bijdragen liepen iets terug.

De verhoging van de verplichte minimumcontributie was bij deze financiële nood niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat. Bezuinigingen op licht, drukwerk en binden hielpen al evenmin, en leesgeld per boek heffen – door sommigen bepleit – wilde de CV absoluut niet. Dan zou men op de volksbibliotheken gaan lijken, en bovendien stelde die bron van inkomsten niet veel voor. De bezuinigingsproblematiek werd druk besproken op congressen en jaarvergaderingen, uitmondend in resoluties en adressen aan de regering. Tevergeefs.

Na een bescheiden en kortstondige economische opleving tussen 1928 en 1931 sloeg de wereldcrisis van de jaren dertig toe. Het werden sombere en sobere jaren met armoedige leeszaal en zwaar onderbetaald personeel. Fnuikend was het dat terwijl het bij de bezuinigingen van de jaren twintig nog alleen om de rijkssubsidie ging, daar in de jaren

Jeugdbibliotheek Laakkwartier in de Paets van Troostwijkstraat, omstreeks 1935.

Foto's van in bibliotheken lezende kinderen van zo'n vijftig en meer jaren terug tonen altijd zeer gedisciplineerde, aandachtige lezertjes. En er werden geen stripboeken gelezen. Vervolgen tijden...

dertig de gemeentelijke bezuinigingen bovenop kwamen. Het gevolg daarvan was dat er tussen 1931 en 1948 geen enkele nieuwe leeszaal in Nederland is bijgekomen, alleen enkele filialen. Er is vooral bezuinigd op de post boeken- en tijdschriftenaanschaf. Berekend is dat het aanschafbudget van alle Nederlandse leeszalen samen terugliep van f 309.981 in 1931 tot f 206.535 in 1935. Voor OLB Den Haag was er een daling van ongeveer f 30.000 naar ongeveer f 20.000.

Het zilveren jubileum van de CV viel midden in de crisistijd. Bij het feest ter ere van dit 25-jarig bestaan in 1933 kreeg Greve erkenning voor zijn grote verdiensten, en werd hij benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau. In de Ridderzaal hield voorzitter

Van Beresteyn de jubileumrede. Een opgewekt verhaal werd het niet. Hij kon gewag maken van successen in het verleden, maar wat het heden en de toekomst betrof, was hij bijzonder somber gestemd. Wat uiteraard niet in zijn speech werd aangeroerd, was de verdeeldheid tussen de algemene en de richtingsleeszalen – toch op zijn minst één van de oorzaken van de malaise. Vooral geen interne leeszaalstrijd, was het devies; dezelfde strategie die de CV steeds voerde als het ‘minder gewenste’ lectuur betrof.

3.2. Een nieuwe bibliotheek en nieuwe taken

In 1919 nam Greve ontslag als conservator bij de afdeling Documentatie van de Koninklijke Bibliotheek om voltijds directeur van de Haagse bibliotheek te worden. Natuurlijk wijdde hij zich hoofdzakelijk aan ‘zijn’ Haagse leeszaal, maar daarnaast had hij het ook erg druk met zijn landelijke taken, in het bijzonder als secretaris van de CV. Binnen het bestuur ervan stond hij in nauw contact met voorzitter Van Beresteyn en met dr. P.C. Molhuysen. Laatstgenoemde was bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek, maar ook – evenals Greve – lid van de CV en van de Commissie van Toezicht. Het gaat niet te ver deze drie personen de voormannen van het Nederlandse openbare bibliotheekwezen te noemen. Dat deed minister Terpstra trouwens in zijn rede bij het 25-jarig bestaan van de CV (1933), toen hij Van Beresteyn vergeleek met een kapitein en Molhuysen en Greve met stuurlieden, die alle drie steeds op de brug te vinden waren. Zij gaven de toon aan in de leeszaalbeweging, zoals de Haagse leeszaal toonaangevend in het land was. Het driemanschap kende elkaar goed en had onderling veelvuldig overleg. Greve woonde in de Van Blankenburgstraat 38, Molhuysen twee huizen verder, op nummer 34. Molhuysen heeft ook een paar jaar in het bestuur van de Haagse OLB gezeten, een bestuur waarin Van Beresteyn eveneens jarenlang zitting had als gedelegeerde van het Haagse gemeentebestuur. Het lijkt geen twijfel: dit hechte trio leidde het Nederlandse openbare bibliotheekwezen.

In het beleid van Greve en het bibliotheekbestuur was de zorg om het dalende budget – een zorg die zij overigens met alle leeszaalmensen in het land deelden – een constante. Steeds weer nieuwe bezuinigingen en voortdurend geldgebrek, waardoor allerlei plannen doodliepen, vormen het treurige decor van deze jaren, en dat terwijl de nieuwbouw van een Centrale Bibliotheek tussen 1919 en 1933 hoog op de agenda stond. Onophoudelijk hamerden bestuur en directeur op de noodzaak van een nieuw gebouw. Drie andere kwesties vroegen eveneens veel aandacht: verdere uitbreiding van het bibliotheekwerk in Den Haag door de stichting van filialen en stations, oprichting van kinderleeszalen (4–12 jaar) en jeugdbibliotheken (12–18 jaar) en ten slotte uitbreiding van het Haagse bibliotheekwerk naar naburige gemeenten door middel van correspondentschappen. Allereerst de perikelen rond de nieuwbouw. Meer dan twee decennia, van 1913 tot 1935, speelde dit probleem, dat een halve eeuw later voor een tweede keer de gemoederen zou bezig houden.

Zoals eerder beschreven, was de leeszaal de eerste vijf jaar gevestigd op de Prinsegracht,

in een daartoe volstrekt ongeschikte ruimte. De verhuizing naar de Toussaintkade betekende weliswaar enige verbetering, maar als bibliotheekgebouw was deze villa evenmin geschikt. Waar, zoals ook elders, leeszaal aanvankelijk werden ondergebracht in oude villa's, herenhuizen of schoolgebouwen, groeide door het constateren van de tekortkomingen het besef dat een bibliotheek specifieke eisen stelde aan ligging, bouw en inrichting. Bij nieuwbouw dienden bibliothecaris en architect in nauw onderling overleg een bouwplan op te stellen. Dat is ook in Den Haag gebeurd, waar de samenwerking tussen bibliotheekbestuur, directeur Greve en gemeentearchitect ir. A. Schadée ten slotte in november 1935 werd bekroond met de opening van de nieuwe bibliotheek in de Bilderdijkstraat, op de plek die al in 1913 door de toenmalige wethouder aangewezen was als mogelijke locatie. Voor het eerst kon het bestuur, in het *Jaarverslag 1935*, tevreden terugkijken: "Na de reeks van jaren, gedurende welke met gespannen ongeduld naar voltooide huisvesting onzer instelling is uitgezien, kunnen wij ten langen leste het publiek ontvangen en bedienen in een alleszins voldoende omgeving. Er is voor vele jaren plaats en ruimte voor boeken. En met groote dankbaarheid tegenover het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage beziel, hopen wij hier het Haagsche publiek te kunnen blijven verschaffen al hetgeen een opgewekt cultuurleven in onzen tijd verlangt en mag verlangen."

De eerste zinnen van bovenstaand citaat behoeven toelichting: ... voltooiing na een reeks van jaren ... vol ongeduld ... ten langen leste ... Woorden, die verraden dat het bouwproces moeizaam, allermoeizaamst verlopen is.

De litanie van klachten over de Toussaintkade begon al toen de bibliotheek daar nog maar een paar jaar zat, want in 1913 werd al gewag gemaakt van "volkomen ontoereikende lokaliteiten", een euvel dat steeds klemmender gesignaleerd werd ("ernstig ruimtegebrek", "ontgroeid") en in 1918 provisorisch werd opgelost door de binderij en de conciërgewoning over te plaatsen naar een vrijgekomen gemeentewoning in de Korte Lombardstraat, waardoor de bovenverdieping van de Toussaintkade vrijkwam. Voor de binderij was dit de eerste van niet minder dan zes verhuizingen die nog zouden volgen voordat ze haar definitieve plek kreeg in de Bilderdijkstraat. In vertwijfeling dacht het bestuur zelfs aan het kopen van een pand met de hulp van particulieren, en het splitsen van uitleen en leeszaal over twee gebouwen. Het bleef bij plannen. Honend constateert het bibliotheekbestuur in 1919: "De Haagsche leeszaal geniet in den lande eenige reputatie om haar achterlijke huisvesting en vervallen uiterlijk. Zij kan, op deze wijze ondergebracht, ook nooit een ernstig te nemen instelling worden." Het jaar daarop dreigde de bibliotheek binnen een paar jaar dakloos te worden, doordat per 1 juli 1922 de eigenaar van het pand aan de Toussaintkade de huur opzegde. De gemeenteraad stond voor het blok, en moest nu wel voor een nieuw onderkomen zorgen. Op 4 juli 1921 viel de beslissing om in de Bilderdijkstraat op een vrijkomend stuk grond langs de nieuwe verkeersweg Prinsegracht-Elandstraat te gaan bouwen. Het einde van de misère, dacht men. Dat bleek voorbarig. Onder bezuinigingsdruk werd het bouwplan beperkt tot de allernoodzakelijkste publieke en administratieve accommodatie en werd de bouw – zeer teleurstellend – uitgevoerd in twee fasen. Gezien de malaise was het eigenlijk nog een wonder dat de eerste fase begin 1922 begon met de sloop van een paar woningen en een oude wasserij. Het nieuwe boekendepot werd daar gebouwd op een binnenplaats, waardoor

Bouwput bij de eerste fase van de nieuwbouw van de Centrale Bibliotheek aan de Bilderdijkstraat, 1922.

*De openbare leesaal en bibliotheek te 's-Gravenhage
Overzicht der fraaie leesaal.*

*De openbare leesaal en bibliotheek te 's-Gravenhage
Een rustig hoekje der leesaal. 11 April 1923
Panorama*

Het weekblad Panorama van 11 april 1923 besteedde uitvoerig aandacht aan de nieuwbouw van de bibliotheek.

een 'straatfront' ontbrak en het geheel weinig fraai oogde. Het bestuur: "Wij aarzelen te spreken van een nieuw sieraad van de stad." Het depot had vier verdiepingen, elk 2,65 meter hoog, bij 16 x 8 meter. Op de benedenverdieping kwamen tijdelijk het uitleen- en inlichtingenbureau. De leeszaal kwam eerst in maart 1923 gereed, na een halfjaar lang een provisorisch onderkomen te hebben gevonden in drie woningen in de Bilderdijkstraat die door het wegbreken van tussenmuren onderling verbonden waren. De leeszaal, tevens studiezaal, werd ruim 5 meter hoog, bij een oppervlakte van 200 vierkante meter. De boek- en tijdschriftenlezer kon zitten, maar wie een krant wilde lezen, moest dat staande doen – de kranten waren namelijk aan standards bevestigd. Zo'n manier van vastmaken zag men toen vaak in openbare bibliotheken; het zorgde ervoor dat iemand niet te lang beslag op een krant legde.

In verband met de verhuizing was de leeszaal van 25 juni tot 14 augustus 1922 gesloten, en de uitleen zelfs vier maanden lang, van 25 juni tot 31 oktober 1922. "Tijdig en voorlopig kunnen wij ons redden, zeker! Maar onder reikhalzend uitzien naar uitvoering van de plannen voor het tweede stadium", staat in het *Jaarverslag 1923* te lezen. Men rekende op een periode van hooguit vijf jaar; het werden tien lange jaren van ongeduldig wachten en zich behelpen.

De officiële opening van het halve nieuwe gebouw vond begin april 1923 plaats, waarna dus het eindeloze wachten op de tweede fase volgde. De geschiedenis herhaalde zich: wegens ruimtegebrek moest bezoekers de toegang tot de leeszaal worden ontzegd; om plaats in de magazijnen te winnen, werden langzamerhand alle doorlopen volgetimmerd met noodkasten; het publiek verdrong zich meer en meer in de nauwe uitlening en het personeel werkte in piepkleine kamertjes waar het daglicht niet in doordrong. In elk jaarverslag stond de hartenkreet wanneer eindelijk de bouw voltooid zou worden. Zelfs ging onder leiding van Van Beresteyn een propagandacommissie aan de slag om vaart achter de nieuwbouw te zetten. De actie had geen succes. Het oorspronkelijke bouwplan voor de tweede fase bleek te duur, en tot driemaal toe werden op last van de gemeentelijke bezuinigingsinspecteurs wijzigingen aangebracht. De personenliften werden geschrapt en bovendien werd in een nieuw bestemmingsplan de Bilderdijkstraat ruim 10 meter verbreed, waardoor compensatie voor de verloren ruimte gezocht moest worden aan de Veenkade. Dat bracht met het oog op onteigening van percelen wederom uitstel. Uiteindelijk stemde de gemeenteraad in haar vergadering van 24 november 1930 in met een krediet van f 401.000 voor de restbouw. Het duurde toch nog drie jaar voordat de eerste steen gelegd kon worden, omdat de aanbesteding "in verband met de tijdsomstandigheden" werd aangehouden. De feestelijke opening vond uiteindelijk plaats op 16 november 1935, een groots gebeuren met 250 genodigden, waarbij de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr. J. Slotemaker de Bruïne, de feestrede hield. Raadslid Willem Drees, verhinderd de opening bij te wonen, schreef een briefkaart aan Greve waarin hij hem feliciteerde: "Het verheugt mij, dat tenslotte, ondanks de crisis, de uitbreiding is tot stand gekomen, waarvan Uwerzijds de noodzakelijkheid zo terecht en zo volhardend is bepleit en waardoor het belangrijke culturele werk, door de voortreffelijke Haagse Leeszaal verricht, nog zoveel beter tot zijn recht zal kunnen komen." In het vaktijdschrift *Bibliotheekleven* schreef de bibliothecaris van de Haarlemse Stadsbibliotheek, P.V. de Wit, een open brief waarin hij de loftrompet stak over de

Bij de verkiezingen van 1931 werd op de stoep van de Centrale Bibliotheek de verkiezingsleus aangebracht: Meer boeken – Kiest Drees – L(ijst) 13.

Haagse bibliotheek: “Geheel de openbare leeszaalbeweging van Nederland is trotsch op en dankbaar voor dat nieuwe bolwerk der waarachtige democratie ..., symbool van geestelijke vrijheid.” Den Haag was volgens de Haarlemse bibliothecaris een model voor alle andere leeszaalen, wat het gebouw betrof, de catalogi, de opleiding, de muziekbibliotheek, de kinder- en jeugdleeszaalen, kortom de Haagse openbare bibliotheek was op alle fronten voorbeeldig. Zelfs in de ether kreeg de Bilderdijkstraat aandacht. De Amsterdamse bibliothecaresse Annie Gebhard hield voor de AVRO een radiorede, waarin zij benadrukte dat het nieuwe gebouw het resultaat was van een voortreffelijk samenspel tussen gemeente, architect en bibliothecaris; zij complimenteerde de residentie met een leeszaal die er mocht zijn.

Een goede bibliotheekvoorziening bestaat niet uit één gunstig gelegen en goed geoutilleerde centrale bibliotheek. Mensen moeten niet gedwongen worden grote afstanden af te leggen om hun boeken te bemachtigen; de bibliotheek moet dichtbij zijn, op loopafstand. Decentralisatie door middel van stations (door vrijwilligers geleide uitleenposten) en filialen (wijk- of steunbibliotheeken) stond dan ook vrijwel vanaf het begin op de agenda. Het eerste filiaal kwam er pas in 1925 (zie blz. 68), met de oprichting van stations was omstreeks 1920 begonnen. Zij kwamen in tehuizen, clubhuizen, ziekenhuizen en kazernes, waar vrijwilligers de door de Centrale Bibliotheek geplaatste wissel-

Aanzicht van de hoofdgevel in de Bilderdijkstraat, gezien vanuit de Vondelstraat, september 1934. Bibliotheekgebouwen dienden ernst en voornaamheid uit te stralen; van 'laagdrempeligheid' had nog niemand gehoord.

Gevelsteen boven de ingang van de Centrale Bibliotheek in de Bilderdijkstraat, met een zeker voor een bibliotheek wel merkwaardige tekst.

bibliotheken – kleine collecties in de orde van 100 tot 300 boeken – uitleenden en innamen. Vervanging van de boeken vond in de regel om de maand plaats. In 1932 waren er dertien van zulke stations, ondergebracht in onder andere het verenigingslokaal van de AJC (Arbeiders Jeugd Centrale), het Israëlitisch Weeshuis, het Zwaluwnest (Joodse Vrouwenraad), het Haags Tehuis voor Ongehuwden, de kazerne van de militaire politietroepen en het Verzorgingshuis van Maatschappelijk Hulpbetoon.

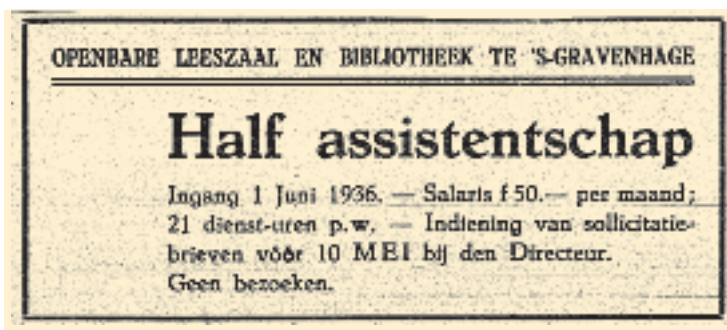
Uitbreiding van het leeszaalwerk ten behoeve van de jeugd en het onderwijs was eveneens een speerpunt. Daarvoor was geen rijkssubsidie beschikbaar, want nadrukkelijk was in de RSV 1921 geen plaats ingeruimd voor bekostiging van het jeugdbibliotheekwerk: de leeszaal was er voor volwassenen. Dat was een eis geweest van de confessionelen, in het bijzonder van de rooms-katholie-

Het geschoolde bibliotheekpersoneel werd slecht betaald, maar het loon van deze meisjes die in het magazijn werkten, was wel bijzonder gering. Ze werden 'de sprotjes' genoemd, naar het boek Sprotje; het leven van een kind uit het volk van Margo Scharten-Antink.

ken, die bevreesd waren voor beïnvloeding van de jeugd vanuit 'neutrale' hoek. De gemeente Den Haag bleek bereid een aparte gemeentelijke subsidie te verstrekken voor de oprichting van een jeugdleeszaal annex centrale schoolbibliotheekdienst, die op 20 juli 1921 met groot officieel vertoon werd geopend door de wethouder van Onderwijs, ir. J.W. Albarda, in aanwezigheid van een groot aantal genodigden, onder wie de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr. J. Th. de Visser.

Het verzorgen van correspondentschappen in nabije kleine gemeenten ging de OLB tevens tot haar taak rekenen. Die dienstverlening werd mogelijk gemaakt doordat de provinciale overheid het belang van de zogeheten 'plattelandslectuurvoorziening' geleidelijk aan ging inzien. Voor rijkssubsidie kwamen gemeenten met minder dan 20.000 inwoners (volgens de herziene, aangescherpte regels van de Rijkssubsidievoorwaarden 1921 uit 1928) niet in aanmerking. In elke provincie gingen stedelijke OLB's, verenigd in een provinciale bond, zulke correspondentschappen oprichten. De correspondent, een

vrijwilliger, hield thuis, in een schoollokaal of dorps-huis op bepaalde uren zitting. Soms konden de lezers uit een wisselcollectie zelf een keus maken, maar in de meeste gevallen gaven de gebruikers de correspondent een lijstje met titels. De correspondent gaf dat door aan de

bibliotheek, en deze stuurde de gewenste boeken in kisten per bode of per schip naar de correspondent. Deze vorm van dienstverlening was begonnen in de provincie Friesland vanuit de leeszaal Sneek.

De Haagse bibliotheek richtte met een paar andere stedelijke bibliotheken begin 1918 een provinciale bond op om het plattelandswerk in Zuid-Holland ter hand te nemen. Greve kreeg de leiding over het bondsbestuur. De Haagse leeszaal begon met een cor-

Op het eerste gezicht lijkt dit de uitleenbalie van een grote openbare bibliotheek. Het is echter de balie van de bibliotheek van de Haagse Bijenkorf in 1930. Doordat deze bibliotheek de nieuwste romans had – en vaak in grote aantallen – maakten veel mensen van deze winkelbibliotheek gebruik, soms naast hun lidmaatschap van de OLB. (Foto HGA)

respondentschap in Noordwijk, waar 250 boeken naartoe gingen, die na een paar maanden werden vervangen door een nieuwe zending. Daarmee bereikte men circa 80 Noordwijkse lezers.

Een hoge vlucht kon het correspondentenstelsel niet nemen, want gezien de kosten en de geringe provinciale subsidie was het voor de bibliotheken die boeken leverden niet aantrekkelijk het systeem uit te breiden. Den Haag heeft dan ook een bescheiden aantal correspondentschappen bediend: Noordwijk, Loosduinen, Wassenaar, Brielle, Voorburg, Oostvoorne, Oud-Beijerland en Vianen.

Al in 1911 pleitte het Haagse bibliotheekbestuur voor het in gebruik nemen van wijkbibliotheken. In november 1917 drukte het leeszaalblaadje *Gids voor lezers* een verzoekschrift af dat de Haagsche Commissie voor Arbeidersontwikkeling naar de gemeenteraad had gezonden. De kern ervan was: “De stad heeft een dergelijke uitbreiding gekregen, dat zij, die meer in de buitenwijken woonachtig zijn, te ver van de openbare leeszaal en bibliotheek Toussaintkade zijn verwijderd, om daarvan een regelmatig gebruik te maken. Het tijdsverlies, dat het gaan leenen van een boekwerk, voor een bewoner van Scheveningen bijvoorbeeld, medebrengt, is zoodanig, dat slechts weinigen zich dien gang kunnen veroorloven. Wat geldt voor Scheveningen, geldt eveneens voor andere wijken. En zéér speciaal voor de z.g. arbeiderswijken. Door de vestiging van filialen in de uitgebreide arbeiderswijken, Transvaal- en Schildersbuurt, kan aan de gevoelde behoefte worden tegemoet gekomen.” Uit een analyse van de verspreiding van de bibliotheekgebruik-

kers over de stad – aangegeven op een plattegrond die in 1927 in het *Jaarverslag* werd opgenomen – bleek zonneklaar dat veel lezers grote afstanden moesten afleggen om bij de Bilderdijkstraat te kunnen komen. Ook uit opzegbriefjes bleek dat de afstand tot de bibliotheek het grootste bezwaar vormde. Maar voorlopig gebeurde er niets, en vooral vanwege de aanhoudende economische crisis heeft het na de oproep van de Haagsche Commissie voor Arbeidersontwikkeling nog acht jaar geduurd voordat Den Haag zijn eerste wijkbibliotheek zou openen.

Op 1 oktober 1925 werd het filiaal in gebruik genomen in een schoolgebouw in de Transvaalwijk (Colensostraat 4). Filiaalhoofd werd M. Elsen. Hij begon met een heel bescheiden eigen filiaalcollectie (standbibliotheek) van 1.000 boeken, aangevuld met vier wisselcollecties van tezamen eveneens 1.000 boeken. Het was, zoals een journalist van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* schreef, een filiaal-leeszaaltje, “een aardig, frisch en vrolijk lokaal, waaraan deze eenvoudig-nieuwerwetsche arbeidersbuurt met haar brede straten en zonder bioscoop of ander vermaak, een dorp op zichzelf aan den rand der stad, wel behoefte gehad zal hebben.” Het moest allemaal op een koopje, want de Rijkssubsidievoorwaarden voorzagen wel in subsidie ten behoeve van filialen, maar voor een heel beperkt bedrag, te weten voor eenderde van de subsidie die aan de Centrale Bibliotheek werd verleend. De Rijkssubsidievoorwaarden beperkten bovendien het aantal te vestigen filialen. Voor een stad als Den Haag waren maximaal zes filialen subsidieabel, terwijl Greve, naar voorbeeld van een paar buitenlandse steden, meende dat er in de stad een stuk of vijftien zouden moeten komen.

De belangstelling voor het filiaal Colensostraat viel tegen: niet meer dan 275 buurtbewoners werden lid. Om meer leden te krijgen, werden tal van activiteiten ontwikkeld, variërend van huisbezoeken tot het organiseren van voordrachten en tentoonstellingen. Zo was er de expositie *Verre landen – Vreemde volkeren*, met voorwerpen die welwillend ter beschikking waren gesteld door het Museum voor het Onderwijs. Verder hield bibliothecaris Elsen een causerie over wereldreizen in de loop der eeuwen, en sprak J. de Voogd over Peer Gynt, een lezing die werd ondersteund door muziek. In 1926 leende het filiaal 13.129 boeken uit; tien jaar later 43.783. Een forse toename, maar “een steeds wisselende bevolking, een dalen van het beschavingspeil van deze bevolking, concurrentie der radio zijn factoren, welke een snelle groei van het filiaal belemmeren”, constateerde het *Jaarverslag* 1929.

Een tweede filiaal kwam in 1930, in de Paets van Troostwijkstraat in het Laakkwartier, officieel geopend op 2 april. Bibliothecaris van de volwassenenafdeling werd mej. G.L. Bettink; de jeugdleeszaal – waarover later meer – werd geleid door mej. L.C.G. (Louise) de Gaay Fortman.

Het in gebruik nemen van filialen confronteerde de bibliotheek met een paar nieuwe verschijnselen. Om vanuit de Centrale Bibliotheek goed leiding te kunnen geven, werd in 1929 een nieuwe dienst in het leven geroepen: de buitendienst. Mej. H.L. Hartelust verzorgde voor het geheel van filialen, stations en correspondentschappen onder meer de coördinatie van de collecties, het transport t.b.v. de wisselbibliotheeken en de levering van boeken uit de Bilderdijkstraat die door filialen waren aangevraagd. Dagelijks maakte een auto vanuit de Centrale Bibliotheek een tocht langs de filialen.

Bijzonder onaangenaam was het dat filiaal Colensostraat menigmaal het jaarverslag haalde ten gevolge van wangedrag en vandalisme door groepjes jongeren in en rondom de bibliotheek. Herhaaldelijk moesten de assistenten mej. A.S. ten Boom en mej. Z. Hof de politie inschakelen.

Terwijl het beleid van Greve er steeds op gericht was meer studieboeken dan romans uit te lenen, moest hij – waarschijnlijk tot zijn ongenoegen – constateren dat in de filialen, anders dan in de Centrale Bibliotheek, het aantal uitgeleende romans dat van de studieboeken ver overtrof. Het filiaal Colensostraat was daar een duidelijk voorbeeld van; het leende in 1932 bijvoorbeeld 15.378 romans uit, tegenover slechts 7.624 studieboeken. Voor de Centrale Bibliotheek waren deze cijfers 152.349 en 216.791. Anders gezegd: in de Centrale Bibliotheek behoorden van elke honderd uitgeleende boeken er 40 tot de categorie romans, in het filiaal 65. Misschien dat in dit toch opmerkelijke verschil in leesgedrag factoren meespeelden als de omvang van de collecties en de verhoudingen daarbinnen tussen de aantallen romans en studieboeken, maar onmiskenbaar lag de hoofdoorzaak ervan in de sociale structuur van de buurt rondom de Colensostraat in de jaren dertig; een volkswijk met een groot aantal lager opgeleiden (en nogal wat mensen die hun contributie niet betaalden) en werklozen (met een gratis leeskaart), die ter ontspanning liever een roman lazen dan een studieboek.

Het grote aantal romans dat uitgeleend werd, bracht de bibliotheek in conflict met de Haagse winkelbibliotheken. De eigenaars daarvan zagen met lede ogen aan dat de door de overheid gesubsidieerde OLB hen beconcurrerde. De 's-Gravenhaagsche Leesbibliotheekhouders Vereeniging (GLV) wendde zich tot het gemeentebestuur en beschuldigde de OLB van broodroof en concurrentievervalsing. De leesbibliotheekhouders beriepen zich op het feit dat volgens rijksvoorschrift de roman in een openbare bibliotheek “van accessoir belang” diende te zijn. Volgens de GLV hield de OLB zich helemaal niet aan die eis. De partijen gingen om de tafel zitten, en met de door de GLV ‘erkende’ winkelbibliotheken werd een formele overeenkomst gesloten. Daarbij beloofde Greve geen amusementslectuur zonder literaire waarde aan te schaffen, en de lezers die daarnaar vroegen te verwijzen naar de ‘erkende’ leesbibliotheek. Van hun kant zegden de leesbibliotheekhouders toe een gedrukte catalogus en supplementen van hun hele bezit te publiceren, en daarin een splitsing aan te brengen tussen lectuur voor boven de 18 jaar en voor jongeren. In voorkomende gevallen moesten de winkelbibliotheken hun klanten naar de OLB verwijzen. Of dit contract – per 1 januari 1934 voor twee jaar gesloten – echt gewerkt heeft, is de vraag. Later hoorde men er niet meer van, en bovendien was de overeenkomst van beperkte waarde doordat de ‘erkende’ leesbibliotheekhouders een minderheid vormden. De meeste boekenuitbaters waren niet ‘erkend’, en of de ‘erkende’ er werkelijk toe gekomen zijn catalogi en supplementen te laten drukken, hun boekenbezit te splitsen en dit in een behoorlijke staat te houden – zoals het contract voorschreef – is twijfelachtig. Een paar jaar later speelde een soortgelijk conflict, dit keer met zes leesbibliotheekhouders die protesteerden tegen de komst van een filiaal op het Stadhoudersplein. Zij richtten zich, in wat krom Nederlands, tot B&W: “Daar de Stadsbibliotheek gedeeltelijk ook door onze belastingpenningen onderhouden moet

De auteur Andreas Burnier (1931-2002; geboren als Catharina Irma Dessaur) was als kind al een hartstochtelijke lezeres; zij had zeer goede herinneringen aan het filiaal Badhuisweg in Scheveningen, waar zij als jong meisje omstreeks 1938 graag kwam:

“Op de kinderafdeling van de ‘Openbare Leeszaal’ te Scheveningen was het daarentegen feest. De boeken stonden er in open rekken op leeftijdsgroepen gerangschikt, zodat je er desgewenst naar hartelust in kon bladeren, de illustraties en hun belangwekkende onderschriften snel bekijken en bovenal: eraan ruiken, voordat je je begerige keuze ging maken.

Behalve dat alle boeken nauwkeurig waren gesorteerd op leeftijdsgroepen (4–6; 6–8; 8–10; 10–12 jaar; maar ook wel eens 6–10 of 7–12) werd er tevens een streng onderscheid gemaakt in jongens- en meisjesboeken. Het woord ‘jongens’ beviel mij van meet af aan aanzienlijk beter dan ‘meisjes’. Het woord ‘jongens’ had iets, terwijl ‘meisjes’ oninteressant en week klonk. Misschien zou een segregatie in ‘meisen’ en ‘jongetjes’ mij minder hebben gestoord.

Gelukkig werd de Kinderleeszaal bestierd door een juffrouw die je de psychische tweelingzus van juffrouw Helping zou kunnen noemen. Zij was net zo’n belangstellende, liefdevolle en behulpzame begeleidster. Zij begreep dat ik (in strijd met de reglementen?) boeken boven mijn leeftijdscategorie wilde lezen; dat ‘meisjesboeken’ niet zo aan mij besteed waren, en dat ik ook wel eens een paar boeken meer dan het toegestane aantal mee naar huis wilde nemen. Ondanks mijn negatieve kinderoordeel over de vrouwelijke sexe, waren het toch juist vrouwen die mij hielpen bij mijn eerste schreden op het intellectuele en literaire pad.

Het tolerante begrip van de Kinderleeszaal-employee lijkt nu misschien nogal voor de hand liggend, maar in de jaren dertig, met hun weliswaar enigszins verlichte, maar in wezen vaak nog negentiende-eeuwse opvattingen, was dit toch heel bijzonder. Deze derde alwetende en allesbegrijpende moedergodin is altijd in mijn dankbare herinnering gebleven; omgekeerd herkende zij mij, stralend, ook meteen toen ik haar veertig jaar later toevallig nog eens op straat tegenkwam.”

worden, gaat die zaak ons juist beconcurreren, zoodat er veel kans bestaat dat wij daardoor te kort zouden schieten in het betalen van onze belasting.”

“... Een geheel nieuw element van nationale betekenis in onze leeszaalwereld...” “Aan de zo welig tierende geest van verdeeldheid is hier een grens gesteld...” In deze termen omschreef Greve op een euforische manier de samenwerking tussen het bestuur van de christelijke openbare leeszaal Den Haag en dat van ‘zijn’ algemene, met als opmerkelijk resultaat de ingebruikneming van het derde Haagse filiaal, aan de Badhuiskade 27 in Scheveningen, dat op 21 november 1931 werd geopend. Die samenwerking was inderdaad uniek, en zou, oecumenisch gezien, pas meer dan 20 jaar later overtroffen worden door het Hilversumse ‘Trifolium’ (‘klavertje drie’) in 1955. Dit was een openbare biblio-

theek waarin algemeen, christelijk en rooms-katholiek waren geïntegreerd, met overigens voor elke zuil een eigen collectie, uitleenbalie en personeel. Zoiets was in Scheveningen anno 1931 trouwens óók het geval. Op de Badhuiskade 27 kwam een algemene openbare uitleenbibliotheek (OUB; een bibliotheek zonder leeszaal) en een christelijke openbare leeszaal en bibliotheek. In die dagen een uniek, gedurfd voorbeeld van samenwerking, maar wel heel beperkt en gereguleerd. De lectuurkeuze voor het christelijke lezersdeel lag geheel in handen van het christelijke bestuur. Dat kon ook het personeel van deze afdeling benoemen en ontslaan, met dien verstande evenwel dat het bestuur van de algemene zo'n benoeming kon weigeren op grond van bibliotheek-technische overwegingen. Het christelijke bestuur was bevoegd iemand te ontslaan op principiële gronden. Daarmee werd gegarandeerd dat het christelijk bestuur van zijn kant geen niet-bibliotheekgeschoold personeel kon aanstellen – iets wat de algemene per se niet wilde – maar wel een aangestelde bibliothecaris die niet 'christelijk' genoeg was, kon ontslaan.

De samenwerking beperkte zich in feite tot administratief-financiële aangelegenheden. Zelfs had het Scheveningse filiaal twee ingangen, "zoodat én de O.Chr.L.B., én de O.L.B. elk een afzonderlijke ingang bezitten", maar er was "één gemeenschappelijk boekenmagazijn met een uitleenbureau aan elk der beide uiteinden." De gebruikers hadden een verschillend gekleurde leeskaart, waardoor vergissingen werden uitgesloten. Ook de kleuren van de boekbanden moesten voorkomen dat iemand een 'verkeerd' boek in handen kreeg. Dit alles was heel precies vastgelegd in een contract van elf artikelen, getekend door beide bibliotheekverenigingen en goedgekeurd door B&W. Men ziet: een uiterst behoedzaam samengaan, niet door een inhoudelijke samenwerkingsgedachte ingegeven, maar puur op grond van bezuinigingsoverwegingen, want de gemeente Den Haag bespaarde er een paar duizend gulden mee. Het experiment bracht geen enkel barstje in de verzuilde bolwerken. Een poging om ook zo'n constructie met de rooms-katholieke

Anno 1931. Er was samenwerking tussen de christelijke en de algemene OLB, maar wel met ieder een eigen ingang;

'Ingang Rechts' voor de christelijke lezers.

Fragment uit een verslag van bibliothecaresse Louise de Gaay Fortman over de Kinderleeszaal Stieltjesplein in het Jaarverslag 1923:

“Gij, die onze jongens en meisjes slechts op straat kunt gadeslaan, zoudt U zeker verbazen, als ge op een van onze drukste middagen in ons leeszaaltje kwaamt. Daar vindt ge ongeveer tachtig à negentig jongens en meisjes van negen tot veertien jaar, grootendeels uit de arbeidersbevolking, verdiept in hun boek, en ge zoudt, dit dagelijks bijwonend, mèt mij tot de overtuiging komen dat een Kinderleeszaal in een groote behoefte voorziet niet alleen, maar ook groote opvoedkundige waarde heeft. Zoo zonder eenig opzet gebeurt alles; 't is immers natuurlijk, dat ze rustig zijn; op de teenen loopen, fluisterend spreken; anders kunnen ze immers niet ‘fijn’ lezen. En dan hun boek! Wat kunnen ze ‘er in’ zijn; hun heele houding geeft 't aan. De vertelavonden; de voorlees-clubs! Daar worden opmerkingen gemaakt en vragen gedaan, die ons verbaasd doen zijn over alles, wat er leeft in onze jongens en meisjes; dan komt in óns, die ook met mannen en vrouwen uit de volksklasse in aanraking komen, dikwijls de vraag op, niet ‘Hoe komt het in de kinderen’, maar: ‘Waar blijft het?’ En daar ligt voor een groot deel onze taak, het geestelijk leven van het kind zóó te ontwikkelen, dat het vatbaar blijft voor goede lectuur niet alleen, maar dat het leert zijn geestelijk leven in diè richting te ontwikkelen, dat het beste, wat in hem leeft, voedsel ontvangt.”

Haagse leeszaal in het leven te roepen, mislukte. Nee, de eenheid in verscheidenheid kwam, ongetwijfeld tot teleurstelling van Greve, helemaal niet in het gedrang.

Het vierde filiaal kwam in 1933 in de Vruchtenbuurt (Mient); het vijfde was het filiaal Duinoord, dat in 1936 voorlopig onderdak kreeg aan de Stadhouderslaan en in 1941 naar de Groot Hertoginnelaan verhuisde.

Speciale afdelingen voor kinderen en jongeren – het jeugdbibliotheekwerk – zijn in Nederland moeizaam en traag van de grond gekomen. Het particulier initiatief bleef op dat terrein erg belangrijk, en met name volksbibliotheken als die van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen bekommerden zich om de jeugdige lezers. Toonaangevend waren de Nutskinderleeszalen in Amsterdam en Rotterdam. Hoewel men in de leeszaalbeweging wel degelijk beseftte dat lezen iets is wat al bij jongeren gestimuleerd moet worden, en dat in de ‘leesbevordering’ de openbare bibliotheek een machtige kracht is, vormden de Rijkssubsidievoorwaarden 1921 een hinderpaal. Zij beperkten, evenals de voorafgaande regelingen, de steun door het rijk tot het lezen door volwassenen; geld voor lezers onder de 18 jaar was niet beschikbaar. De CV was er huiverig voor dat manco aan de orde te stellen. De kwestie lag gevoelig, omdat met name van confessionele kant grote bezwaren leefden om de zo gemakkelijk beïnvloedbare kinderziel – zoals het toen heette – bloot te stellen aan niet-katholieke invloeden. De rooms-katholieken lieten hun kinderen liever boeken halen in de Vincentius- of parochiebibliotheek; de protestanten hadden hun verenigingsbibliotheken voor jongelingen.

In combinatie met de onophoudelijke bezuinigingen waarmee de openbare bibliotheken

De afdeling Uitlening van de Centrale Bibliotheek Bilderdijkstraat, 1935.

worstelden, betekende deze situatie dat voor bekostiging van het jeugdbibliotheekwerk gezocht moest worden naar andere geldbronnen. Men klopte aan bij de gemeente, ook in Den Haag. Daar was de eerste leesvoorziening voor kinderen, in 1905 opgericht als vrucht van particulier initiatief, te weten door een aantal sociaal bewogen dames. Het leeszaaltje stond aan het Stieltjesplein, in de toen nieuwe arbeiderswijk De Laak.

In 1918 nam de gemeente deze Kinderleeszaal over, en verstreekte subsidies. De Haagse OLB kreeg er feitelijk de leiding over, vanaf 1920 in de persoon van de toen 28-jarige Louise de Gaay Fortman. Zij had eerder gewerkt in de Kinderleeszaal van het Leidse Volkshuis, onder de leiding van Emilie Knappert, later directrice van de Amsterdamse School voor Maatschappelijk Werk. Met haar in Leiden opgedane ervaringen ging Louise de Gaay Fortman aan de slag en ontwikkelde allerlei activiteiten, met name voor de rijpere jeugd (15–18 jaar). Zij schreef er in 1929 een artikel over in *Bibliotheekleven*. Haar beschrijvingen brengen de lezer van nu terug in een lang vervlogen wereld van deftige meisjes, sociale bewogenheid en culturele zendingsarbeid (en een taboe op seksualiteit!) waarin het jeugdbibliotheekwerk zich toen afspeelde: “De jeugd moet beschermd worden tegen grofheid; platheid mag niet vertreden al het fijne en teere, dat in hare ziel aan het kiemen is. De ouders zijn in vele gevallen te slap en maken zich dikwijls niet duidelijk genoeg wat ’n groote verantwoording ze op zich namen, toen ze een kind het leven gaven. Zoo lang de kinderen klein zijn, gaat het, maar als ze groter worden... Wij, die

De afdeling Uitlening van de Centrale Bibliotheek Bilderdijkstraat, 1935.

met de jeugd in aanraking komen, weten zoo goed, hoe weinig de meeste ouders over hunne grootere kinderen te zeggen hebben; hoe weinig moeite ze zich geven, er iets van te leeren kennen... Jeugdleiders zijn ook wij! En als ik denk aan de opgroeiende kinderen, die wij dagelijks om ons heen zien, voel ik een groote, diepe blijdschap, het te mogen zijn. De ontwikkeling van het zieleleven is het rijke verschiet, dat open ligt achter onze eindelooze rijen boeken. Dàt is 't, wat ons werk, altijd tusschen boeken, tóch zoo levend maakt."

Culturele verheffing – van zo wezenlijk belang geacht door de leeszaalbeweging – nam in het jeugdbibliotheekwerk een zo mogelijk nog belangrijker plaats in. Werken met jongeren en boeken had bovendien de extra dimensie van verantwoordelijk sociaal-pedagogisch handelen. Een ontroerende, diep ernstige zorg koesterde Louise de Gaay Fortman voor haar 'leeskinderen', met wie zij uitvoerig over boeken sprak, individueel en in de jongens- en meisjesleesclubs. Zij organiseerde tentoonstellingen en voordrachtsavonden en ging met de kinderen op excursie naar musea als het Gemeentemuseum, Museum Mesdag en Meermannno-Westreenianum. En dan waren er nog de boekbesprekingen met onderwijzers en ouders, en gewetensvolle discussies met collega's over de criteria waaraan het goede jeugdboek moest voldoen. Hoe gelukkig, schreef zij, voelde ze zich als zij een meisje of jongen van het lezen van wildwest-boeken of detectives 'omhoog' wist te brengen tot het lezen van 'betere' boeken: "Haar ogen straalden, toen zij vertelde hoe een

van haar clubjongens een kameraad had meegebracht die Nick Carter boekjes las, en hoe deze zachtjesaan een echt belangstellend clublid geworden was, die zich soms verbaasde over zijn vroegere boekensmaak.”

Jeugdbibliotheekwerk – een heel serieuze bezigheid – werd in Nederland veel ernstiger opgevat dan in het buitenland. Dat bleek in 1936, toen een Engelse jeugdbibliothecaresse, miss Corbet, op werkbezoek kwam in Den Haag. Louise de Gaay Fortman deed er kort verslag van in *Bibliotheekleven*. Volgens haar bleek het grote verschil met de Engelse benadering hierin te bestaan dat men in Engeland het pedagogische element van veel minder betekenis achtte. Men liet de kinderen er een onbeperkte vrijheid in het lezen; ze mochten zelf in de kasten snuffelen, en van sturing was helemaal geen sprake. Miss Corbet bewonderde de Nederlandse degelijkheid, maar bekende bang te zijn zichzelf te veel capaciteit toe te dichten als ze in alle gevallen persoonlijk zou gaan beoordelen of een boek goed dan wel verkeerd voor een kind zou zijn. Louise de Gaay Fortman en haar Nederlandse vakzusters kenden die twijfel niet: “Wij moeten beslissen welk boek voor de Jeugd gekocht zal worden, daarbij rekening houdend met wat zij graag leest, mits die keuze niet in conflict komt met de eischen, die wij stellen aan een goed kinderboek.”

In 1929 verhuisde Louise de Gaay Fortman met de jeugdbibliotheek van De Laak naar het nieuwe filiaal aan de Paets van Troostwijkstraat. Tot aan haar pensionering in 1942 zwaaide zij daar de scepter.

Een tweede jeugdbibliotheek annex centrale schoolbibliotheek (de Gemeentelijke Jeugdleeszaal en Centrale Gemeentelijke Wisselbibliotheken), eveneens door de gemeente gefinancierd, maar beheerd door de OLB, ging open op 23 juni 1921. Minister De Visser van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was hierbij aanwezig, evenals de Haagse wethouder van Onderwijs, Albarda, die de openingsrede hield. De voorzitter van het leeszaalbestuur, Simons, CV-voorzitter Van Beresteyn en Greve voerden ook het woord. De Kinder- en Jeugdleeszaal en Bibliotheek, zoals de naam officieel luidde, was gevestigd aan de Nieuwe Schoolstraat 24. De Nederlandsche Vereeniging Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs wijdde er in haar blad *Schoonheid en Opvoeding* een lovend artikeltje aan. Zij prees het keurige zaaltje, dat met zijn rustige groen-grijze meubels en boekenplanken een aantrekkelijk aanzicht bood, en met zijn sobere maar smaakvolle versieringen uitstekend beantwoordde aan het verenigingsideaal van schoonheid door

‘Heden gesloten’. Bij de geboorte van prinses Beatrix op 31 januari 1938 werd de sluiting van de Centrale Bibliotheek en de filialen bekendgemaakt door middel van deze, door Greve gemaakte, tekening.

harmonie. De dagelijkse leiding werd toevertrouwd aan de 23-jarige Saskia Lobo. Zij was een bijzonder sympathieke vrouw, die haar opleiding had gekregen aan de Amsterdamse School voor Maatschappelijk Werk, en vooral heel goed was in organiseren. Het werk met kinderen en ouders, bekende zij, lag haar minder.

Saskia Lobo zette de Centrale Schoolbibliotheek op, die wisselcollecties naar een reeks scholen zond, waaruit onderwijzers dan de voor hun lessen benodigde boeken konden betrekken. De deelname van de scholen bleef evenwel beperkt, allereerst doordat slechts een klein deel van de gemeentescholen aangesloten was, en van de confessionele scholen zelfs geen enkele. Aansluiting bij de Centrale Schoolbibliotheek had bovendien als consequentie dat de aangesloten gemeenteschool het door de gemeente toegestane bedrag voor eigen boekenaankoop verspeelde, en voor veel scholen was dat een bezwaar. Ook moest Saskia Lobo constateren dat de onderwijzers geen gegevens bijhielden over het leesgedrag van hun pupillen en zich nogal laks toonden in het aanvragen van boeken voor hun klassen. Zij lieten de boekenkeus steeds meer over aan haar. Voor haar en voor veel jeugdbibliotheecaressen moet het een teleurstellende ervaring zijn geweest dat er bij het onderwijs gebrek aan interesse was voor een activiteit waarvan het belang bij de jeugdbibliotheecaressen juist zo hoog in het vaandel stond.

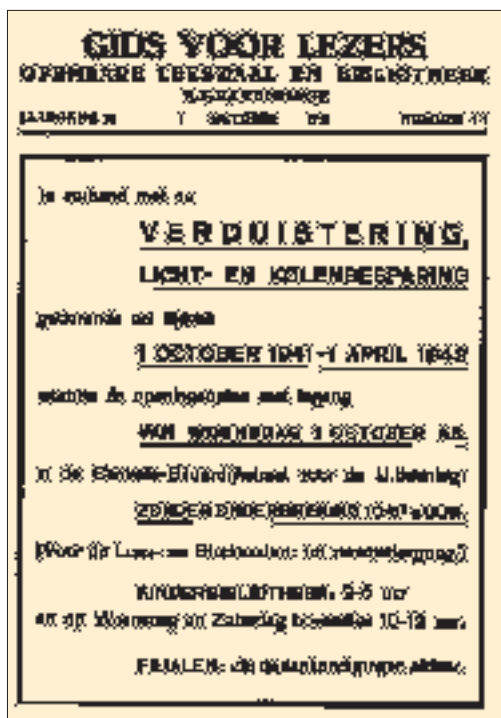
Saskia Lobo werkte mee aan de jeugdboekengids *De kleine vuurtoren*, opgezet door haar collega van de Nutsjeugdbibliotheek Rotterdam, Jettie Kluit. In de zomer van 1931 overleed Saskia Lobo, geheel onverwacht, aan complicaties bij een buikoperatie. Greve zocht een opvolgster, en stuurde daartoe een expresbrief naar Hannie Wolff, die Saskia al eerder een paar maanden had vervangen. Greve vroeg haar naar Den Haag te komen; zij zou het – het was crisistijd – waarschijnlijk niet erg vinden de eerste maand zonder salaris te werken, schreef hij. Hannie ging op het zuinige aanbod in en werd hoofd van de jeugdafdeling. Zij bleef dat, onderbroken door een driejarige onderduikperiode in de Tweede Wereldoorlog, tot aan haar pensionering in 1972.

3.3. Bezetting

Elke beschrijving van de jaren 1940–45 zou feitelijk moeten beginnen met de waarschuwing die in beginsel voor alle geschiedschrijving geldt, namelijk dat het verleden voor ons bekend is, waardoor we het verloop en de afloop van vroegere ontwikkelingen kunnen zien in perspectief. Wat voor ons voorgelicht destijds hoogst ongewis en onduidelijk was, geeft later, in retrospectief, vaak een duidelijke ontwikkelingslijn te zien. Met andere woorden: zich verplaatsen in de onzekerheid van weleer is het eerste gebod voor de historicus, en dat zeker bij zo'n dramatische periode als de vijf bezettingsjaren. Het is vanuit de leunstoel erg makkelijk de staf te breken over openbare bibliotheken die – zoals trouwens alle openbare instellingen in Nederland – ijverig doorgingen met het werk, ook al werden de joodse collega's ontslagen (eind 1940), mochten joden de bibliotheken niet meer in (zomer 1941) en werden de openbare bibliotheken vanaf de zomer van 1940 geplaagd door een eindeloze, verwarrende reeks van verboden waardoor een groot aantal boeken uit de bibliotheek verwijderd werd. Waarom doorgaan als de openbare bibliotheek – “dat bolwerk der waarachtige democratie” (zie blz. 64) – door de Duitse maatregelen beslist geen democratische instelling meer was, maar één die aan de Duitse leiband liep, en daarmee de verplichte onpartijdigheid inleverde, kortom geen openbare bibliotheek meer was? Het hele proces van zuivering en censuur speelde zich

Kranten moesten staande gelezen worden, zodat de mensen er niet te lang beslag op legden en ook andere lezers aan bod konden komen.

overigens af zonder serieuze pogingen van de bezetter om er nationaal-socialistische leesza-
len van te maken – zoals in Duitsland zelf
vanaf 1933 wél gebeurd was in het kader van
de *Gleichschaltung*. Voor die ontwikkeling
over de grens had de Nederlandse openbare
bibliotheekwereld trouwens nauwelijks
belangstelling getoond. Het vaktijdschrift
Bibliotheekleven berichtte tussen 1933 – het
jaar waarin Hitler aan de macht kwam – en
1940 wel af en toe over de Duitse situatie,
maar heel marginaal, als iets waarmee ons land
niets te maken had. Naar een protest tegen
wat er in Duitse bibliotheken gebeurde of ver-
ontwaardiging over de boekverbrandingen zal
men in het vakblad tevergeefs zoeken. Wat er
in Duitsland gebeurde, baarde ongetwijfeld
individuele Nederlandse bibliothecarissen
zorgen, maar de nationale organisatie van
onze leeszaal, de CV, zweeg in alle talen,
gericht als zij was op de eigen bezuinigings-

problematiek en bang als zij was een duidelijk politiek-maatschappelijk standpunt in te nemen.

Anders dan de leeszaalmensen vreesden, bleken de Duitsers en de NSB'ers niet veel belangstelling te hebben voor openbare bibliotheken. Zij staken hun energie liever in andere zaken, zoals de controle op en de gelijkschakeling van de massamedia pers en radio. Die werden direct onder Duits toezicht geplaatst. Ten aanzien van de leeszalen toonden de Duitsers zich tevreden als hun verbodsbepalingen werden opgevolgd; er nationaal-socialistische instellingen van maken had geen haast, dat zou later wel komen.

In de panische meidagen van 1940 waren er veel burgers die uit vrees voor de oprukkende Duitsers flessen wijn en andere alcoholische dranken in huis verstopten, in de tuin begroeven of in de gootsteen lieten leeglopen. Men vreesde allerwegen plundering en wandaden van dronken Duitse manschappen. In de Amsterdamse grachten en ook elders dreven Engelse romans en woordenboeken, in het water gegooid door mensen die bang waren dat de Gestapo meteen met huiszoeken zou beginnen. Tot vernietiging van ‘gevaarlijk’ geachte boeken is het in openbare bibliotheken in die hectische dagen niet gekomen; wel werd in een reeks gevallen een aantal anti-nazistische werken uit voorzorg alvast apart gezet. Ook Greve onttrok een veertigtal boeken aan de uitlening. Over wat er in de weken na de capitulatie in de Haagse leeszaal gebeurde, zijn geen gegevens beschikbaar, maar ongetwijfeld is er naast opluchting over het ‘correcte’ gedrag der Duitse troepen druk overleg geweest binnen het driemanschap dat leiding gaf aan de CV. Van Beresteyn, Greve en Molhuysen, gewend als zij al waren om zaken te regelen buiten de andere CV-bestuurders om, zouden zich in de oorlogsjaren ontpoppen als echte

leiders, in die zin dat zij zelf, zonder de overige bestuursleden te raadplegen, alle benodigde verantwoordelijkheden op zich namen. Nadat Van Beresteyn zich in de loop van 1941 in zijn buitenhuis op de Veluwe had teruggetrokken, waren het Greve en Molhuysen die de teugels in de hand hadden.

Het bibliothecaire driemanschap was – evenals bijvoorbeeld het driemanschap dat de Nederlandsche Unie oprichtte – niet zozeer beducht voor Duitse bemoeienis, maar bovenal voor de NSB. Die vrees was de basis van de CV-strategie. Deze was erop gericht dat NSB'ers in geen geval in het bestuur van de CV mochten infiltreren of, erger nog, zelf de leiding in handen zouden krijgen. Daarmee handelde de CV-leiding op dezelfde manier als verschillende andere organisaties deden. Ten koste van alles de absoluut niet nazi-gezinde CV te laten voortbestaan, betekende onvermijdelijk zich voegen naar de Duitsers. Evenals andere organisaties riep het CV-bestuur dan ook in een rondschrijven van 19 mei 1940 de leeszaalbesturen op loyaal met de nieuwe autoriteiten mee te werken om situaties te voorkomen die aanleiding konden geven tot wrijving. Met de term 'loyaal' volgde de CV de richtlijn die twee dagen eerder op last van de Duitsers op de voorpagina van alle Nederlandse kranten was gepubliceerd, en waarin een 'absoluut loyale' houding tegenover de bezetter was geëist. Wat dat in concreto inhield, ervoer Greve toen hij in zijn functie van directeur van de Haagse leeszaal op 18 juli 1940 een brief kreeg van de Duitse *Generalkommissar für Volksaufklärung und Propaganda*, F. Schmidt, die hem meedeelde dat in de bibliotheek anti-Duitse lectuur was aangetroffen. Die vondst was niet het resultaat van Gestapo-naspeuringen, maar van een in de bibliotheek rondsnuffelende Duitse *Wehrmacht*-officier die zijn bevindingen aan Schmidt gemeld had. Conform de geraffineerde Duitse tactiek om zelf sturing te geven, maar Nederlanders die Duitse sturing praktisch in maatregelen te laten vertalen en toe te passen, verzocht Schmidt aan Greve anti-Duitse publicaties uit de Haagse leeszaal te verwijderen. Schmidt gaf geen lijstje met titels, maar liet het aan Greve over zo'n lijst samen te stellen en die aan hem voor te leggen. Dat hij in de persoon van Greve tegelijkertijd de man benaderde die een sleutelfiguur was in de Nederlandse leeszaalwereld, was Schmidt niet bekend. Het was een voor de Duitsers bijzonder gelukkig toeval, en het werd hun alras duidelijk dat via Greve de hele Nederlandse openbare bibliotheekwereld aangestuurd kon worden. Greve antwoordde namelijk per kerende post (19 juli 1940) van Duitse zijde zo'n verzoek te hebben verwacht: "Jetzt, da dieser Kontakt tatsächlich zustande gekommen ist, erkläre ich mich selbstverständlich bereit, im Sinne meiner ersten spontanen Handlungen weiterzugehen." Greve verklaarde zich dus 'vanzelfsprekend' bereid lijsten met verboden boeken op te stellen, maakte zich verder bekend als één der leiders van de Nederlandse leeszaalorganisatie, en vroeg tevens om een Duitse deskundige (een censuurspecialist als het ware) met wie hij zo'n lijst kon opstellen. Verder zou hij de CV inlichten, schreef hij aan Schmidt. Met zijn brief van 19 juli 1940 opende Greve de poort voor de systematische zuivering van de Nederlandse openbare bibliotheken, zoals op vrijwel hetzelfde moment de Nederlandse hoofdredacteurs van kranten en tijdschriften en de directies van uitgeverijen en radio-omroepen zich schikten. De problematiek van het zich naar de Duitsers voegen en met hen samenwerken – de zogeheten *accommodatie*, nu vaak geformuleerd als het dilemma van de 'burgemeester in bezettingstijd' – was begonnen...

Der Reichskulturkammer für die
besetzten niederländischen Gebiete
General-Kommissariat Sicherheit
- Abteilung Volksaufklärung und
Erziehung. -

Den Haag, am 15.7.40.

An den
Opferhaus Personal
Hd. Haupt Direktor Dr. Heyman,
H. H. H. H.

Wie hier bekannt geworden ist, befindet sich unter Ihrem
Besitzstand, der zum Verleih kommt, auch eine ganze Reihe
unangelegener, deutsch-falschlicher bzw. deutschland nicht
wohlgekommenen Bücher. Es ist natürlich wohl nicht den ge-
gebenen Umständen, wenn solche Bücher verkauft von Ihnen
verleihen werden. Ich möchte Ihnen daher vor, Ihre
Bestände in vorbeschriebenem Sinne durchzusuchen und den
Verleih der eben genannten Bücher einzustellen. Ich wäre
Ihnen dankbar, wenn Sie mir eine Bestätigung zukommen
ließe, aus der die Zahl, Anzahl und die Anzahl der
vorhandenen Bücher die zum Verleih einzustellen Bücher
hervorgeht.

Dr. Plutzar

Een paar dagen nadat Greve zijn brief had verstuurd, ging hij met Molhuysen naar de secretaris-generaal van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, professor mr. G. van Poelje. Deze oud-wethouder van Onderwijs in Den Haag (en uit dien hoofde bekend bij de twee bibliothecarissen) was door het vertrek van zijn minister de verantwoordelijke bewindsman geworden. Hij keurde het optreden van Greve goed.

Aan Duitse kant zou Greve de rest van de oorlog te maken krijgen met de Oostenrijker dr. Friedrich Plutzar, een academisch gevormd man, fel nazi en antisemiet, maar beleefd en hoffelijk, en nimmer in uniform optredend. Samen met Greve lijsten van verboden boeken opstellen deed hij natuurlijk niet – dat werk liet hij aan Nederlanders over – maar wel was dr. Plutzar ('dr. Poetslap' werd hij, zoals een zoon van Greve zich herinnerde, in de beslotenheid van het gezin Greve genoemd) heel duidelijk in zijn eis dat alle

[illegible]

In antwoord op de brief van Generalkommissar Schmidt van 18 juli 1940 (zie vorige afbeelding), waarin de Duitse autoriteiten aan Greve schreven dat zich in de OLB een aantal boeken bevond met anti-Duitse strekking, reageerde Greve prompt de volgende dag met deze brief.

Een Duitse vertaling ervan ging naar Schmidt.

Leeswoede

Terwijl in de oorlogsjaren het aantal bezoekers aan de Haagse openbare bibliotheken steeds verder afnam ten gevolge van inkrimping van het aantal openingsuren (wegens beperkte verlichtings- en verwarmingscapaciteit, door moeilijkheden met vervoer en het dreigende gevaar van razzia's), steeg het aantal uitgeleende boeken enorm.

In 1939 werden 694.017 boeken uitgeleend, in 1940 752.530, in 1941 959.839 en in 1942 werd de mijlpaal van één miljoen bereikt (1.054.437). Daarna volgde een lichte daling (1943: 966.825) ten gevolge van de tijdelijke opheffing van het Scheveningse filiaal en evacuatiemaatregelen, waardoor vooral het filiaal aan de Groot Hertoginnelaan getroffen werd. Toch werd door Greve tevreden geconstateerd dat het aantal uitgeleende romans relatief gedaald was. Uit het *Jaarverslag 1943*: "Het publiek zoekt in deze tijden blijkbaar niet louter afleiding in ontspanning, maar ook in studie en liefhebberij."

Een sterke daling in de uitleencijfers volgde in 1944 (806.883 uitleningen), een jaar met een langdurige sluiting in de winter. Het bevrijdingsjaar 1945 vormde een dieptepunt in het leesgedrag: 341.524 uitleningen. Het record 1942 van ruim een miljoen uitleningen werd pas in 1956 gebroken.

De Haagse RKOLB leende in 1939 63.818 boeken uit, in 1943 93.095, eveneens dus een spectaculaire toename.

lectuur die vijandig was aan het nieuwe Duitsland niet meer mocht worden uitgeleend en in aparte kasten achter slot en grendel moest worden opgeborgen.

Bij Greve waren in zijn functie van secretaris van de CV inmiddels uit het hele land brieven van bibliotheekbestuurders en bibliothecarissen binnengekomen met de meest uiteenlopende vragen over welke boeken nu precies verboden waren, of de tijdschriften waarin verboden boeken besproken werden óók taboe waren (of alleen de desbetreffende aflevering van het tijdschrift?) en zulke kwesties meer. Het was zaak leeszaalbesturen en personeel in deze warrige dagen richtlijnen te geven, en eind augustus 1940 ging dan ook een eerste rondschriften van de CV naar de leeszaal, met een opgave van een veertigtal titels van verboden publicaties. Dat waren niet meer dan voorbeelden, beslist geen complete lijst; de leeszaalbesturen en directeurs werden geacht die titels met suggesties aan te vullen. Het rondschriften van de CV, op gebiedende toon gesteld, liet er geen twijfel over bestaan dat het hier een zaak van het hoogste belang betrof: de bibliotheken moesten de lijsten, *op foliopapier en in drievoud*, binnen vier weken opsturen. Enkele voortvarende bibliothecarissen waren inmiddels zelf al aan de slag gegaan. Sommigen onder hen heel rigoureuze, met ware *Übereifer*, onder wie een Haarlemse bibliothecaris – nota bene dezelfde man die de Haagse leeszaal in 1935 had omschreven als "dat bolwerk der waarachtige democratie" – die aan Greve berichtte: "Dus heb ik alle emigrantenlectuur verwijderd en alles wat in verband met het Jodenprobleem aanstoot kon geven. Onder de verwijderde boeken waren er ook tal, waarbij van een Duitschvijandige

Margreet Wijnstroom werkte in 1944–1945 als assistent-bibliothecaresse in de Haagse bibliotheek. Later zou zij gaan werken op het bureau van de CV; zij sloot haar loopbaan af als secretaris-generaal van de internationale bibliotheekorganisatie, de IFLA.

De roodharige Margreet was in haar jonge jaren tevens een heel goed hockeyster, die in het Nederlandse dameselftal speelde. Op verzoek schreef zij voor dit boek enkele herinneringen aan haar Haagse tijd op, zoals de volgende:

Lezen en de hockeystick

“Dat er in de volksbuurten niet gelezen zou worden, was in de bezettingstijd een achterhaald adagium. Als bijvoorbeeld een filiaal op de grens van het arme deel van Rijswijk de deuren opende, stond er meestal al een queue van een straatlengte.

Die menigte stortte zich dan, soms zelfs vechtend, naar binnen, en overspoelde de assistenten. Praktisch lege kasten gaapten de gretige lezers aan en teruggebrachte boeken werden letterlijk uit de handen van het personeel gerukt. Alleen de zeer sterken deden daar dienst, wat soms meer op politiewerk dan op sociaal-cultureel werk leek.

Eén van de moedigsten was een roodharige die kon bogen op het feit dat ze vlak voor de oorlog een wedstrijd had gespeeld in het Nederlandse hockeyelftal. Daar konden vooral de opgeschoten jongens uit het Rijswijkse voetbalkwartier wel bewondering voor opbrengen. Wat die jongens – nog net te jong voor de Arbeitseinsatz – eigenlijk zochten op de bibliotheek, was een raadsel. Maar hoe dan ook: ze kwamen in groten getale en verdrukten de allerjongsten, die vooraan in de rij mochten staan, in hun haast om binnen te komen.

De hockeyster had daar een remedie op gevonden. Ze stelde zich met haar stick buiten op en liet steeds groepjes van tien naar binnen. Wie voordrong, werd meedogenloos tegen de schenen geslagen. Wonderlijk genoeg bezorgde dat haar een groeiende populariteit, waardoor het nóg drukker werd. De jongens zagen dit type assistent als een der hunnen, en vroegen haar raad in allerhande zaken. Zo had een van hen behoefte aan seksuele voorlichting. Door haar naar de huisarts verwezen, toonde hij haar de week daarop triomfantelijk een ‘recept’ voor een destijds populaire titel op dit gebied. Dat boek stond in een zogenaamd gifkastje (achter tralies en slot). Op grond van het recept (hoewel duidelijk ‘nep’) gaf de hockeyster hem het felbegeerde boek mee (ze bewonderde diens inventieve geest). “Wanneer breng je het terug?” klonk het in de menigte wachtenden. “Woensdag om twee uur”, annonceerde de blije en trotse jongeman. Die woensdag om twee uur stond de hele buurt te dringen en had de hockeystick weer volop werk.”

De directie van de RKOLB Den Haag beschreef de situatie in de laatste oorlogswinter als volgt:

“Kolennoed en lichtgebrek, uiterste beperking der uitleening, sluiting der lees- en studiezaal, onbetaald gebleven contributies, niet terugbezorgde uitgeleende boeken, brand in het Bezuidenhoutkwartier, welwater in de kelders en waterschade aan de ginds opgeslagen tijdschriften en boeken, tekort aan personeel wegens ziekte, of afwezigheid wegens gebrek aan schoeisel, lichamelijke zwakte, en meer van deze ongerieflijkheden van voorbijgaanden aard.”

Op het wel zeer gezagsgetrouwe beleid van Greve tijdens de oorlog is later veel kritiek gekomen. Als gevolg daarvan vroeg in de zomer van 1946 de wethouder van Onderwijs aan het bibliotheekbestuur informatie over de vermeende duitsgezindheid van de directeur. Het bibliotheekbestuur stelde deze kwestie in zijn vergadering van 10 juli 1946 aan de orde, en bestuurssecretaris Greve mocht toen nota bene zelf notuleren dat het bestuur daarvan nimmer iets had gemerkt.

houding geen sprake was. Wilt U tot betere inlichtingen en ter spoedige afdoening van den door U gewenschte lijst mij even melden of deze laatste werken (hoofdzakelijk emigrantenlectuur en die betreffende het Jodenvraagstuk zonder Duitsch-vijandige strekking) weer uitgeleend kunnen worden en in den spoedig te drukken katalogus kunnen worden opgenomen?” Of Greve het maar ‘even’ wilde melden... Die brief uit Haarlem kwam met tientallen andere en evenzovele lijsten van de circa 80 Nederlandse leeszalen op het bureau van Greve terecht. Het moet voor hem en zijn medewerkers een bezoe-king zijn geweest antwoord te geven op de talloze vragen die op hun bureau belandden.

De verhoopte duidelijkheid werd met de eerste verbodslijsten absoluut niet bereikt. Midden november 1940 stelde de CV dan ook een aparte leescommissie in – feitelijk een commissie van censuur – die de titels van verboden werken systematisch ging ordenen en de gegevens (zoals welke titels in welke bibliotheken aanwezig waren) op kaartjes zette. Dit zou nog maar het begin blijken te zijn van een ware bibliografische monnikenarbeid, want de hoop dat men tot een definitieve lijst zou kunnen komen, bleek al gauw ijdel. Allerlei Duitse instanties, Nederlandse politiemensen, NSB-organisaties en

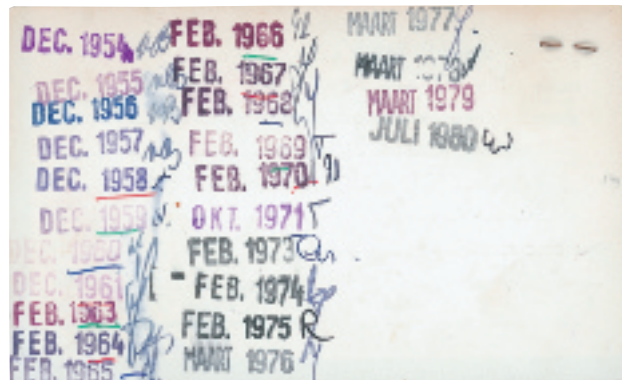
De ooievaar die in de jaren twintig, dertig en veertig als logo van de bibliotheek en als bibliotheekstempel werd gebruikt. Vermoedelijk getekend door Greve, die een niet onverdienstelijke tekenaar was.

individuele NSB'ers kwamen steeds weer met nieuwe verbodseisen aan, waarbij zelfs sommige kinderboeken en bladmuziek slachtoffer van de willekeur werden. Met de deelname van de Verenigde Staten aan de oorlog, in december 1941, kwamen ook talloze Amerikaanse auteurs in de categorie 'verboden' terecht.

De stroom van oekazes werd een aanhoudende kwelling, die er uiteindelijk voor zou zorgen dat er van de totale collectie van circa 165.000 boeken van de Haagse bibliotheek ca. 10.000 achter slot en grendel kwamen te staan.

“Waar boeken verbrand worden, worden ook mensen verbrand”; schreef de Duits-joodse dichter Heinrich Heine in de 19de eeuw. In het najaar van 1940 kregen de openbare bibliotheken het bevel hun joodse personeel te ontslaan. Het ging in Nederland om ongeveer vijftien personen, van wie er

twee aan de Haagse OLB verbonden waren: de jeugdbibliothecaresse Hannie Wolff en de muziekbibliothecaresse Fanny Simons. Beiden overleefden de oorlog door onder te duiken, en keerden in 1945 op hun post terug. Ze werden door Greve met bloemen ontvangen en konden weer aan de slag, maar over hun trieste oorlogservaringen zou niet gesproken worden. Dat ‘er niet over praten, zand erover’ was in die naoorlogse dagen gebruikelijk. Een afstandelijk man als Greve zal zich ongetwijfeld niet goed raad hebben geweten met de situatie, zoals hij dat in het najaar van 1940 ook niet geweten had, toen hij deze twee belangrijke medewerkers had moeten ontslaan. Het *Jaarverslag 1940* had kort en zakelijk meegedeeld: “Ontheffing uit hare functies werd, op aanschrijving van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, verleend aan de dames F. Simons en J.R. Wolff. Hare vervanging is aangehouden totdat de financiële consequenties geregeld zullen zijn.” Hannie Wolff herinnerde zich vele jaren na de oorlog dat ze in de herfst van 1940 een keer naar Greve toe ging, en hem aanraadde maatregelen te nemen om haar te vervangen. “Het was wel merkwaardig dat ik dat naar voren moest brengen, maar ik geloof dat hij het niet wilde zien.” Een heel milde uitspraak van Hannie Wolff, die vragen oproept waarop we hier maar niet verder zullen ingaan.

De lezerskaart van een hartstochtelijke en trouwe lezeres, die in januari 1920 lid werd van de bibliotheek en dat tot juli 1980 bleef, meer dan zestig jaar!

Interieur Centrale Bibliotheek Bilderdijsstraat omstreeks 1945. (Foto HGA)

Duitse bevelen opvolgen om zo te voorkomen dat NSB'ers de leiding in de leeszaalwereld zouden overnemen – het is, zoals al eerder opgemerkt, een noodzakelijke concessie geweest om met het werk te kunnen doorgaan. Voor het problematische alternatief – je post verlaten en dan misschien zonder werk en inkomen proberen jezelf (en je gezin) door een oorlog met onbekende duur en afloop heen te loodsen – is in Nederland door vrijwel niemand gekozen. Je werk blijven doen was dus doodnormaal. Bovendien was het niet moeilijk nóg een belangrijk argument aan te dragen om ondanks alles met het leeszaalwerk door te gaan: de overweldigende groei van het lezerspubliek in de oorlogsjaren. Wie twijfelde aan de zin van bibliotheekwerk doordat er censuur was ingevoerd en er joodse collega's waren ontslagen, kon hierin een rechtvaardiging vinden. Het *Jaarverslag* over 1940 van de Vereeniging RKOLB Den Haag meldde: “Met daverende vaart zijn intussen de nieuwe dingen over ons gekomen. Met zulk een davering, dat een wijle verslagen en beduusd we gestaan hebben, geslagen in en door het leed en de smart, die om ons heen alom ons goede volk geteisterd hadden. Een wijle – tot we ons hervonden en als ‘a sadder but a wiser man’ ons opnieuw aan de vervulling van de taak, die, ook onder de gewijzigde omstandigheden, onze voorname plicht gebleven was: onze geestelijke sterkte te handhaven, ons volksleven te helpen schragen en steunen in zijn kulturele hoogheid, het kultureel en geestelijk leven van ons volk te helpen opvoeren tot nog

CENTRALE VERBODING VOOR OPENBARE LIEKZALEN EN BALKONDEKEN

55 113024

2e
AANVULLENDE LIJST VAN BOEKEN

managers are discussing rationing of vaccinations to

Deze lijst is een aanvulling van de op 28 December 1920 en 20 Fe-
bruari 1924 gepubliceerde lijst.

De hier voorgaande beslepen wijzen, op sterfelijke wijzen bevestigd te worden aangegeven in de Richtlijnen, afgedrukt op blz. 8 van de Aankondiging van 10 Februarij 1990.

Waar Uyt dieze afdeeling vier persone van bestaan en directen van
verscheidene Lezungen en Bijdragen, afgezonden worden als bijdraken, en
als de verzoeken om te worden.

***Kantor: Top Executive E.V.S.**

B. C. MOEHRYSEN, Voorzitter

H. E. GREST, *Secretary*

1. ~~CONFIDENTIAL~~ TO THE DEPT.

CHAPTER 1

(— UNK als Hauptbestandteil des Kalks)

Monale, Edouard, vom bes. Jahr 1921. (Cf. Geb. von Staden, Hunsrück).

University of North Carolina at Chapel Hill

Teacher: Armenak Shadigian.

Antwoord: W. van Iperen heeft namelijk de grootste pyramide.

Moyn, F. M. **Basiliographia.**

Abstract. H. B. Her Island-petrels,

W. E. Miller

Sr. Hg. Bk. [H. van J. Schiedermolen]. Aft.

Number 11 in the *La nuit et le jour* series.

Number 1. *Shirley A. Liner*

Notes: 1. 2/15/05.

Reading, H. Molecular Zwitterions.

Revised, 6. 1. The name was Bill Turner.

Editor, E. E. Nyderland's 41ers in 1968-69.

Lighter, E. with. Inside of Harbor.

Leading Work A. Menschen zu mehr Glück.

Copyright © 2010 Pearson Education, Inc. All rights reserved.

Martin Schmitz, wie hij is en wat hi

— **Abstracts** —

Lijsten, lijsten en nog eens lijsten... Duizenden boeken werden verboden of alleen uitgeleend voor 'ernstige studie'. De Enkhuizer Almanak was in de ogen van de Duitsers 'gevaarlijk' vanwege de erin weergegeven getijtafels (dit in verband met een mogelijke invasie) en De zoon van Dik Trom (van Kieviet) werd verboden omdat Hollandse jongens daarin "Leve de Koningin" riepen.

**CENTRALE VERENIGING
VOOR OPENBARE LEEZSALEN EN BIBLIOTHEKEN**

ALGERIA (MORITANIA) SEC. 19 April 1943

Plan der Stationen von der Einfahrt
der Oberen Lectionen.

Will derartige Vorzüge den Generalkommissionen für Verwaltung und Justiz die zugehörige nachzudenken, die es U. sp. zurechnen können.

1. A. W. F. Wernersche Buchhandlung, „Am Markt“, 1860
 Diese, welche meistens mit drei Nadeln gestickt ist, wie die Zierstickerei an
 weissen Geweben zu ist die Gruppe der verschieden beschriebenen werden
 zusammengefasst.

[illegible]

Voor het Bureau C. V.:

R. E. MOENIGSEN, President

H. E. GREVE, Secretary

nigheid en druk wat ontnomen. Wij hebben nieuwe lezers getrokken in duizendtallen; menschen die van ons bestaan niet wisten en dit nu hebben leeren weten. Deze ‘nieuwe lezers’ moet de Leeszaal blijven vasthouden. Dat is onze taak in de komende jaren. Een schoone taak. Waarvoor de Leeszaal, wijzend op hetgeen zij in de jaren van ellende en verdrukking voor de burgerij deed, steun mag inroepen van de Overheid, van Rijk en Gemeente. Een Herrezen Leeszaal in een Herrijzend ’s-Gravenhage in een Herrijzend Vaderland.”

hoger peil, dienst aan volk en vaderland, juist nu!" En wie zal vraagtekens geplaatst hebben bij de volgende passage uit het *Jaarverslag 1941* van de algemene OLB: "De leeszaalen in het algemeen, en de Haagsche wel zéér in het bijzonder, hebben hun bestaansrecht in deze tijden met hun springvloed van belangstelling voor boeken en lezen bewezen." En nog duidelijker is het *Jaarverslag 1944*, overigens pas gepubliceerd ná de bevrijding: "Wij zijn door de Duitsche bezetting berooid en gehavend achtergebleven en ook onze Leeszaal zal armelijk moeten huishouden. Maar wij hebben toch dit gewonnen: de leeszaal is meer dan ooit het toevluchtsoord geweest toen alles, wat het leven waard maakt te leven, was verdwenen. De Leeszaal heeft wat kleur en vreugde in de gezinnen gebracht, de geesten wakker gehouden, het leven zijn eento-

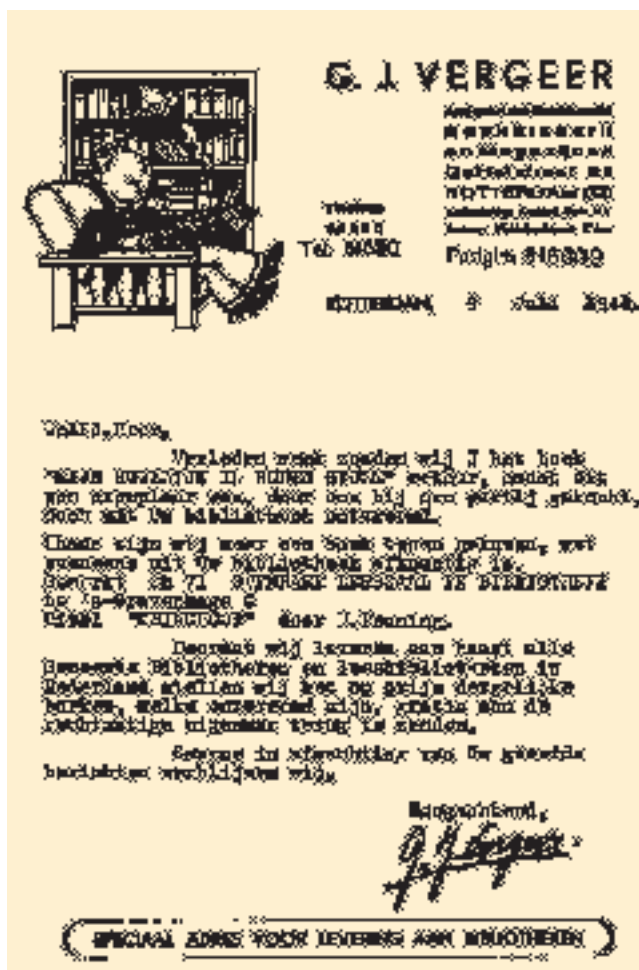
4. NAAR EEN BIBLIOTHEEK VOOR IEDEREEN, 1949–1983

4.1. Herstel en Vernieuwing

Het eerste kabinet dat over het bevrijde Nederland regeerde, was het kabinet Schermerhorn-Drees (juni 1945–juli 1946). Het presenteerde zich als een nationaal kabinet voor herstel en vernieuwing. Bij ‘herstel’ dacht men vooral aan de democratische rechtsstaat en de materiële wederopbouw, want het leeggeroofde en door oorlogsgeweld zwaar getroffen land verkeerde in een rampzalige, chaotische toestand en had zich bovendien de onmogelijke opdracht gesteld het koloniale bezit te heroveren op de Indonesische nationalisten. ‘Vernieuwing’ sloeg vooral op de politiek, op een nieuw sociaal-politiek elan. Niet terug naar het vooroorlogse Nederland van de crisisjaren, met zijn vele politieke partijen, compromissen en massale werkloosheid – nee, de opbouw van het land vroeg om eendracht en een krachtig overheidsgezag, geschraagd door een samenwerking tussen alle partijen.

Achteraf beschouwd kan men niet anders oordelen dan dat de leus ‘herstel en vernieuwing’ maar in heel beperkte mate waar is gemaakt. Restauratie en modernisering waren immers niet eenvoudig met elkaar te verenigen. Natuurlijk, op het terrein van de sociale wetgeving werd een nieuwe structuur geschapen, maar in politiek opzicht bleef veel bij het oude. Tot een ingrijpende wijziging van het bestel kwam het niet, vooral als een gevolg van het mislukken van de ‘doorbraakgedachte’ waar de Partij van de Arbeid (voorheen SDAP) zich sterk voor maakte. De oude politieke partijen kwamen, zij het in wat aangepaste vorm, toch terug, en ook het vooroorlogse gedachtegoed bleek in 1945 nog springlevend. Hoewel er luid werd geklaagd over moreel verval (zie blz. 92) overleefden de traditionele normen en waarden de oorlog. Sterker nog, ze kwamen in mei 1945 versterkt te voorschijn. Het typisch Nederlandse verschijnsel van de verzuiling leefde krachtig op.

Rijst de vraag of de spanning tussen restauratie en modernisering zich ook in het openbare bibliotheekwezen manifesteerde. Getuigde dat ook van het precaire evenwicht tussen traditie en vernieuwing? Ja, onmiskenbaar, en zelfs zó duidelijk dat in een diepgaande historische studie over Nederland anno 1950 het openbare bibliotheekwezen nota bene als voorbeeld bij uitstek van de controverse tussen behoud en vernieuwing wordt gezien. Het verschijnsel staat beschreven in het boek *Welvaart in zwart-wit*, verschenen in de reeks Nederlandse cultuur in Europese context. *Welvaart in zwart-wit* stelt het jaar 1950 centraal, en is geschreven door de sociologen K. Schuyt en E. Taverne. Zij menen dat aan de verwikkelingen rondom het openbare bibliotheekwezen de naoorlogse spanningsverhouding bijzonder goed af te lezen is. “De strijd is voor een deel te interpreteren als een krachtmeting tussen stadscultuur en plattelandscultuur. Toen het onderscheid tussen stad en platteland in de jaren zestig sterk was afgenomen, ebde ook geleidelijk de spanning tussen de openbare en de verzuilde bibliotheek weg.”

Met name in Brabantse en Limburgse katholieke kringen manifesteerde zich meteen na de oorlog een verzet tegen het functioneren van de openbare bibliotheek als instrument voor volkswontwikkeling. De openbare bibliotheek werd verweten er niet in te slagen 'de gewone man en vrouw' naar binnen te halen: als die al lazen, leenden ze hun boeken bij de volksbibliotheek of de winkelbibliotheek, waar de (ont)spannende of realistische lectuur te vinden was die de openbare bibliotheek met haar hoge opvatting van cultuur niet wilde aanschaffen. Met name in Limburg vond de winkelbibliotheeklectuur gretig aftrek.

Grote bekendheid kreeg een rapport uit 1947 over de Maastrichtse winkelbibliotheken. Daaruit bleek dat deze een veel groter publiek bedienden dan de openbare bibliotheken van de Limburgse hoofdstad. De winkelbibliotheken trokken daar maar liefst 75% van alle

bibliotheekgebruikers, en zelfs 'keurige' openbare leeszaalgebruikers kwamen speciaal naar de winkelbibliotheek voor 'pittige' lectuur. Deze populariteit van de winkelbibliotheken werd door de geestelijkheid en de strenge gelovigen gezien als een groot gevaar; naar hun mening ondermijnden de daar veelal van onder de toonbank uitgeleende boeken – 'prikkellektuur' – de geestelijke gezondheid en de christelijke normen en waarden, en daar moest wat tegen gedaan worden! In hun strijd tegen deze als verderfelijk beschouwde bibliotheken zag een aantal katholieken de volksbibliotheek als het alternatief bij uitstek, en bepaald niet de openbare bibliotheek. Die was te deftig en intellectua-listisch, te 'hoogdrempelig'. Nee, de vrijwilligers die in de volksbibliotheken van de parochie of een Sint Vincentiusvereniging werkten, en die hun lezers kenden en meenden te weten wat goed voor hen was, *die* verdienden steun van de overheid. En subsidie aan de volksbibliotheken mocht gaan ten koste van de openbare leesalen, die er immers tóch niet in waren geslaagd iets te betekenen voor de massa van het volk.

De volksbibliotheken met hun detective-, liefdes-, streek- en avonturenromans sloten volgens die opvatting aan bij wat de mensen wilden lezen. De elitaire, stadse openbare leeszaal, verenigd in de CV onder de leiding van de ‘machtige leeszaaldictator’ Greve, deden dat beslist niet. Die waren veel te eenzijdig ingesteld op de verstandelijke ontwik-

keling van de lezers. En waarom kregen alleen de openbare leesalen subsidie, en was de CV de enige instelling die bibliotheken mocht beoordelen op kwaliteit? Een aantal katholieken ging vanuit deze anti-CV-opvattingen ijveren voor een specifieke, door de overheid gefinancierde rooms-katholieke leatuurvoorziening, waarin de volksbibliotheken een dominante plaats zouden krijgen. Spreekbuis van deze visie waren dagbladen als *De Tijd* en de *Gazet van Limburg*. Zo verscheen in eerstgenoemde krant op 4 november 1948 een artikel van H. Divendal, waarin Greve beschuldigd werd van “afkeer” van de volksbibliotheken.

De actie van de twee dagbladen vond overigens in eigen katholieke kring geen onverdeelde steun: de rooms-katholieke openbare leesalen en bibliotheken deelden het standpunt van de CV dat de bestaande volksbibliotheken niet de aangewezen instellingen waren om de volksopvoeding ter hand te nemen. Hervorming en professionalisering van de volksbibliotheken zouden daartoe nodig zijn, waarna ook zij de status van openbare bibliotheek zouden kunnen krijgen. Daarnaast werd aan sommige bezwaren tegemoet gekomen door inderdaad meer aandacht voor de ‘gewone’ lezer aan de dag te leggen. De OLB zou er goed aan doen de ‘ondergrens’ te verlagen. Het valt niet te ontkennen dat met zulke aanbevelingen vanuit katholieke kring impulsen op het openbare bibliotheekwezen zijn uitgegaan om de collecties meer af te stemmen op wat wel ‘leatuur voor bredere lezerskring’ werd genoemd. En daarmee is door de rooms-katholieken een bijdrage geleverd aan het latere democratiseringsproces van openbare bibliotheken in de jaren zestig.

Vanwege de grote meningsverschillen over de functie van volksbibliotheken en openbare bibliotheken kan men rond 1950 spreken van een heuse leeszaalstrijd. Daarin, zo stelden de sociologen K. Schuyt en E. Taverne, ging het vooral om de kloof tussen stedse en plattelandse cultuur. Dat is inderdaad een belangrijk element geweest, maar het ging ook om regionale verschillen, namelijk tussen ‘het donkere Zuiden’ en ‘het verlichte Westen’, de randstad. De *Gazet van Limburg* benadrukte dat, en plaatste een onbedorven Zuiden tegenover een decadent Westen. Over Nederland beneden de grote rivieren: “Hier leeft gelukkig nog altijd gezonder gemeenschapsleven, waardoor sociale overwegingen beter tot hun recht komen. Hier kent men wel standsverschil, maar doorgaans geen kasteverschil, door geld en goed bepaald.” Stad versus platteland en West tegen Zuid dus, maar zelfs daarmee is nog niet alles gezegd, want er is ook de factor *tijd*. De bibliotheekcontroverse deed zich namelijk voor in een periode kort na de oorlog, toen vooral van rooms-katholieke zijde werd gewaarschuwd tegen verwildering van de zeden, stijgende criminaliteit, geloofsafval en andere kwalijke ontwikkelingen die de samenleving dreigden te ontwrichten. Velen maakten zich ongerust over asociaal, onmaatschappelijk gedrag. In 1947 werd in dat kader door enkele universiteiten en hogescholen een onderzoek ingesteld naar de criminaliteit en de moraliteit in Nederland, waarbij jongeren onder meer naar hun mening werd gevraagd over moraliteitskwesties als het roken van sigaretten, bioscoopbezoek, “danswoede, luxe-uitgaven, werkschuwheid, houding tegenover het gezag, sexuele omgang vóór het huwelijk”.

De alom gehoorde klacht dat de oorlog de oorzaak was van een hele reeks ontaardingsverschijnselen vindt men zelfs terug in het *Jaarverslag* over 1946 van de Haagse leeszaal.

Daarin klaagde Greve over toenemende diefstal van boeken: “Er is een pijnlijk voelbare vermindering van eerbied voor andermans goed.” En, naar aanleiding van de diefstal van twee losbladige boekjes van de trefwoordencatalogus: “Zoiets kwam vroeger nooit voor.” Het publiek gedroeg zich duidelijk anders dan in de vooroorlogse jaren. “Ergerlijk ook is het uitrukken van losse kaartjes uit den alfabetischen catalogus, wat vroeger evenmin voorkwam.” En wat in Den Haag gebeurde, was ook elders schering en inslag. “Zulke trieste ervaringen zijn overal opgedaan. De bezettingstijd heeft overal morele remmen weggeslagen.”

Het is in het kader van herstel van oude normen, in combinatie met het zuidelijk-roomse offensief om de volksbibliotheken een plaats te geven in het volksontwikkelingswerk, dat (mede op advies van een door het episcopaat benoemde adviescommissie) in 1949 de Katholieke Centrale Vereniging voor Lectuurvoorziening (KCVL) werd opgericht. Hoofddoel van deze organisatie was het adviseren van de vele honderden, niet van rijkswege gesubsidieerde katholieke volksbibliotheken, om deze hulp te geven vanuit provinciale wisselbibliotheken, en een zo nauw mogelijke samenwerking te organiseren tussen alle bij de lectuurvoorziening betrokken instanties. Boekhandel, uitgeverij en bibliotheek moesten zich hecht organiseren binnen de eigen rooms-katholieke zuil tot een soort publiekrechtelijke organisatie – een rooms-katholiek stokpaardje in die dagen – van het boekenbedrijf.

In protestantse kring leefden, zij het op veel kleinere schaal, verwante ideeën, resulterend in de oprichting van de Protestantse Stichting tot Bevordering van het Bibliotheekwezen en de Lectuurvoorlichting in Nederland.

Een subsidiestroom richting volksbibliotheken kwam op gang, en daarmee ontstond een complexe, verwarrende situatie van allerhande organisaties – vooral confessionele – die zich met bibliotheken en leesbevordering bezig gingen houden. Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Rutten stelde in 1949 een commissie in die voorstellen moest doen om een wettelijke regeling voor openbare bibliotheken te ontwerpen, waarin eventueel ook een plaats

voor de volksbibliotheken zou worden ingeruimd. Hier herhaalde zich, zij het in andere vorm, de situatie van 1908, toen de regering een onderzoek liet instellen naar de volksbibliotheken (zie blz. 23).

Het duurde niet minder dan vijf jaar (november 1954) voordat het rapport van deze Rijkscommissie inzake Lectuurvoorziening verscheen. Eenstemmigheid was ver te zoeken. Niet minder dan zeven landelijke organisaties die zich met bibliotheekwerk bezighielden, waren in de commissie vertegenwoordigd en elk van die zeven had haar eigen specifieke opvatting over de manier waarop het openbare bibliotheeklandschap moest worden ingericht en gefinancierd. Enkele katholieke leden van de commissie lieten in een nawoord van het rapport noteren het met de strekking van het rapport niet eens te zijn. De CV was evenmin tevreden; zij keerde zich scherp tegen de aanbeveling om via een

bibliotheekwet volksbibliotheken te gaan subsidiëren, en in het kader van Vorming Buiten Schoolverband nieuwe volksbibliotheken op te richten, zoals bibliotheken bij bedrijven, jeugdorganisaties en standorganisaties. In het rapport werden die aangeduid als op te richten ‘plaatselijke’ bibliotheken. Dit om de term volksbibliotheken te vermijden, want de Rijkscommissie was van mening dat deze naam in de oren van het publiek een negatieve klank had. De overheid volgde in zoverre het advies van de Rijkscommissie inzake Lectuurvoorziening op, dat er een heel netwerk van gesubsidieerde volksbibliotheken op het platteland groeide. Bovendien moest de CV invloed prijsgeven, omdat haar inspecteur een rijksinspecteur werd, en haar Commissie van Toezicht een rijkscommissie – de zogeheten ‘objectivering’.

Een uitermate complexe, versnipperde en verzuilde plattelandslectuurvoorziening kreeg vorm, waarin pas in de loop van de jaren zestig duidelijkheid kwam door onderlinge samenwerking en fusies. Dat leidde tot oprichting van Provinciale Bibliotheek Centrales (PBC's) – aanvankelijk nog verzuild – die in de kleinere gemeenten het bibliotheekwerk gingen verzorgen. Enkele tientallen katholieke volksbibliotheken hadden inmiddels na aanpassing van hun collectie en na bijscholing van het personeel de status van rooms-katholieke openbare bibliotheek gekregen, en sloten zich via de eigen bond bij de CV aan. Dit verklaart de sterkere toename van rooms-katholieke bibliotheken ten opzichte van algemene. In 1945 waren er, inclusief de filialen, 79 openbare bibliotheken in Nederland; in 1955 124. Voor de rooms-katholieke leeszaal lagen die getallen op 35 en 82, meer dan een verdubbeling dus.

De vernieuwing kreeg haar beslag in 1972. De aloude Centrale Vereniging (van 1908) werd opgeheven en vervangen door het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum (NBLC), waarin rooms-katholieken, protestants-christelijken en ‘algemenen’ samenwerkten. Hiermee was een eind gekomen aan ruim zestig jaar ‘eenheid in verscheidenheid’. Althans op nationaal-organisatorisch niveau, en in heel veel Nederlandse gemeenten waar openbare bibliotheken van verschillende richtingen fuseerden, echter niet in Den Haag. Daar heeft het fusieproces veel voeten in de aarde gehad.

4.2. Een nieuwe directeur

Op 30 december 1943 werd Greve 65 jaar, en dus pensioengerechtigd. In overleg met het bestuur besloot hij evenwel voorlopig als directeur aan te blijven. De reden hiervoor was vooral dat er na zijn vertrek misschien een NSB'er aan het hoofd van de bibliotheek zou komen te staan. En dat risico wilden Greve en het bestuur absoluut niet lopen. De angst voor NSB-bemoeienis was niet ongegrond, want in het NSB-orgaan *Volk en Vaderland* van 26 juni 1942 was een artikel verschenen onder de kop ‘Wij eischen’, waarin in felle bewoordingen een reorganisatie van de openbare bibliotheken in nationaal-socialistische geest geëist werd: “Wij eischen, dat door onze openbare leeszaal en bibliotheken de wind, de stormwind, van den nieuwen tijd waaien zal. Wij eischen niet slechts, dat elke leeszaal, hoe klein ook, *Volk en Vaderland* en het *Nationaal Dagblad* ter lezing heeft, maar dat eveneens in elke leeszaal *De Zwarte Soldaat* [blad van de Nederlandse SS, P.S.] en andere bladen gemeengoed zullen zijn. Wij eischen, dat de

Directeur Greve en zijn opvolger Van Swigchem, 1948. (Foto HGA)

leeszalen en bibliotheken niet slechts de negatie aanvaarden en schoorvoetend hun boekenbezit op commando, volgens toegezonden boekenlijsten, censureren, maar dat zij ook hun positieve bijdrage leveren door aanschaffing van alles, wat tot voorlichting en verheldering van de nieuwe revolutie dienen kan.” Die radicale taal zal wel indruk op bibliothecarissen hebben gemaakt; Greve bleef in elk geval aan. Wel besloten hij en zijn bestuur naar een opvolger te gaan uitkijken. Het was het bestuurslid L. Oranje, dominee in Den Haag, die als eerste (en laatste!) een potentiële kandidaat noemde. Dat deed hij op de bestuursvergadering van 24 mei 1944 in de trant van: misschien is het directeurschap iets voor mijn neef. Daarbij had Oranje eerst aan zijn neef Bert van Swigchem gedacht, maar die had er geen belangstelling voor. De oudere broer van Bert – Pier – had dat wél, vooral vanwege de veelzijdige culturele kanten van het werk. Pier vond het goed dat zijn oom hem naar voren schoof. Nadat op de vergadering van 24 mei 1944 eerst het besluit was genomen om in verband met een mogelijke invasie door de geallieerden het leeszaalpersoneel, in gesloten couvert, een maandsalaris te overhandigen, en men daarna, als geschenk voor de bibliotheek, de boekenverzameling van de overleden anglist Kruisinga in dank had aanvaard, kwam vervolgens als punt 265 de opvolging van Greve ter sprake. “Het bestuurslid ds. L. Oranje heeft de aandacht op een kandidaat voor het directeurschap gevestigd, nl. op den heer P.J. van Swigchem.” Pier van Swigchem, toen 26 jaar jong en op het punt als classicus aan de Vrije Universiteit in Amsterdam af te studeren, had, toen zijn naam op de vergadering ter tafel kwam, al kennisgemaakt met Greve en de voorzitter van het bestuur. Beiden hadden in dit onderhoud reden gezien om de jongeman ertoe uit te nodigen kennis te maken met de andere bestuursleden.

Doctor Pier

In de overeenkomst die het bibliotheekbestuur in 1945 sloot met de directeur in spe, stond dat drs. Van Swigchem binnen afzienbare tijd moest promoveren. En hij is inderdaad gepromoveerd, zij het pas in 1966. Van Swigchem koos aspecten van het openbare bibliotheekwerk als onderwerp voor zijn dissertatie. Het werd een doorwrochte studie, gebaseerd op een analyse van het boekenbezit van meer dan 70 openbare bibliotheken van heel verschillende aard en omvang. Op 11 oktober 1966 mocht hij de doctorshoed opzetten na verdediging van zijn proefschrift *De Nederlandse openbare bibliotheken en hun boekenbezit; een onderzoek naar het boekenbezit voor volwassenen in de algemene, rooms-katholieke en protestants-christelijke openbare bibliotheken in Nederland*. Het onderzoek leidde tot een aantal duidelijke conclusies: vergeleken bij landen als Engeland en Denemarken liep ons land qua boekenbezit enorm achter, “geheel het gevolg van de volstrekt onvoldoende boekenbudgets”; de zuinigheid van de Nederlandse bibliothecaris, daartoe gedwongen door de schaarse middelen die de overheid beschikbaar stelde, was fnuikend; de naslagcollecties waren over het algemeen slecht en vaak sterk verouderd ten gevolge van het “bedroevend lage boekenbudget”; ondanks het feit dat de rooms-katholieke OLB in de malaise deelde, was die bibliotheek zich meer dan de andere bewust geweest van haar taak een bibliotheek voor alle standen te zijn; meer dan de RKOLB droeg de protestants-christelijke OLB – overigens nauwelijks tot ontwikkeling gekomen – het karakter van een volksbibliotheek, die zich vooral richtte op de ongeschoolde lezer die principiële leiding en daardoor een bepaalde boekselectie van haar verlangde.

Dat Van Swigchem, in de lijn van de door hem bewonderde Greve, zich tegen de verzuiling keerde, zal geen verbazing wekken. Waar Greve altijd uiterst voorzichtig moest zijn in zijn kritiek, kon Van Swigchem duidelijker zijn. Hij vond verzuiling een vorm van geldverspilling en een symptoom van maatschappelijke onmacht.

Bij zijn afscheid in december 1983 kreeg Van Swigchem een feestbundel aangeboden over boekselectie, een onderwerp dat hem altijd zeer geboeid heeft.

Dat hij aan de calvinistische universiteit had gestudeerd, werd niet langer als een bezwaar gezien toen Van Swigchem zich een voorstander van de algemene openbare bibliotheek betoonde, en een tegenstander van het verzuilde bibliotheekstelsel.

Op de vergadering van 24 mei werd besloten Van Swigchem te vragen op de volgende bestuursbijeenkomst, van 28 juni 1944, aanwezig te zijn. Bij die gelegenheid is vooral met de kandidaat overlegd hoe hij aan de vereiste papieren kon komen. Volgens de Rijkssubsidievoorwaarden moest een directeur van een OLB namelijk in het bezit zijn van een directeursdiploma, zoals uitgereikt door de CV. Over de financiële kant van een aanstelling zou men later spreken. In eerste instantie ging het erom dat Van Swigchem als stagiair de vooropleiding en vervolgens de directeurscursus moest gaan volgen. Al met al een heel wonderlijke aanstellingsprocedure.

Van Swigchem wendde zich tot juffrouw Gebhard, directrice van de Amsterdamse lees-

Van Swigchem hechtte terecht veel waarde aan het aankoopbeleid van de bibliotheek. Vooral in het begin van zijn directeurschap moest hij bezorgd vaststellen dat er veel te weinig geld was voor een goede collectievorming. In het *Jaarverslag 1950* schreef hij bijvoorbeeld: “Terwijl sinds 1939 de gemiddelde boekenprijs meer dan verdubbeld is, steeg het boekenbudget slechts met 11%. De consequenties hiervan liggen voor de hand. In de Centrale Bibliotheek werden bijvoorbeeld in 1950 slechts 1.668 nieuwe boeken ingeschreven tegen bijna 4.000 in 1939. Veel te weinig exemplaren konden worden aangeschaft van belangrijke romans en veelgevraagde studiewerken. Te weinig kon verouderd naslagmateriaal door modern worden vervangen. Te vaak moest van aankoop van dure maar belangrijke buitenlandse werken worden afgezien, terwijl de lezer hiervoor, juist om de hoge aanschaffkosten, in toenemende mate een beroep doet op de O.L.B.”

zaal, die zich wel zal hebben verwonderd over het feit dat een bijna afgestudeerde academicus zich als stagiair aanmeldde. Dat vermoeden opperde student oude talen Van Swigchem althans in een brief van 6 juli 1944 aan Greve. Van Swigchem had juffrouw Gebhard niet de reden van zijn aanmelding verteld, omdat hij niet wist of Greve met haar over de afspraak had gesproken. Het onderhoud met de directrice was heel prettig verlopen en afgesproken was dat Van Swigchem in de Amsterdamse bibliotheek zou gaan werken. Van de secretaresse van de CV-opleidingscommissie kreeg hij een prospectus en een aanmeldingsformulier. Het was een bizarre situatie: de oorlogsomstandigheden zetten een streep door de opleidingen, van het volgen van een cursus was ook al door het wegvallen van het openbaar vervoer geen sprake, en voor jongemannen dreigden bovendien razzia's in het kader van de *Arbeitseinsatz*. Het enige dat Van Swigchem kon doen, was – voor zover dit mogelijk zou zijn – gaan werken in de Amsterdamse OLB om daar bibliotheekervaring op te doen. Hij schreef er midden in de hongerwinter, op 8 januari 1945, een brief over aan Greve: “Het is, zoals U begrijpen zult, een zeer onregelmatig begin geweest: razzia's en razzia-dreigingen noopten mij telkens voor enige tijd thuis te blijven, en die onderbrekingen waren evenmin als het gebrek aan licht 's avonds bevorderlijk om er *full speed* in te komen. Niettemin heb ik, voor zover het dan mogelijk was, deze maanden erg prettig gewerkt, in hoofdzaak in catalogi, trefwoordenregister, bibliografieën enz., kortom in alles wat rechtstreeks de boeken betreft. Dat dit me bracht in een grote verscheidenheid van kennisgebieden, was juist een kolfje naar mijn hand. Minder ervaring heb ik tot nog toe van de sociale kant van de zaak, aangezien ik nog vrijwel niet in filialen en uitleenbureaux gewerkt heb. Maar alles bij elkaar genomen heb ik toch tot op zekere hoogte een inzicht kunnen krijgen in alles wat op bibliotheekterrein te koop is. Het was weliswaar nog slechts een eerste kennismaking, maar ik kan niet anders zeggen, dan dat een toekomstige werkkring in dit vak mijn volle ambitie hebben zal. Intussen is de algehele arbeidsinzet afgekondigd, en er past me ook hier maar één houding: verzet tegen de geweldstyrannie, waaronder we nu zuchten. Dat zal wel betekenen, dat ik de nu komende tijd minder dan ooit vrijheid zal hebben om in de Leeszaal

te werken. Ik zal echter mijn best doen, ook een gedwongen huisarrest nog te nutte te maken, en ik hoop vurig, dat wat ik onder deze omstandigheden nog zal kunnen doen, U aan het eind van dit proefjaar in staat zal stellen, U een oordeel te vormen, zodat het tot een beslissing kan komen over mijn toekomst.” Van Swigchem sloot zijn brief af met het uitspreken van de hoop dat er spoedig een einde aan de oorlog zou komen. “En moge er dan nog een tijd aanbreken, waarin voor de cultuurgooederen, die onze bibliotheken herbergen, waarlijk plaats zal zijn.”

Meteen na de bevrijding, op 16 mei 1945, werd het voorlopige samenwerkingsverband formeel bekrachtigd door middel van een contract dat gesloten werd tussen de bibliotheek en Van Swigchem. Deze kreeg in het vooruitzicht gesteld dat hij per 1 september 1945 benoemd zou worden tot hoofdassistent A (salaris netto per jaar f 2.038,91). “Het is het bestuur aangenaam hieraan toe te voegen, dat het deze benoeming heeft gedaan in de verwachting, dat U in dezen werkkring die activiteit en die kwaliteiten ontwikkelt, die U geschikt zullen maken om na enkele jaren tot Adjunct-Directeur en later tot Directeur te worden benoemd.” Het bestuur wilde de jongeman kennelijk graag hebben, want het gaf hem bovendien een jaarlijkse tegemoetkoming in de opleidingskosten (oplopend van f 600 in het eerste jaar tot f 2.400 in het vierde jaar). Per 1 januari 1949 zou Greve vertrekken en Van Swigchem directeur worden. Die verplichtte zich er van zijn kant toe binnen de reglementaire tijd de diploma’s assistent en directeur te halen, bij zijn vaktechnische vorming de aanwijzingen van Greve te volgen en – punt 2 van de overeenkomst – “zijn studie in de klassieke letteren te voltooien en af te sluiten met een promotie tot doctor”. Zonder twijfel was het Greve die van oordeel was dat aan het hoofd van de Haagse leeszaal een gepromoveerde academicus moest staan. Het is het enige punt van de overeenkomst waaraan Van Swigchem zich niet helemaal heeft gehouden, want weliswaar is hij gepromoveerd, maar pas in 1966, zeventien jaren na het vertrek van Greve en negen jaar na diens overlijden.

4.3. Leeszaalstijl en Open Venster

In 1952 verscheen Van Swigchems eerste belangrijke bibliotheekartikel, vier jaar later gevolgd door een tweede. Beide verschenen in het vakblad *Bibliotheekleven*; het eerste was getiteld ‘Leeszaalstijl’, het tweede ‘Het open venster van de OLB’. Van Swigchem was in 1952 een paar jaar directeur, met zeven jaar bibliotheekervaring. Hij vond de tijd (en zichzelf) rijp om de inmiddels door hem ontwikkelde visie op de taak en de functie van de openbare bibliotheek aan zijn collega’s duidelijk te maken. Vier jaar later deed hij dat nogmaals. Hoewel Van Swigchem voor zijn leermeester Greve veel respect had, en hem – terecht – beschouwde als de architect van het Nederlandse openbare bibliotheekwezen, legde Van Swigchem toch duidelijk andere accenten in zijn beleid dan zijn voorganger had gedaan. De strenge, wetenschappelijk denkende, afstandelijke Greve was sterk gericht geweest op het technisch goed functioneren van de bibliotheek, op precieze titelbeschrijving, een perfect catalogusapparaat en – niet in het minst – op een ‘collectie van niveau’. Op deze terreinen wilde Greve van de Haagse bibliotheek een modelbiblio-

Naarmate meer mensen de weg naar de openbare bibliotheek vonden, daalde de populariteit van de commerciële leesbibliotheken; ze zijn nu geheel uit het stadsbeeld verdwenen. Deze foto is uit 1938. (Foto HGA)

theek maken, en dat is hem ook gelukt. Greve's beleid paste in de eerste halve eeuw leeszaalontwikkeling, en sloot aan bij de opvatting dat de OLB er feitelijk in de eerste plaats was voor een klein groepje, namelijk voor mensen die zich wilden ontwikkelen, die méér wilden weten – en dat ondanks de steeds herhaalde leus 'de openbare leeszaal en bibliotheek is er voor iedereen'. Bovendien vormden bibliotheektechniek, het kwalitatief hoogstaande boekenbezit en het vakkundige personeel *de* grote verschillen met de volksen winkelbibliotheken; verschillen waarop steeds gehamerd werd. Deze laat ons zeggen 'elitaire' en sterk sociaal-pedagogisch gerichte kijk op het werk van de openbare bibliotheek, was na de oorlog niet meer houdbaar. De openbare bibliotheek moest naar andere kwaliteiten zoeken, haar weg vinden in een veranderde en zich vernieuwende samenleving. Even heeft een groepje bibliothecarissen gespeeld met de gedachte dat de openbare bibliotheek een rol van betekenis zou kunnen spelen in de materiële opbouw van ons land door samenwerking te zoeken met het bedrijfsleven. Men hoopte iets voor de plaatselijke handel en nijverheid te kunnen betekenen door materiaal aan te schaffen waarvan bedrijven voor hun documentatie gebruik zouden kunnen maken. Voorbeeld bij uitstek werd Deventer, waar de openbare bibliotheek serieus heeft geprobeerd dit type dienstverlening te verwezenlijken. Het bleek al snel een doodlopende weg. De literair gerichte openbare bibliotheek met haar letterlievend personeel was niet geschikt voor snelle, specialistische en technische service.

Ook Van Swigchem zocht het daar niet in, maar pleitte in zijn 'Leeszaalstijl' voor een bezinning op de eigen taak. Hij benadrukte de noodzaak vooral aansluiting te zoeken bij een veranderende maatschappij. "Klopt de polsslag van deze tijd ook binnen onze muren?"

De Grotius-bibliotheek, papieren voorloper van het digitale Studiehuis

In het voortgezet onderwijs neemt het Studiehuis een belangrijke plaats in. Boeken zijn daar nauwelijks te vinden, leerlingen leren er omgaan met de computer, internet en andere verworvenheden van de informatietechnologie. Het is de moderne vorm van wat in 1958 met boeken gedaan werd in de Grotius-bibliotheek, een door Van Swigchem op initiatief van bibliothecaresse Hannie Wolff aangevat experiment, naar het voorbeeld van de schoolbibliotheek waar Hannie Wolff in de V.S. mee had kennis gemaakt.

Op 3 oktober 1958 opende wethouder van Onderwijs J. van Zwijndregt de Grotius-bibliotheek. Het was een uniek Haags project, namelijk een bibliotheek met de dubbele functie van schoolbibliotheek van het Grotiuslyceum en tevens – buiten de schooluren – van filiaal van de OLB; een afdeling voor de rijpere jeugd, met nadruk op studielektuur. Achtergrondidee was dat elke scholier, of hij/zij nu verder ging studeren of niet, kennis moest hebben gemaakt met bibliotheken en het bibliografisch apparaat. “Het gaat om een bibliotheek die méér is dan de som van een aantal in het gebouw verspreide vak- en ontspanningsboeken; een bibliotheek die ruimtelijk en administratief een eenheid vormt, boekenarsenaal en bibliografisch apparaat tegelijk is, vaktechnisch in orde is, en een milieu schept waarin de eerste beginselen van zelfwerkzaamheid als het gaat om lectuurkeuze en bibliografisch zoekwerk tot ontplooiing kunnen komen” (*Jaarverslag 1958*). Leerlingen kregen praktische bibliotheeklessen en moesten literatuur over een bepaald onderwerp zoeken voor een werkstuk of een tentoonstelling. Groot was de belangstelling vanuit de onderwijswereld; het Haagse initiatief werd door een paar scholen elders overgenomen, en bij het departement werd voor extra geld voor schoolbibliotheken gepleit. Het experiment is uiteindelijk mislukt, vooral doordat de filiaalfunctie niet goed van de grond kwam. Kort na het opgaan van de Hugo de Groot Scholengemeenschap in het Segbroek College is het filiaal eind 1983 gesloten.

En: “Het is broodnodig, dat we ons als leeszaal bewust zijn van de noodzakelijkheid, ons tot in détails van ons werk aan te passen aan de eigen aard van de lezende enkeling of groep.” Zich verplaatsen in wat de gebruiker wil, aansluiting zoeken bij wat het publiek wenst en zich niet opstellen als een instelling die de bezoekers “hoog-culturele wijding en stilte” opdringt, was een ander advies dat hij zijn collega's gaf. Verder vroeg hij zich af hoe het was gesteld met de gebruikersvriendelijkheid – een woord dat overigens toen nog niet bestond – van de catalogi en de titelbeschrijving. De ingewikkelde Haagse systematische catalogus leek hem voor heel wat gebruikers een barrière. We hebben, ondanks ons ‘leeszaalchauvinisme’ nog bitter weinig bereikt om de niet-gebruikers de bibliotheek binnen te halen, was eveneens een punt van zijn kritiek. Typerend is dat hij bij een andere gelegenheid schreef dat de gevel van het gebouw aan de Bilderdijkstraat wellicht meer imposant dan uitnodigend was.

Hoewel Van Swigchem net als Greve de overheid verweet steeds maar op de bibliothe-

Buurten en Bibliotheken

In juni 1978 publiceerde de bibliotheek het rapport *Buurten en Bibliotheken; onderzoek naar de spreiding van bibliotheekgebruikers en bibliotheekcontacten over de Haagse wijken*. Het was een gedetailleerde analyse van de samenstelling van de bewoners van de verschillende wijken (landsaard, opleidingsniveau, religieuze achtergrond enz.) en de instellingen in de wijken (scholen, welzijnsinstellingen, maatschappelijke zorg enz.). Uit het rapport waren voor de bibliotheek belangrijke conclusies te trekken, zoals het feit dat de lezersdichtheid onder de jeugd twee keer zo groot was als die onder volwassenen, en dat de lezersdichtheid per wijk enorm verschild. Dat was vooral terug te voeren op de maatschappelijke positie van de wijkbewoners (ontwikkelings- en welzijnsniveau) en pas in de tweede plaats op omvang en kwaliteit van de bibliotheekvoorziening. Wat betreft de afstand huis-filiaal: het filiaal mocht in de regel niet meer dan een kilometer van een huis verwijderd zijn, en die afstand was in dichtbevolkte en sociaal zwakke wijken nog te groot.

ken te bezuinigen, zocht hij de oorzaken van de slechte financiële situatie van de leeszaal ook bij de leeszaalmensen zelf, die er maar niet in geslaagd waren het belang van hun instelling in brede kring duidelijk te maken. “Zo staan we als leeszaal, mét onze CV, in de crisis van vandaag grotendeels aan onszelf overgelaten, zonder een strijdbaar leger achter ons en zonder voldoende voorvechters op alle strategische punten. Aan deze situatie zijn wij zelf medeschuldig.”

Hier was onmiskenbaar een jonge, ambitieuze bibliothecaris met een frisse kijk op de dingen aan het woord, een vertegenwoordiger van een nieuwe generatie, die, zonder al het oude overboord te willen gooien, op een koerswijziging aanstuurde, en van de openbare bibliotheek daadwerkelijk een instelling voor een groot deel van de bevolking wilde maken. Dus voor veel méér dan de ongeveer drie procent die rond 1950 van de Haagse bibliotheek gebruikmaakte: op een totale bevolking van circa 560.000 Hagenaars had de bibliotheek toen slechts 16.075 betalende leden.

Van Swigchem was zich terdege bewust van de leidende positie die de Haagse bibliotheek landelijk had ingenomen, en die plaats wilde hij behouden. In het bibliotheekarchief zijn de talrijke brieven bewaard die op zijn instigatie door het bibliotheekbestuur aan het college van B&W werden gericht om de bibliotheekbelangen te bepleiten. Zoals bijvoorbeeld een schrijven van 22 maart 1950, waarin werd gevraagd om extra geld voor boekaanschaf. Belangrijke studieboeken en literaire werken konden niet worden gekocht bij gebrek aan geld. “Dit alles betekent dat de Openbare Leeszaal vaak niet meer dat kan bieden, wat men redelijkerwijs kan verwachten. Het vertrouwen in de OLB wordt daardoor geschokt en het ledenaantal en de inkomsten uit contributies zullen, als deze tendens blijft, ongetwijfeld dalen. Het mag in een stad als ’s-Gravenhage met een sterke literaire belangstelling van een Openbare Leeszaal geëist worden, dat deze de collectie moderne letterkunde goed op peil houdt.”

Voorts schreef Van Swigchem veel artikelen in de vakbladen en heeft hij een reeks functies vervuld in de nationale bibliotheekorganisatie, de Centrale Vereniging. In de lijn van Greve, maar toch op een heel andere manier: open, beslist niet afstandelijk, gemoedelijk, met een groot gevoel voor humor. Greve was altijd ‘doctor Greve’ of ‘mijnheer Greve’ gebleven, en er waren maar heel weinig mensen die hem bij zijn voornaam mochten noemen. Bij Van Swigchem, Pier van Swigchem, lag dat anders. Dat was voor ons wel wennen, herinnerde een assistente zich een halve eeuw later. Greve had in zijn jaarverslagen onder het kopje ‘Personeel’ alleen de leidinggevende functionarissen vermeld, onder Van Swigchem werd iedereen bij naam genoemd, de magazijnbediende of de knecht op de binderij niet uitgezonderd. Die zaten, in stofjas, er ook bij wanneer er gezamenlijk koffie gedronken werd.

Het tweede artikel waarin Van Swigchem voor een nieuwe koers pleitte, was ‘Het open venster van de OLB’, verschenen in 1956. Daarin verwerkte hij allerlei nieuwe indrukken, door hem opgedaan tijdens een studiereis door de Verenigde Staten. Op kosten van de Amerikaanse regering had hij vijf maanden mogen kennis maken met de *public library*, onder meer door een studie aan de bibliotheekschool van Boston, een verblijf van drie maanden in de *public library* van Brooklyn (New York) en een reeks bezoeken aan andere bibliotheken. Hij maakte er kennis met de begrippen *library extension* en *public relations*. Die stonden toen in de V.S. erg in de belangstelling: uitbreiding van het bibliotheekwerk door zich te richten op bepaalde groepen (jeugd, bejaarden, zieken, gehandicapten bijvoorbeeld), contact te zoeken met andere, verwante instellingen (scholen, musea, volksuniversiteiten, jeugdorganisaties), en door meer bekendheid te geven aan bibliotheken om zodoende meer mensen te bereiken. Daarbij stond niet een eigen, ‘verheven’ bibliotheekvisie voorop, maar men richtte zich voornamelijk op wat het publiek wenste. “Wij maken ernst met ons sociaal-culturele apostolaat. Is het niet vaak de ernst van de humorloosheid, waarbij we geen afstand meer van onszelf kunnen nemen, alleen nog maar tegen onszelf en niet meer óm onszelf kunnen glimlachen?” Opmerkelijk is dat in een door het personeel opgevoerde sketch ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de bibliotheek in 1956 de bibliotheekboeken sprekend werden opgevoerd en in rijm over Van Swigchem zeiden: “Maar de nieuwe directeur bedenkt veel nieuwe taken, waardoor we ons productief kunnen maken. Wij gaan naar de zieken en ouden van dagen, die steeds meer verstrooiing en troost bij ons vragen.”

Heel concreet zijn de twee artikelen van Van Swigchem niet, ze geven geen direct toepasbare richtlijnen voor een nieuw beleid, maar de essentie van zijn visie – dat de bibliotheek meer naar buiten moest treden, zich op een groter publiek moest richten, samenwerking met andere instellingen moest zoeken en zich moest ontdoen van haar ‘ivoren toren-imago’ – zou bijzonder vruchtbaar blijken te zijn voor de verdere ontplooiing in de jaren zestig. Van Swigchems visie uit de jaren vijftig, en niet te vergeten zijn pleidooi voor één algemene openbare bibliotheek, anticipeerden als het ware op de modernisering van een tiental jaren later. “De avantgardist van het openbare bibliotheekwezen in ons land”, schreef een journalist bij het zilveren jubileum van Van Swigchem. En terecht.

4.4. Modern en publieksvriendelijk

Nadat hij per 1 juli 1948 tot adjunct-directeur was benoemd, werd Van Swigchem op 1 januari 1949 directeur. Hij nam afscheid in 1983. Ruim dertig jaar Haagse bibliotheekgeschiedenis onder zijn leiding zou aan de hand van jaarverslagen en archiefmateriaal te schrijven zijn als een kroniek, vol van grote en kleine voorvallen, saillante feiten, stijgende gebruikers- en uitleencijfers, contacten met andere instellingen en dergelijke. In deze paragraaf is gekozen voor een andere benadering, te weten de thematische. Diachronisch, dus door de tijd heen, komen als belangrijkste onderwerpen aan de orde: de huisvesting van de Centrale Bibliotheek, de uitbreiding van het bibliotheekwerk over de stad door de stichting van filialen (wijkbibliotheken), de ontzuiling – waardoor er uiteindelijk één algemene openbare bibliotheek kwam – en de ontwikkeling van een bibliotheek voor een beperkt aantal Hagenaars naar een bibliotheek voor velen.

Het benarde hoofdkwartier

In het *Jaarverslag 1972-1973* werd de Centrale Bibliotheek “het benarde hoofdkwartier” genoemd. De huisvestingsproblematiek was, zoals uit de voorgaande hoofdstukken zonneklaar is gebleken, eigenlijk al vanaf het begin op éénhoog-achter aan de Prinsegracht een constante. De eerste fase van de lijdensweg eindigde in 1935, toen het nieuwe onderkomen aan de Bilderdijkstraat in gebruik werd genomen. Niet ideaal, maar voor de komende 25 jaar mogen wij tevreden zijn met dit gebouw, meende Greve. Hij vergiste zich, want niet in 1960, maar al in 1951 kwamen er fundamentele klachten, met name over het tekort aan ruimte door het groeiende boekenbezit. Maar dat was niet het enige. De indeling van het pand was niet doelmatig, wat voor veel onrust zorgde doordat verschillende werkvertrekken tevens moesten dienen als doorloop naar de magazijnen; vertrekken die bovendien door het ontbreken van daglicht door het personeel als heel onaangenaam werden ervaren. Steeds luider werden de klachten in de jaren vijftig. Omstreeks 1960 kwam daar nog een bezwaar bij ten gevolge van het streven naar een ‘open boekerij’.

De begrippen ‘open’ en ‘gesloten boekerij’ waren zo’n halve eeuw terug elke bibliotheekmedewerker vertrouwd. Nú kennen de mensen die in een bibliotheek werken, die termen nauwelijks meer. In de regel waren openbare bibliotheken vroeger ‘gesloten’, dat wil zeggen dat de gebruiker, afgezien van de studiezaal, geen directe toegang tot de boekenkasten had. Het publiek raadpleegde de catalogus, vroeg via een aanvraagbriefje het gewenste boek aan, en wachtte dan tot het door een magazijnbediende werd gebracht. Openbare bibliotheken leken in dat opzicht op wetenschappelijke bibliotheken, waar het grootste deel van de collectie is opgeborgen in niet voor het publiek toegankelijke magazijnen. Alle grote openbare bibliotheken hadden, vooral uit ruimtegebrek, een ‘gesloten uitleen’; alleen bij de kleinere kwam de ‘open boekerij’ voor, en ook wel bij de rooms-katholieke leesalen. Daar stonden immers tóch geen ‘gevaarlijke’ boeken in de kasten...

Het voor en tegen van beide systemen was al in 1906 door Greve in zijn dissertatie behandeld. Als nadeel van de ‘open boekerij’ werd gezien dat een vrij in de kasten

snuffelend publiek de boeken verkeerdt zou terugzetten en de bibliotheek meer met diefstal rekening moest gaan houden. Dat was zeker niet het enige. Zwaarder dan deze praktische bezwaren woog het argument dat, als het publiek vrijelijk kon meenemen wat het zag staan, het bibliotheekpersoneel zijn zo belangrijke adviestaak voor een groot deel zou verliezen. En juist lezersadvies en -begeleiding werden gezien als heel belangrijke onderdelen van het werk van het leeszaalpersoneel.

Voorstanders van de 'open boekerij' wezen uiteraard op de vrijheid die men de gebruiker moest geven. Dat was het belangrijkste argument, maar ook werd gewezen op de problemen die sommige mensen hadden bij het raadplegen van de catalogus. Bij het vrij mogen rondsnuffelen kon men de catalogus negeren. 'Open' leverde bovendien een aanmerkelijke kostenbesparing in de personeels sfeer op. Voor 'open uitleen' pleitte ten slotte het feit dat de mensen bij het zoeken in de kasten met onbekende boeken geconfronteerd werden, en daardoor wellicht ertoe verleid konden worden eens iets anders te gaan lezen. De 'open boekerij' zou blikverruimend werken, beweerden de voorstanders. Greve was geen uitgesproken aanhanger van het ene of het andere stelsel. Hij hoefde trouwens niet te kiezen, want het gebouw aan de Bilderdijkstraat was door zijn beperkte ruimte eenvoudigweg volslagen ongeschikt voor de ruime opstelling van kasten die een 'open uitleen' vereiste. In de filialen met hun veel kleinere collecties lag dat anders; al vóór de oorlog waren er een paar filialen die een 'open uitleen' hadden.

Omstreeks 1960 kantelde het standpunt in de bibliotheekwereld: de 'open opstelling' werd gezien als iets vanzelfsprekends, iets waar de mensen recht op hadden, en wat hun ten onrechte was onttrokken. Cultuurhistorisch gezien is die omslag goed te verklaren. De veranderde kijk paste in een algemene sfeer van groeiend individualisme, verzet tegen autoriteit en bevoogding en een streven naar efficiency. De mensen de vrijheid geven zelf tussen de kasten te lopen en een keus te maken naar hun eigen smaak – het is te vergelijken met een ander verschijnsel dat in die tijd opgang deed: zelfbediening in supermarkten. De uitleenbalie veranderde zelf trouwens ook; was het vroeger vaak een hoge stelling waarop de leeszaalassistent met haar kaartenbakken troonde, nu werd meer en meer de lage balie ingevoerd, waarmee het personeel a.h.w. naar het publiek 'afdaalde'. En er veranderde méér in het bibliotheekinterieur: de bordjes *STILTE!* verdwenen, de zware, donkergekleurde tafels en stoelen maakten plaats voor licht meubilair, pluche of velours gordijnen werden vervangen door licht textiel en de boeken werden niet meer in donkergroene of zwarte bibliotheekbanden gestoken, maar kregen om hun kleurige omslag een geplastificeerd koft. En hier en daar maakte de koffieautomaat zijn entree. "Wordt het hier niet te gezellig?", vroeg menige bibliothecaris zich af, en als hij lucht gaf aan dat vermoeden, kreeg hij wellicht van zijn jongere collega's als antwoord: "Welnee, we moeten laagdrempelig zijn."

In dezelfde sfeer lag de nota van de scheidende directeur van de muziekbibliotheek, die in 1960 pleitte voor aanschaf van lichte muziek. Als argumenten voor deze voorgestelde koerswijziging voerde hij aan: verschuivingen in de sociale structuur van het muziekleven, de gerichtheid van de muziekproductie op een breder publiek, het meer ontwikkelde kritische vermogen van dat publiek, en het smaller worden van de kloof tussen lichte en ernstige muziek.

De 'open uitleen' werd snel een wezenskenmerk van de openbare bibliotheek; de gebruikers kregen er nu dezelfde vrijheid als die welke er altijd al in de volks- en winkelbibliotheken was geweest. In wat men ietwat gewichtig 'een proces van bibliotheekdemocratisering' zou kunnen noemen, ging de openbare bibliotheek ('de bieb'), de loodzware ernst van weleer afschuddend, qua aanbod en qua benadering van het publiek dan ook enigszins op volks- en winkelbibliotheken lijken. Die overleefden de maatschappelijke veranderingen van de jaren zestig dan ook niet; ze werden overbodig in een periode van stijgende welvaart, een bloeiend openbaar bibliotheekwezen met 'lectuur voor brede lezerskring' in de kasten, en de opkomst van goedkopere boeken (pockets) in de boekhandels en kiosken. Daarbij kwam ook dat de inkomsten uit winkelbibliothe-

ken nooit van veel betekenis waren geweest, en het voor de volksbibliotheken steeds moeilijker werd vrijwilligers te vinden.

De Haagse Centrale Bibliotheek kreeg eind 1956 een zogenoemde 'mini open uitleen' (minou), bestaande uit 300 veelgevraagde boeken, die in open kasten stonden opgesteld en waarvoor ruimte was vrijgemaakt door de kaartenbakken van de trefwoordencatalogus te verplaatsen. Het publiek maakte van de nieuwe vrijheid gretig gebruik, maar met een werkelijke 'open uitleen' had het natuurlijk nog weinig van doen. Er moest méér gebeuren. In 1962 deed het bibliotheekbestuur op instigatie van bestuurssecretaris-bibliothecaris Van Swigchem een voorstel aan het college van B&W tot inrichting van een 'open boekerij' in de Centrale Bibliotheek. Het verzoek was vervat in een document van 12 bladzijden, waarin allereerst gewezen werd op de grote bezwaren van lezers tegen het vigerende aanvraagstelsel, waarbij vaak bijna een halfuur op boeken moest worden gewacht. Niet zelden moesten boeken na een eerste poging opnieuw worden aangevraagd, omdat de gevraagde niet (alle) thuis waren. Dat bleek in meer dan 50% der gevallen zo te zijn! De titelbeschrijvingen in de catalogus gaven bovendien dikwijls onvoldoende houvast, waardoor het in ontvangst genomen boek niet altijd was wat men ervan had verwacht. Het aantal uitleningen dat geen effect sorteerde was daardoor te groot. Het zoeken in de alfabetische en de trefwoordencatalogus bleek voor veel mensen lastig, terwijl men zich er vaak voor geneerde zich voor advies tot het inlichtingenbureau te wenden. "Dat alles maakt dat de gesloten boekerij zeer ongeschikt is voor het soort van bibliotheekgebruik waarop een openbare bibliotheek berekend moet zijn", aldus het bibliotheekbestuur. In de Bilderdijkstraat kon door ruimtegebrek slechts een beperkt

aantal boeken in open opstelling worden geplaatst, maar met een geselecteerde collectie van 20.000 à 25.000 veelgevraagde boeken (links studieboeken, rechts romans) was te verwachten dat 80% van de uitleningen daar zou plaats vinden. Een en ander zou een besparing kunnen opleveren van ca f 17.000 per jaar, maar vereiste wel een verbouwing en een nieuwe ruimtelijke indeling ten bedrage van ca f 350.000. Het college van B&W ging er in 1963 mee akkoord en stelde de raad voor gelden te voteren voor “het inrichten – door middel van een verbouwing – van een zgn. openuitleenbibliotheek in het gebouw, een verbetering welke volgens de moderne inzichten op het gebied van het bibliotheekwezen zeer wenselijk moet worden geacht.” In 1967 was het zo ver: op 6 juni van dat jaar werd de vernieuwde bibliotheek officieel geopend door burgemeester mr. H.A.M.T. Kolfshoten. In zijn dankwoord richtte Van Swigchem zich in het bijzonder tot de heer J.C. Herpel, hoofdarchitect van gemeentewerken, die erin geslaagd was van een paar lelijke, bouwtechnisch en stilistisch slecht bij elkaar passende ruimten een bijzonder aantrekkelijk interieur te maken. In dat jaar 1967 kwam tevens de lang begeerde discotheek tot stand, tot één afdeling verenigd met de muziekbibliotheek, die nu ook een eigen uitleen- en inlichtingencentrum kreeg. Het *Jaarverslag over 1967* opende dan ook met de nog zelden gebruikte aanhef dat een terugblik op het verstreken jaar “voldoening en vreugde” gaf. Die gevoelens lieten onverlet dat de klacht over te weinig ruimte – in het bijzonder in de magazijnen en de dienstvertrekken – het jaar erop alweer te horen was en vervolgens aan de gemeente werd gemeld, samen met het verzoek om ten behoeve van de bibliotheek het erachter staande kantoorpand aan te kopen. Dat verzoek werd gehonoreerd, in latere jaren gevolgd door nieuwe uitbreidingen, die ten slotte in 1975 een eindpunt vonden in het bij de bibliotheek betrekken van vier andere panden, waarmee weer een extra 500 vierkante meter gewonnen werd – “ter leniging van een acute behoefte”, zoals het in de raadsvergadering van 12 mei 1975 werd gesteld. Met dit derde gedeelte nam de toch al labyrintachtige bibliotheek de vorm aan van een geconstrueerde doolhof. Op die twaalfde mei 1975 werd door B&W opgemerkt dat dit de laatste stap in de verbetering en vergroting van de Centrale Bibliotheek in de Bilderdijkstraat betekende. De accommodatie voldeed niet aan de normen, en was op deze plek ook niet geschikt te maken voor een toekomstige stedelijke functie van de bibliotheek. Een geheel nieuwe Centrale Bibliotheek moest er komen, in het centrum van de stad. Van Swigchem heeft daar de basis voor gelegd, waarna zijn opvolger Wim Renes het werk zou afmaken.

Buurten en bibliotheken

Voor uitbreiding van het bibliotheekwerk door middel van filialen was vóór de oorlog geen geld, tijdens de oorlog natuurlijk ook niet en meteen na de oorlog evenmin. Het filiaal Badhuiskade in Scheveningen was in november 1942 op bevel van de Duitsers ontruimd (in verband met het instellen van een *Sperrgebiet*), en verkeerde nadien in zo’n erbarmelijke staat dat het pas in 1948 weer in gebruik genomen kon worden. Daarmee was het vooroorlogse aantal van vijf filialen weer bereikt, maar dat was volstrekt onvoldoende voor een doeltreffende leatuurvoorziening in alle stadsgedeelten, zoals in het *Jaarverslag 1948* werd geconstateerd. Uitbreiding van het aantal wijkbibliotheken was dan ook een belang van de eerste orde, zoals ook door het gemeentebestuur in diverse

nota's werd erkend. Voorlopig gebeurde er echter niets, en het bestuur kon slechts blijven hameren op het belang van uitbreiding. "In een stad van nagenoeg 60 vierkante kilometer kan een OLB slechts door sterke decentralisatie effectief en intensief haar taak vervullen. De consequenties hiervan vroegen in het afgelopen jaar wel speciaal de aandacht. Immers, het feit dat bij een voortdurende groei van stad en bevolking sinds 1936 het aantal filialen niet meer kon worden vermeerderd, bezorgde de OLB een achterstand die de lectuurvoorziening van grote stadsgedeelten ernstig in gevaar brengt. Velen wonen thans in wijken, waar de dichtstbijzijnde OLB-boekerij nog te ver buiten hun bereik ligt. Velen die daarheen verhuisden, zagen zich genoodzaakt als lid te bedanken. Vestiging van nieuwe filialen, in het afgelopen jaar het onderwerp van vele bespiegelingen, wordt dan ook steeds urgenter." Aldus de toestand in 1950. Het jaar erop kwam er een vurig verlangd zesde filiaal bij, op 19 december 1951 in een voorlopig onderkomen op de Rhijnvis Feithlaan 30 in Moerwijk geopend, precies een kwart eeuw nadat het eerste, in de Colensostraat, geopend was. De zorgen van de buitendienst betroffen overigens niet alleen de uitbreiding van het aantal filialen; de Dienst moest ook uitbreidingen van de Wisselbibliotheek, de stations en de uitleenposten verzorgen, en de oude filialen moderniseren. Met name de zeer slechte huisvesting van Duinoord, "dit donkere, volle en onoverzichtelijke filiaal", was voorwerp van aanhoudende zorg. Onder de voortdurende pressie van het bibliotheekbestuur, dat – het moet nadrukkelijk gezegd worden – veel begrip bij het gemeentebestuur vond, kwam de filiaaluitbreiding vanaf het midden van de jaren vijftig in bescheiden tempo tot stand. Het eerstvolgende resultaat hiervan was de opening in 1955 van het filiaal aan de Norgstraat in de wijk Morgenstond.

Een remmende factor bij deze groei was de verzuiling. Ook de christelijke en de rooms-katholieke openbare bibliotheken wilden filialen, maar de gemeenteraad achtte dat een ongewenste versnippering, en drong bij de bibliotheken aan op samenwerking. Daar waren vooral de rooms-katholieken huiverig voor. Pas in de jaren zestig kwam, gevoed door het voortschrijdende ontzuilingsproces, de samenwerking tussen de drie besturen op gang, en kwamen er bovendien door de gestegen welvaart middelen vrij om het aantal filialen uit te breiden. In hetzelfde jaar (1963) waarin de raad het voorstel deed de Centrale Bibliotheek ten behoeve van een 'open uitleen' te laten verbouwen, werd besloten in zowel het Benoordenhout als het Bezuidenhout een filiaal te openen. Begin 1965 was het zo ver dat het te kleine filiaal in de Rhijnvis Feithlaan werd ontruimd, en een nieuwe bibliotheek aan de Erasmusweg kon worden betrokken. Deze nieuwe start in een ruim en licht gebouw betekende bovendien het begin van de samenwerking tussen de drie bibliotheekbesturen. De officiële opening van deze Verenigde Openbare Bibliotheek vond plaats op 4 maart 1965 door wethouder van Onderwijs mr. M. Vrolijk.

De filialen kregen in het geheel van de Haagse bibliotheekuitleningen een steeds belangrijker aandeel: rond 1955 kwam ongeveer tweederde van het totaal aantal uitleningen voor rekening van de filialen; tien jaar later was dat al meer dan driekwart.

In 1966 kwam er een nieuw filiaal van de samenwerkende bibliotheken in Waldeck (in de Alphons Diepenbrockhof), bestemd voor de groeiende wijk Waldeck, de Componistenbuurt, Kijkduin en Loosduinen. Het filiaal Norgstraat verhuisde in datzelfde jaar naar een nieuw gebouw aan de Leyweg, waarmee het rooms-katholieke filiaal aldaar werd opgeheven; beide bibliotheken gingen op in de nieuwe Verenigde Openbare Bibliotheek

Morgenstond, filiaal van de drie samenwerkende bibliotheekverenigingen.

Laten wij, om niet te vervallen in een dorre opsomming van verbouwingen, verhuizingen en oprichtingen, de stand van zaken in 1983 bekijken, het jaar waarin Van Swigchem terugtrad. De vijf wijkbibliotheken van het jaar van zijn aantreden (1949) waren er inmiddels 16 geworden, gevestigd in de wijken Archipel (Sophialaan), Benoordenhout (Utenbroekestraat), Bezuidenhout (Theresiastraat), Bloemenbuurt (Segbroeklaan), Bouwlust (Beresteinlaan), Duinoord (Groot Hertoginnelaan), Hobbemaplein (Herman Costerstraat), Laakkwartier (Paets van Troostwijkstraat), Mariahoeve (Ivoorhorst), Moerwijk (Erasmusweg), Morgenstond (Leyweg), Nieuw Waldeck (Rossinilaan), Scheveningen (Marcelisstraat), Schilderswijk (Koningstraat), Vruchtenbuurt (Mient) en Waldeck (Alphons Diepenbrockhof).

Van particuliere 'eenheid in verscheidenheid' naar publiekrechtelijke eenheid

De verzuiling is kenmerkend geweest voor ruim 50 jaar Nederlands openbare bibliotheekwezen, vanaf het begin rond 1910 tot ongeveer 1965. In dit drieslagstelsel vormden de christelijke openbare bibliotheken een heel kleine minderheid. Er is er in ons land nooit meer dan een tiental geweest. Heel anders lag het bij de rooms-katholieken, waar de geestelijkheid streng toezicht op de gelovigen en hun leesgedrag (en luister- en kijkgedrag) uitoefende. Vóór de oorlog waren er al ongeveer 30 rooms-katholieke leeszalen, een aantal dat na 1945 sterk toenam, in wat men gevoeglijk een krachtig herzuilingsproces mag noemen.

Was de samenwerking in de jaren dertig tussen 'algemeen' en christelijk in het filiaal aan de Badhuiskade in Scheveningen (zie blz. 71) al iets uitzonderlijks, met de rooms-katholieken was zelfs helemaal geen samenwerking mogelijk. Sterker nog: tussen de algemene bibliotheek en de rooms-katholieke zusterinstelling was de relatie ijzig, zowel vóór als na de oorlog. Tekenend daarvoor is dat bij het afscheid van Greve de RKOLB schitterde door afwezigheid. Onder Van Swigchem bleef aanvankelijk de verstandhouding koeltjes, vooral als gevolg van de strijd om gemeentelijke subsidiegelden. Waar ook de RKOLB extra geld wilde voor filialen, drong de gemeente aan op samenwerking. In 1957 begon het schuchtere overleg, en even is er toen gespeeld met de gedachte in Den Haag een 'trifolium' te stichten, een 'klavertje-drie' van 'algemeen', rooms-katholiek en christelijk, naar Hilversums voorbeeld. Daar was in 1955 zo'n samenwerking van start gegaan in een bibliotheek met drie gescheiden balies, vier gescheiden collecties (drie afzonderlijke en een overkoepelende) en voor elke sector eigen personeel. In het verzuilde openbare bibliotheekwezen gold dit toen echter als een novum van de eerste orde. Den Haag kreeg geen 'trifolium', maar het kwam er wel tot een incidentele samenwerking tussen het protestants-christelijke bibliotheekbestuur en dat van de algemene, zoals in 1959, toen men overeenstemming bereikte over de opzet van een te stichten filiaal met een gezamenlijke boekencollectie in het Bezuidenhout. Daarbij kregen de boeken die van christelijke kant aanbevolen werden, op de rug een duidelijk teken. Bovendien probeerde men een assistente aan te trekken die het christelijke publiek 'in de eigen geest' kon voorlichten. Aangezien de gebruiker niettemin uit de hele collectie een keus kon maken, was deze regeling voor die tijd uiterst vooruitstrevend. Dit ging de rooms-katholieken in ieder

In 1951 herdacht de Openbare Christelijke Leeszaal en Bibliotheek op de Badhuiskade haar 25-jarig bestaan; tweede van links de directrice mej. J.A. Hoogenraad. (Foto HGA)

geval veel te ver, en met hen waren zulke afspraken in die jaren dan ook niet te maken – al toonde het rooms-katholieke bestuur zich in 1960 wel bereid het besturenoverleg te hervatten. Dat leidde ertoe dat in 1964 overeenstemming werd bereikt over een gezamenlijk beheer van de gemeenschappelijke filialen. Let wel: het ging dus alleen om samenwerking in een deel van de filialen, niet in alle en evenmin op centraal niveau. De gemeenschappelijke filialen werden bestuurd door een raad van beheer. Het grote financiële voordeel van deze samenwerking van de drie verenigingen was dat volgens de regels van de Rijkssubsidievoorwaarden 1921 elk filiaal een drievoudige rijkssubsidie kreeg. In 1965 werd het gemeenschappelijke filiaal aan de Erasmusweg opgericht, het jaar daarop gevolgd door gemeenschappelijke filialen in

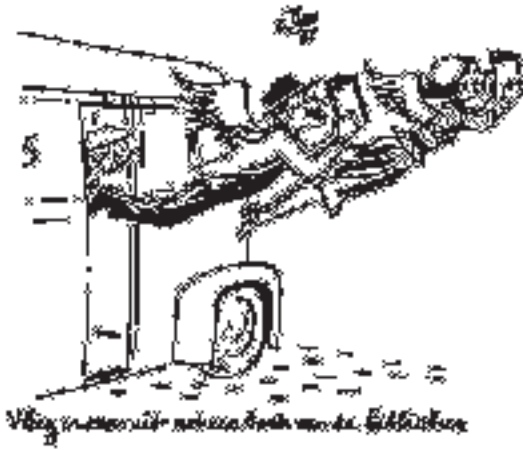
Waldeck en Bouwlust. Daarmee werd een verdere stap naar samenwerking gezet, een stap die op landelijk niveau ook steeds meer werd bepleit en in de bibliotheektijdschriften druk werd besproken, en in een aantal gemeenten vervolgens werd verwezenlijkt in de vorm van algemene openbare bibliotheken waarin ‘algemeen’, katholiek en christelijk samenwerkten.

De ontzuiling greep razendsnel om zich heen. Van Swigchem was een vurig voorstander van samenwerking die uiteindelijk zou leiden tot een ongedeeld openbaar bibliotheekwezen. Hij maakte zich er sterk voor op nationaal niveau als CV-bestuurder. Samen met een protestant (J. Kleisen) en een katholiek (J. Kortink) stelde hij de *Nota betreffende de ‘gemeenschappelijke’ bibliotheek* samen, die in 1966 het licht zag. Mede met het oog op afschaffing van de totaal verouderde Rijkssubsidievoorwaarden 1921, die vervangen zouden gaan worden door de Wet op het Openbare Bibliotheekwerk (WOB, die er uiteindelijk in 1975 kwam), pleitten de drie ervoor in de nieuwe wet uit te gaan van een norm die zij de ‘gemeenschappelijke bibliotheek’ noemden. De *Nota* heeft een belangrijk aandeel gehad in het verdere ontzuilingsproces. In het *Jaarverslag 1967* van de

De stijlvolle leeszaal van de RKOLB in de Sophialaan 9, juni 1982. (Foto HGA)

Haagse bibliotheek schreef Van Swigchem over de samenwerking tussen de drie lokale bibliotheekbesturen: “Zij zullen ook in de komende jaren zich in gezamenlijk overleg bezighouden met vormgeving van dat waarmee zij niet alleen een financieel belang maar ook een uit de gestelde taak voortkomend ideaal willen dienen.” De werkelijkheid pakte anders uit. In 1971 lag een concept-stichtingsakte van een algemene vereniging waarin de drie zouden opgaan, klaar bij de notaris. De RKOLB had zich er ten slotte bij neergelegd, ook al omdat 61% van haar leden zich in een schriftelijke enquête had uitgesproken voor fusie. Op het laatste moment werd het rooms-katholieke bestuur in een ledenvergadering gewipt door tegenstanders van de fusie. Terwijl de leden zich bij vorige gelegenheden niet of nauwelijks hadden laten zien, waren zij, veertien man sterk, naar de ledenvergadering gekomen, en kozen een nieuw bestuur. Dat wilde meer waarborgen voor de rooms-katholieke identiteit, handhaving van de RKOLB-centrale aan de Sophialaan, en geen fusie, maar slechts een federatieve samenwerking. Met betrekking tot deze voorkeur lag het pand Sophialaan 9 erg gevoelig, ook al omdat het een bijzonder fraai onderkomen was, met marmeren tegels in de hal, een gesneden houten trap, antieke schouwstukken en kandelabers. Multatuli had er ooit gelogeed – want zijn broer Jan Douwes Dekker woonde er rond 1860 – en later wandelde Louis Couperus er wel eens binnen: in het huis ertegenover woonde zijn aanstaande. In 1939 had de Vereniging RKOLB de villa aangekocht, en er haar Centrale Bibliotheek gevestigd. Aan het prijsge-

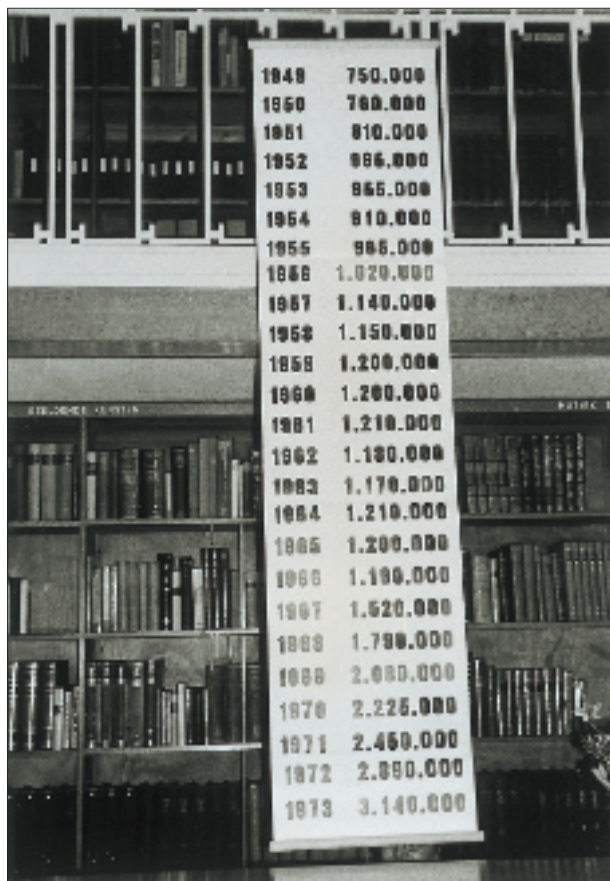
ven daarvan was men toen nog niet toe. De rooms-katholieken lieten het in 1971 dus afweten, en de twee partners moesten, verrast en verontwaardigd over deze ‘paapse’ coupe, daarin berusten. Bijna tien jaar later was het dan toch zo ver, onder druk van de omstandigheden; per 1 januari 1980 zou volgens de bibliotheekwet de gemeente namelijk alleen nog voor de openbare bibliotheek rijkssubsidie krijgen, en niet meer voor de RKOLB. Dat trok het rooms-katholieke bestuur over de streep. Evenals de openbare werd de rooms-katholieke per 1 januari 1980 een gemeentelijke dienst, en daarmee kwam er een

eind aan de particuliere bibliotheekverenigingen. Van Swigchem kon in het *Jaarverslag 1980* van de nieuwe gemeentelijke Dienst Openbare Bibliotheek (DOB) tevreden noteren: “Zo is met het verslagjaar 1980 een nieuwe periode in de geschiedenis van de Haagse openbare bibliotheken ingeluid: een periode waarin de verantwoordelijkheid van het Haagse gemeentebestuur voor het stedelijke openbare bibliotheekbeleid zijn meer directe uitdrukking vond in de publiekrechtelijke status.” Hoewel er in de nieuwe bestuursstructuur en taakomschrijving van de bibliotheek aanvankelijk nog enigszins rekening gehouden werd met een rooms-katholieke identiteit, bleek daaraan in de praktijk al snel geen behoefte meer te bestaan. Dat waarvoor een groep rooms-katholieken zich tien jaar eerder nog zo sterk had gemaakt, raakte nu kennelijk niemand meer.

Expansie, zelfs explosie

Bij de viering van het 75-jarig bestaan, op 12 mei 1981, hield Van Swigchem een rede waarin hij terugblikte op de geschiedenis van de bibliotheek. Zijn historisch overzicht is afgedrukt in het *Jaarverslag 1981*. Hij noemde de laatste vijftien jaar – de periode van 1966 tot 1981 – die van de “grote expansie”, maar verbeterde zichzelf half en half door zich openlijk af te vragen of het woord “explosie” eigenlijk niet beter op zijn plaats was. “Want wat in 60 jaar tijds was bereikt aan boekenbezit, lezersaantallen, uitleencijfers, wordt in die laatste 15 jaar maar liefst verviervoudigd.” Om een paar kerncijfers te noemen: het ledental was gestegen van 30.767 in 1966 naar 95.998 in 1981, het aantal uitleningen van 1.186.981 naar 4.761.784 en het boekenbezit van 330.009 naar 1.223.730. Een ander saillant gegeven: in 1960 was 5,6 procent van de Haagse bevolking lid van de bibliotheek, in 1978 17,7 procent.

Waar kwam die plotselinge snelle stijging (die overigens niet typisch Haags was, maar een landelijk verschijnsel) vandaan? Van Swigchem vroeg het zich natuurlijk óók af, en zocht de oorzaak in een aantal elkaar versterkende ontwikkelingen op het gebied van

De groei (1949–1973) van het aantal uitgeleende boeken, met terechte trots aanschouwelijk gemaakt in de leeszaal van de Centrale Bibliotheek in de Bilderdijkstraat.

welzijn en onderwijs en het algemeen-maatschappelijk en sociaal-psychologisch terrein. Hij had daar zo zijn gedachten over: “Er is een groeiende behoefte aan middelen om te kunnen participeren in een steeds ingewikkelder samenleving, een behoefte aan duiding van de groeiende onrust en onzekerheid in ons en om ons heen, en het innemen van standpunten daarbij. Er vallen lege plekken, steeds vaker, omdat oude waarden geen stand houden. En bewust of onbewust gaan we op zoek naar nieuwe inhoud die onze leegten kunnen vullen, – voor zover we niet vluchten in vormen van gestolde ledigheid.” Een complex geheel van oorzaken dus, waarbij de bescheiden Van Swigchem het resultaat van (zijn) bibliotheekbeleid nadrukkelijk niet voorop wilde stellen. De sterke stijging van het ledental deed zich overigens vooral voor onder de jeugd, en dan na 1975, een logisch gevolg van het feit dat de Wet op het Openbaar Bibliotheekwerk (WOB), die contributievrijdom voor jongeren onder de

18 jaar introduceerde, uit datzelfde jaar stamt. Het is een maatregel geweest die vele tienduizenden jongeren naar de openbare bibliotheek heeft gebracht.

Ook onderwijskundige veranderingen stimuleerden het bibliotheekgebruik, zoals de zelfwerkzaamheid en de projectmatige aanpak die als nieuwe didactische vormen op de scholen in praktijk werden gebracht. In een periode waarin in ons land maar heel weinig schoolbibliotheken waren – en zeker geen bijzonder goede, zoals de belangrijke Haagse Grotiusbibliotheek (zie kadertekst blz. 99) – was het de openbare bibliotheek waarop het onderwijs een beroep deed. Het was een belangrijk moment in de betrekkingen tussen de Haagse openbare bibliotheek en het Haagse onderwijs, toen de gemeenteraad in 1976 zijn goedkeuring gaf aan het voorstel om aan de openbare bibliotheek als speciale afdeling een Schoolmediatheekdienst (SMD) te verbinden. De SMD kreeg als taken: adviseren bij de aankoop van dia's, boeken, geluidsbanden e.d. voor bibliotheken of documentatiediensten in scholen, adviseren met betrekking tot de bibliotheektechnische opzet daarvan, en het op aanvraag verstrekken van collecties verhalende of informatieve lectuur of audiovisueel materiaal, o.a. in verband met onderwijsprojecten. En er werd niet alleen gewerkt voor het lager en middelbaar onderwijs; ook het tweedekans-onderwijs en het

OPENBARE LERZAAL EN BIBLIOTHEEK V-GRAVENHAGE

Op 18 Januari 1984 zal het vijftig jaar geleden zijn, dat de Openbare Lersaal en Bibliotheek haar werkzaamheid in deze stad begon. In die jaren heeft zij zich als sociaal-culturele instelling een plaats in de Haagse samenleving verworven en is zij voor de bevolking van V-Gravenhage in al haar gedragingen steeds meer een centrum geworden van informatie, ontwikkeling en ontspanning door middel van het boek.

Het Bestuur heeft dan ook gemeend, dat er alle aandacht is, die gouden jubileum met enige feestelijkheid is te herdenken. Daarom heeft zich een comité gevormd uit de vele groepen, instellingen en personen, die rechtstreeks of zijdelings bij het werk van de Openbare Lersaal en Bibliotheek betrokken zijn.

Ter gelegenheid van het jubileum zal een geschrift verschijnen onder de titel „Lersaal, boek en bibliotheek“, waarin door tekst, grafiek en foto's een beeld wordt gegeven van de groei van de Openbare Lersaal en haar huidige activiteit en taak.

Tevens zal een fluitje Herman Walsbe gilluerende krans-catalogus worden uitgegeven, die uitgaande van ideeen, problemen en gebeurtenissen in de wereld van thans de actualiteit van het boekenboekje demonstreert.

In het gebouw der Openbare Lersaal zal gedurende enige weken een tentoonstelling gehouden worden, die van deze jubileum-catalogus de illustratie-in-voelgloof geeft. Op de dag der viering, 18 Januari 1984, houdt het Bestuur in het gebouw Bijlenderijman 1-7 van 12-13 uur een receptie voor allen die van haar betuigstelling in het werk der Openbare Lersaal blijf willen geven.

Het Bestuur,

Mr. F. H. M. NORDHOF voorzitter

Dr. J. J. KALDENFELD

Dr. Mr. P. J. W. DE BRUIJN

Dr. J. J. J. J.

J. E. A. KROONING

Mr. Dr. J. J. R. SCHRAAF

Dr. L. G. SUTTORP

P. J. VAN BUREN, secretaris

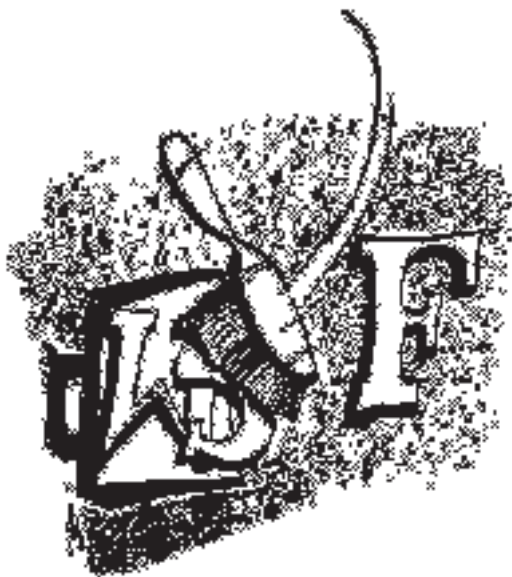
Bijlenderijman 1-7

zich in snel tempo uitbreidende hoger beroepsonderwijs (HBO) konden een beroep op de OB doen.

Ten behoeve van HBO-studenten en andere niet-universitair studerende werd in 1969 een nieuwe bibliotheekvoorziening in Nederland in het leven geroepen: de Regionale Steunfunctie (RSF). Dit was niet een nieuw soort bibliotheek; de functie werd aan

bestaande bibliotheken toegewezen met als specifieke taak de universiteitsbibliotheken te ontlasten, en studenten (HBO'ers, voor middelbare akten studerenden enz.) zo veel als mogelijk van studieboeken te voorzien. De Regionale Steunfunctie werd toegekend aan een dertiental bibliotheken, die daarvoor extra geld ontvingen. Tot de paar grote openbare bibliotheken die deze functie (later omgedoopt in WSF = Wetenschappelijke Steunfunctie) kregen, behoorde ook de OB Den Haag, voor het rayon Zuid-Holland benoorden de Rijnmond. Recentelijk, per 1 januari 1999, werd de (provinciale) WSF-bijdrage (jaarlijks f 380.000) opgeheven. De provincie Zuid-Holland meende geen goed zicht te hebben op de besteding en was bovendien van mening dat materiaal dat voor de WSF-collectie in aanmerking kwam, ten gevolge van de voortschrijdende technologie steeds beter toegankelijk werd langs andere wegen. Bovendien werden hoge kosten gemaakt voor een relatief kleine en selecte gebruikersgroep, die ook nog eens in toenevende mate over een eigen (HBO-)bibliotheek kon beschikken. Voor DOB-directeur Wim Renes was deze stopzetting natuurlijk een teleurstelling. Schakels uit een logische ketting van bibliotheekvoorzieningen werden op deze manier weggehaald, zo stelde hij. "Den Haag moet dan de topcollectie afbouwen en vervolgens ontbreekt er een schakel in het landelijk netwerk. Bovendien zal Den Haag op innovatief terrein een grote stap terug moeten doen."

WSF weggepoetst? Tekening: Irene Mulder.

De extra voorzieningen konden destijds bekostigd worden uit de ruimere middelen, waarvan zowel de overheid als de individuele burger profiteerden. In 1981 bijvoorbeeld bedroeg de jaarrekening van de OB Den Haag bijna 20 miljoen gulden, het tienvoud (!) van die van 1966. Het grootste deel daarvan ging op aan salarissen: in 1966 circa 1,2 miljoen gulden, in 1981 circa 11,7 miljoen.

Ten slotte het aandeel van de bibliotheek zelf in deze explosieve ontwikkeling. De spectaculaire groei van het ledental bijvoorbeeld is niet los te zien van de uitbreiding van het aantal filialen. Elke keer als er een filiaal bij kwam, stroomden al gauw honderden leden toe. En in de jaren 1966–1981 werden er maar liefst zeven nieuwe filialen geopend, terwijl vijf andere een nieuwe, verbeterde huisvesting kregen.

Boeken naar de mensen brengen: de mobiele bibliotheek verscheen op straat in de vorm van een bibliobus, die zijn eerste rit maakte op 9 oktober 1973 en haltes kreeg aan onder andere de Laakkade, de Alberdingk Thijmstraat, de Charlotte de Bourbonstraat en de Ketelstraat, de ‘witte plekken’ in het spreidingsplan. In 1979 kwam bovendien een jeugdbibliobus in exploitatie. Ook het aantal uitleenposten en wisselcollecties groeide. Aan deze bibliotheekexplosie heeft ongetwijfeld ook bijgedragen – zoals al eerder aangestipt – dat de openbare bibliotheken in de jaren zestig van karakter veranderden. Ze werden gezelliger en toegankelijker, terwijl de open uitleen er in snel tempo norm werd. En wat die open uitleen voor de leners betekende, tonen de cijfers duidelijk aan: vanaf 1970 moest slechts 10% van de uitgeleende boeken uit het magazijn worden gehaald; 90% van de boeken kwam uit de open uitleen en werd door de mensen zelf uit de kasten gehaald. De tijden dat Greve zorgelijk naar de hoge uitleencijfers van de romans keek, en alles op alles zette om de uitleen van studieboeken te stimuleren, waren voorbij; veel vaker dan voorheen werden romans aangeschaft en uitgeleend. En hetzelfde gold voor de ooit uit de bibliotheek geweerde stripboeken. Mensen hoefden niet meer naar een volks- of een winkelbibliotheek voor hun lichte lectuur, die was nu ook in de openbare bibliotheek te leen. Die verandering (een ‘niveauverlaging’ volgens sommigen) heeft ongetwijfeld een massa extra lezers opgeleverd. De opbloei van het openbare bibliotheekwezen vond dan ook niet toevallig tegelijk plaats met de neergang van de volks- en winkelbibliotheek.

5. NIEUWE TECHNIEKEN, NIEUWE ACTIVITEITEN

5.1. Tendensen, ontwikkelingen, koerswijzigingen

Ontwikkelingen gaan steeds sneller. Maatschappelijke en technische veranderingen die zich vroeger uitstrekten over een periode van tientallen jaren, voltrekken zich razendsnel. In zijn nog geen 60-jarige bestaan is bijvoorbeeld de computer al aan zijn zoveelste generatie toe. Dat snelle tempo van vernieuwingen geeft aan de moderne tijd een eigen dynamisch karakter. Veranderingen buitelen rap over elkaar heen, ook in de voorheen betrekkelijk rustige bibliotheekwereld. De jaren zestig van de vorige eeuw brachten daarin nieuw leven, nieuwe doelstellingen en een sterke maatschappelijke betrokkenheid. De laatste twintig jaar is er een nieuwe golf van veranderingen gekomen. Dit hoofdstuk wordt derhalve een relaas waarin woorden als ‘nieuw’, ‘vernieuwing’, ‘innovatie’ en dergelijke veelvuldig zullen voorkomen. Toch wil dit niet zeggen dat het eigentijdse bibliotheekwerk nauwelijks meer relatie heeft met dat van vroeger, en dat met al het nieuwe de traditie spoorloos verdwenen is. Wat in de kernactiviteiten nog steeds essentieel is, is de dienstverlening aan mensen ten behoeve van hun interesse op informatief, recreatief, educatief en cultureel gebied. Vorm, aard en inhoud van die dienstverlening mogen met de mensen en hun wensen veranderd zijn, het openbare bibliotheekwerk staat nog steeds in de traditie van wat een eeuw geleden door bevlogen pioniers onder de naam ‘volksontwikkeling’ gerealiseerd werd. Anders, maar ook hetzelfde.

De Antilliana is een bijzondere collectie met betrekking tot de Nederlandse Antillen en Aruba, en Antillianen en Arubanen in Nederland. Deze speciale afdeling, waar ook enkele kunstvoorwerpen zijn opgesteld, bevindt zich op de derde verdieping in de Centrale Bibliotheek, en omvat meer dan 4.000 eenheden: boeken, tijdschriften, cd's, videobanden, microfiches en ander documentatiemateriaal. De collectie wordt niet uitgeleend. De basis ervan wordt gevormd door de bibliotheek van de Stichting Culturele Samenwerking Nederlandse Antillen (STICUSA) en de Cola Debrot Boekerij, die na liquidatie van de stichting in 1990 om niet in bruikleen zijn gegeven aan de DOB. De DOB verplichtte zich onder andere tot professioneel beheer van de collectie en het bijhouden en aanvullen ervan. Er zijn goede contacten met instellingen op de Antillen, zoals bibliotheken en het Nationaal Archief Nederlandse Antillen. In Nederland onderhoudt de DOB regelmatig contact met het Antillenhuis, het Vriendengenootschap Nederland-Antillen en andere verwante organisaties.

Tekening: Eric Heuvel, illustrator.

De stuwende krachten achter de recente veranderingsprocessen zijn van verschillende aard. Van belang zijn vooral de volgende vijf verschijnselen: de revolutionaire effecten van de informatie- en communicatietechnologie (ICT), de koerswijziging in het denken over openbare bibliotheken (naast het lenen en lezen van boeken kwam de nadruk te liggen op de informatieve dienstverlening en het cultureel-maatschappelijke bibliotheekwerk), de versterking van de band tussen openbare bibliotheek

en onderwijs, in het bijzonder het basisonderwijs, de verzakelijking in de bibliothecaire bedrijfsvoering en ten slotte – maar zeker niet het minst belangrijk – de demografische revolutie in de grote steden. Met dat laatste wordt bedoeld op de spectaculaire groei van het aantal allochtone Nederlanders sinds ongeveer 1975. Anno 2005 is in Den Haag ruim 40% van de inwoners allochtoon. Natuurlijk betreft de bibliotheek dat gegeven in haar beleid. Als maatschappelijk bewuste en verantwoordelijke instelling heeft zij de taak professioneel mee te werken aan de emancipatie en integratie van deze bevolkingsgroepen. Dat heeft geleid tot een nieuwe waaier van activiteiten en dienstverlening die allang niet meer alleen op het terrein van het lezen liggen.

Dit hoofdstuk beschrijft summier de hierboven genoemde ontwikkelingen in hun onderlinge samenhang, en uiteraard ook de wijze waarop de openbare bibliotheek, onder leiding van de directeurs W.M. (Wim) Renes (1983–2000) en A.E.H.L. (Alexander) Burgers van den Bogaert (sinds najaar 2000), de nieuwe uitdagingen is tegemoet getreden.

5.2. Directeuren Wim Renes (1983–2000) en Alexander Burgers van den Bogaert (2000–)

In de voorgaande hoofdstukken hebben de bibliothecarissen Greve en Van Swigchem veel aandacht gekregen. Dat was in overeenstemming met de werkelijkheid van hun langdurige directeurschap en hun betekenis voor de openbare bibliotheekwereld, actief als zij waren in een tijdperk waarin één persoon het beleid nog voor een groot deel kon bepalen. Bij Greve is dat evident geweest. Zijn autoriteit was zo groot, dat hij niet alleen het Haagse, maar tot op zekere hoogte het hele Nederlandse openbare bibliotheekwezen dirigeerde. De Haagse OLB was een modelbibliotheek. In Van Swigchems dagen lag dat al anders; hij had niet de aspiraties om net als Greve als hoge gezagsdrager leiding te geven, en bovendien zou zo'n optreden niet meer hebben gepast bij de geest van de tijd,

waarin steeds meer nadruk kwam te liggen op gedeeld leiderschap, teamgeest, samenwerking, overlegstructuren en inspraak. Onder Van Swigchem was het ook gedaan met de toonaangevende positie van de Haagse bibliotheek in het nationale bibliotheekbestel. De Haagse bibliotheek bleef als vanouds een vooraanstaande instelling, maar niet langer één die in collectievorming of catalogisering boven de rest uittorende.

Als opvolger van Van Swigchem heeft Wim Renes tussen 1983 en 2000 de bibliotheek geleid, en zich behalve met bibliotheekautomatisering en de ontwikkeling van dienstverlening aan migranten vooral beziggehouden met de nieuwbouw van de Centrale Bibliotheek. Hij was tevens in het nationale bibliotheekleven actief als expert in bibliotheekbouw en -inrichting; een werkgebied dat minder diversiteit vertoonde dan dat van zijn voorganger Van Swigchem – om over dat van bibliotheek-goeroe en ‘orakel’ Greve maar te zwijgen.

Wim Renes was een bibliothecaris in hart en nieren, die zijn carrière in 1964 in Stadskanaal begon als Nederlands jongste bibliotheekdirecteur. Later werd hij directeur in Apeldoorn en gaf vervolgens enkele jaren les aan de Amsterdamse bibliotheekacademie, waarvan hij tevens adjunct-directeur was. Hij werd door Van Swigchem gepolst over de vrijkomende plaats in Den Haag. Renes was de enige die op de advertentie voor een nieuwe directeur reageerde. In de raadsvergadering van 8 november 1982 werd hij benoemd. Bij deze gelegenheid merkte een raadslid van Links Den Haag op dat de keuze uit één kandidaat feitelijk geen keuze genoemd kon worden. Wethouder Vink antwoordde dat ondanks deze enkelvoudige voordracht alles correct verlopen was, waarop

Directeur Wim Renes en wethouder Anke van Kampen (midden) bij de opening van de jeugdbibliobus, 18 maart 1992.

de gemeenteraad in overgrote meerderheid akkoord ging met de aanstelling van deze nieuwe directeur.

In 1945 had dr. Greve bij de benoeming van zijn opvolger Van Swigchem contractueel vastgelegd dat deze zich ertoe verplichtte tot doctor te promoveren. “Een idiote bepaling”, aldus vertrouwde Van Swigchem deze schrijver in 2004 toe. Wim Renes, eveneens op dit punt door mij bevraagd, vertelde dat in *zijn* benoemingstraject zelfs helemaal niets gezegd werd over het feit dat hij geen universitaire opleiding had genoten. Academische vorming, laat staan een doctorstitel, was kennelijk irrelevant geworden.

In september 2000 ging Renes met vervroegd pensioen. Per 1 oktober van dat jaar werd hij opgevolgd door A.E.H.L. (Alexander) Burgers van den Bogaert. Een gedenkwaardig feit, deze benoeming. Voor de eerste keer kwam er iemand aan het hoofd van de Haagse openbare bibliotheek te staan die geen bibliotheekopleiding had genoten, en ook niet in een bibliotheek had gewerkt. Een novum in de bibliotheekwereld was dat overigens niet. Bij de meeste wetenschappelijke bibliotheken had de bibliothecaris-‘boekgeleerde’ inmiddels plaatsgemaakt voor een ‘bibliotheek-manager’, en ook in het openbare bibliotheekwezen gaf men steeds meer de voorkeur aan een efficiënte organisator, die doortastend opereerde in het netwerk van bestuurders, boven iemand die voornamelijk vertrouwd was met boeken en bibliotheken.

Wim Renes

Alexander Burgers van den Bogaert

Alexander Burgers van den Bogaert had carrière gemaakt in het gemeentelijk apparaat. Hij was onder andere directeur Openbaar Onderwijs en directeur Beleid van de Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn. Vergelijkt men die achtergrond met de eisen waaraan in 1945 Van Swighem moest voldoen (zie blz. 95), dan is het duidelijk dat een directeur van een bibliotheek in de 21ste eeuw heel andere vaardigheden in huis moet hebben dan die van een halve eeuw geleden. Hij hoeft niet thuis te zijn in collectievormingsproblematiek, catalogusopbouw of de regels voor titelbeschrijving, maar moet primair een efficiënte, inspirerende bedrijfsleider zijn. In deze tijd, waarin soms twijfel wordt geuit aan het nut van openbare bibliotheken, moet een directeur vooral een voortreffelijke manager zijn, iemand met een eigen visie op de toekomst van de bibliotheek die als ‘ambassadeur’ van zijn bedrijf goede contacten onderhoudt met het gemeentebestuur en andere instanties die voor de ontwikkeling van de bibliotheek van belang (kunnen) zijn. Natuurlijk werd Burgers van den Bogaert na zijn benoeming de vraag gesteld of hij het als een gemis ervoer dat hij geen bibliothecaris was. Hij antwoordde: “Er zijn momenten dat ik denk: het is toch wel een gemis. Bijvoorbeeld als ik praat met mijn collega’s van de andere grote steden... Ik heb niet die bibliotheekbagage, maar gelukkig heb ik een fantastisch managementteam. Een voordeel is dat ik met andere ogen aankijk tegen deze organisatie en het managen.”

Bestuurlijke veranderingen

Per 1 januari 1980 werd de ontzuilde en gefuseerde Haagse openbare bibliotheekvoorziening door de gemeente bestuurd. Die stelde een bestuurscommissie in onder voorzitterschap van de verantwoordelijke wethouder P. Vink. Met de confessionele inbreng was het feitelijk gedaan, en toen het ex-bestuurslid van de RKOLB bij zijn terugtreden pleitte voor opvolging door iemand uit een rooms-katholieke organisatie, kreeg hij nul op het rekest. In een brief van 5 oktober 1982 aan wethouder Vink schreef Van Swigchem dat bij de instelling van de bestuurscommissie destijds de benoeming van een rooms-katholiek voor de hand had gelegen, maar nu niet meer. “Noch formeel noch moreel heeft enige Haagse organisatie recht op een dergelijke plaats.”

Ingrijpend was het raadsbesluit van 19 december 1996, waarbij DOB en het Haagse Gemeentearchief per 1 januari 1997 werden samengebracht in de nieuwe Dienst Bibliotheek en Archief (DBA). Van de door sommigen verwachte synergie kwam in de praktijk evenwel weinig terecht, en de raad besloot per 1 juni 1999 de samenvoeging teniet te doen. Als goede vrienden gingen bibliotheek en archief na dit ‘spannende uitstapje’ uiteen. Collega’s van het archief geven intussen lezingen in wijkbibliotheken, en het netwerk van Haagse bibliotheken is uitermate geschikt om tentoonstellingen van het archief onder de aandacht te brengen.

Op grond van een concept-rapport n.a.v. een onderzoek naar de doelmatigheid van bestuurscommissies trok de Bestuurscommissie DOB in 2000 de conclusie dat particuliere bemoeienis in de vorm van een bestuurscommissie voor het Haagse openbare bibliotheekwerk niet meer nodig was. Het gemeentebestuur stond vanwege de maatschappelijke ontwikkelingen een directere bemoeienis voor, en besloot op 14 september 2000 de bevoegdheden van de Bestuurscommissie DOB weer bij het college en de raad te leggen. Daarmee kwam een eind aan twintig jaar goede samenwerking tussen particulier initiatief en Haags gemeentebestuur.

5.3. Verzakelijking en professionalisering

In de bedrijfsvoering zijn de verschillen tussen de oude OLB en de DOB eveneens hemelsbreed. Gezien de groeiende betekenis van culturele activiteiten in het bibliotheekwerk wordt zelfs gesproken van ‘cultureel ondernemerschap’ als belangrijk facet van het werk. En met de inhoudelijke en technische veranderingen en de nieuwe koers in het openbare bibliotheekwerk is als vanzelfsprekend tevens de bedrijfscultuur enorm veranderd. Het gaat tegenwoordig in het Haagse openbare bibliotheekwerk niet meer om duizenden guldens, maar om miljoenen euro’s.

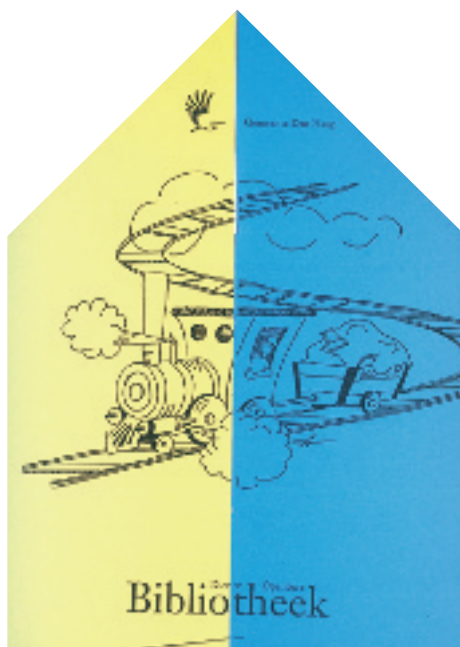
Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw waren openbare bibliotheken voor verreweg het grootste deel kleine bibliotheken met een beperkte personeelsbezetting in de vorm van een groepje (bijzonder slecht betaalde) assistenten. Dat waren meisjes en volwassen

Lezing van Adriaan van Dis in de bibliotheek Nieuw Waldeck, 26 maart 1991.

vrouwen, veelal afkomstig uit de betere milieus, die voor dit ‘keurige’ beroep gekozen hadden en bij wier salariëring ervan was uitgegaan dat hun ouders wel wat extra guldens zouden toeschuiven. Mannen waren nauwelijks werkzaam in openbare bibliotheken, daar waren de verdiensten te gering voor. In 90% van de openbare bibliotheken stond dan ook een ongehuwde vrouw aan het hoofd.

De financiële zaken waren vroeger toevertrouwd aan de penningmeester van het verenigingsbestuur dat de bibliotheek leidde. Bij slechts een paar grote bibliotheken, zoals de Haagse, was een administrateur in dienst. In deze kleinschalige bedrijfssituatie kwam in de jaren zestig grote verandering ten gevolge van een betere betaling van het personeel via enkele loonrondes (tot soms wel 20% salarisverhoging), door een sterke toename van het personeel en door forse verhogingen van de gemeentelijke en rijkssubsidies. De vraag naar personeel nam begin jaren zestig zulke vormen aan, dat de bestaande, door de CV georganiseerde *in service*-opleiding (met cursussen en praktijkwerk in cursusleeszalen – de Haagse OLB was de belangrijkste) niet meer voldeed, en er een bibliotheekschool werd opgericht. Nadat aanvankelijk nog was gedacht aan het verbinden van de bibliotheekopleiding aan een sociale academie, werd uiteindelijk gekozen voor een specifieke hogere beroepsopleiding. De eerste bibliotheekschool was de Frederik Muller Academie in Amsterdam, die in 1964 haar deuren opende. Het leeuwendeel van de studenten bestond uit meisjes, van wie de meesten als specialisatie een functie in de openbare

Verhuisbericht van filiaal Spoorwijk, 1993.

bibliotheek kozen. Binnen tien jaar waren er zes van zulke academies. De Haagse kreeg de naam P.A. Tiele Akademie. In de jaren tachtig zijn de zelfstandige academies onderdeel van grote HBO-instellingen geworden, waarmee zij zich niet meer richtten op functies in bibliotheken, maar op 'informatie-functies' in het algemeen. Management, financieel beheer en kennis van de informatietechnologie gelden nu als de belangrijkste vaardigheden voor de aanstaande bibliotheekmedewerker.

De verzakelijking van het openbare bibliotheekwezen werd mede gestimuleerd vanuit de wetgeving. De Wet op het Openbare Bibliotheekwerk uit 1975 heeft slechts twaalf jaar bestaan; in 1987 werd zij vervangen door de Kaderwet Specifiek Welzijn. Voor de openbare bibliotheken had dit onder meer tot gevolg dat zij op rijksniveau onder 'Cultuur' van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en

Wetenschappen ging vallen, en bovenal dat de openbare bibliotheken niet langer automatisch konden rekenen op vaste subsidiegelden. Het werd voortaan aan de gemeente overgelaten de door het Rijk aan de gemeente uitgekeerde gelden naar eigen inzicht over de verschillende culturele instellingen te verdelen. De vanzelfsprekendheid dat jaarlijks

De bibliobus, 1988.

Schaduwzijden

Hinderlijke bezoekers zijn er altijd al geweest. Rond 1915 had de bibliotheek last van zwervers in de leeszaal, in 1935 wordt er geklaagd over jongeren bij het filiaal Scheveningen, en Greve verbaasde zich in 1946 over de verruwing onder het publiek, dat zelfs kaartjes uit de kaartenbakken verwijderde. En zo is er een hele waslijst van narigheid uit vervlogen tijden op te stellen. Kennelijk is geen vooruitgang mogelijk zonder schaduwzijden. Ten gevolge van de 'laagdrempeligheid' van de bibliotheken en de groei van het aantal bezoekers en uitleningen die daaruit voortvloeide, ontstonden vaker ongewenste situaties. Diefstal nam hand over hand toe, en in het *Jaarverslag 1976–1977* werd voor het eerst geschreven over beveiliging van de collectie: "Enerzijds worden veel boeken die volgens de regels zijn geleend en geadministreerd, niet meer teruggebracht, alle aanmaningen ten spijt. Anderzijds worden ook veel boeken meegenomen zonder dat men die laat inschrijven. Alleen een systeem van elektronische beveiliging lijkt een afdoende middel om althans de laatste soort diefstallen tot een minimum te beperken." Een 'afdoende' middel tegen diefstal is echter nog steeds niet gevonden, al zal de nieuwste techniek van materiaalbescherming – de Radio Frequency IDentification-chip – vermoedelijk wel soelaas bieden. De aanwezigheid van bewakingspersoneel in bibliotheken is sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw helaas geen vreemd verschijnsel meer.

De populariteit van de computer met zijn vele mogelijkheden heeft tot nieuwe vormen van overlast geleid, zoals luidruchtig gedrag tijdens 'chatten' of het spelen van spelletjes op internet, terwijl ook het raadplegen van racistische en pornografische sites – hoewel verboden – niet goed is tegen te gaan, en met het oog op de privacy van de gebruiker bovendien moeilijk te controleren is.

een vast subsidiebedrag binnenkwam, verdween. De bibliotheek moest zich waar gaan maken, en meer dan voorheen gaan functioneren voor grote groepen van de bevolking. Zij werd op haar prestaties 'afgerekend'. Het was dan ook geen toeval dat de openbare bibliotheek zich ook op promotioneel gebied zou gaan profileren. In Den Haag groeide het aantal medewerkers PR in amper acht jaar tijd van twee tot negen, in een afdeling PR & Marketing. Een nieuw fenomeen werd de kwaliteitszorg: in 2001 werd gestart met het ontwikkelingstraject 'Ondernemer in kwaliteit', waarbij een integraal kwaliteitsmodel werd geïntroduceerd dat de organisatie mogelijkheden moest bieden om de kwaliteitszorg en de 'planning & control' te optimaliseren.

De taal van de bibliothecaris en zijn interesseprofiel hebben zich aangepast aan de nieuwe situatie, zoals blijkt uit publicaties in het vakblad *Bibliotheek*, waarin men tevergeefs naar bibliotheektechnische artikelen zoekt, maar wel allerhande bijdragen vindt over bibliotheekpromotie, marktgericht werken en andere zakelijke kanten van het werk. En verder uiteraard over de mogelijkheden die digitalisering biedt.

Bibliotheek Segbroek.

5.4. ICT

De belangrijkste en meest ingrijpende verandering in het moderne bibliotheekbedrijf is zonder twijfel de toepassing van informatie- en communicatietechnologie. ICT heeft in de bibliotheken (waar trouwens niet?) een revolutie veroorzaakt, en zal ongetwijfeld nog voor verdere spectaculaire effecten en innovaties gaan zorgen. We staan immers pas aan het begin van het

ICT-tijdperk. In een in 2004 gepubliceerde visie op de toekomst van de bibliotheek stelde het managementteam van de DOB heel duidelijk als aanbeveling nummer 1: “Plaats ICT in het hart van de organisatie.”

Bibliotheektechnieken als het catalogiseren en toegankelijk maken van het materiaal zijn door de komst van de computer grondig veranderd. Zo kan de gebruiker nu thuis elektronisch in de catalogus van de DOB ‘bladeren’ en 24 uur per dag per e-mail materiaal reserveren. Maar dat is niet het enige. Het hele verschijnsel ‘bibliotheek’ heeft door de ICT andere dimensies gekregen. De moderne bibliotheek wordt wel een ‘hybride’ bibliotheek genoemd, omdat zij enerzijds met haar boeken, tijdschriften, cd-roms, video’s en dvd’s een tastbare, fysieke collectie aanbiedt, en zich anderzijds via toegangen tot het internet en een enorm aantal digitale bestanden presenteert als een virtuele bibliotheek. Zij kan als virtueel informatiecentrum toegang bieden tot miljarden pagina’s in de *cyberspace*, een welhaast eindeloze, dagelijks in omvang groeiende hoeveelheid informatie en gegevens die in de bibliotheek kan worden opgevraagd. Bibliotheken helpen orde te scheppen in en toegang te verschaffen tot die gigantische hoeveelheid data.

Er tekent zich sinds het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw een ontwikkeling af waarin het fysieke aanbod van de bibliotheek minder belangrijk is geworden. Vroeger werd een bibliotheek vooral beoordeeld op de omvang van haar bezit, op wat er op de planken stond; tegenwoordig wordt steeds meer gekeken naar haar mogelijkheden om *toegang te bieden tot*. Dit laatste zal bepalend worden voor haar kwaliteit en populariteit. Collectie gaat plaats maken voor connectie, is wel gezegd – een ontwikkeling die al tot ingrijpende veranderingen heeft geleid in wetenschappelijke bibliotheken (de universitaire bijvoorbeeld) en speciale bibliotheken van bedrijven en instellingen. Veel bedrijfsbibliotheken zijn zelfs al opgeheven en vervangen door informatiediensten die de werknemers in de onderneming pasklare antwoorden geven op hun vragen. Waarom zou

Bibliotheekvernieuwing in de Haagse regio

In de ogen van de bibliotheekgebruiker vormt het werkgebied van de bibliotheken in en rondom Den Haag feitelijk één aaneengesloten stedelijk geheel. Een Hagenaar moet ook van de bibliotheek in Wassenaar gebruik kunnen maken, en iemand uit Rijswijk ook van de Haagse openbare bibliotheek. Per 1 januari 2002 is als eerste punt van samenwerking tussen de bibliotheken van Den Haag, Wassenaar, Leidschendam-Voorburg en Rijswijk de regiopas ingevoerd, een primeur voor Nederland. De bibliotheken willen verder hun tarieven en uitleenvoorwaarden gelijktrekken en hun culturele functie verdiepen en verbreden.

je tegen hoge kosten allerlei verouderde informatie bewaren en beheren? In wetenschappelijke bibliotheken wordt vaak gediscussieerd over de vraag waaraan het beschikbare budget moet worden besteed: aan boeken en tijdschriftabbonnementen of aan innovaties in het netwerk en licenties voor het gebruik van databanken. Ook in de wereld van de openbare bibliotheek realiseert men zich terdege dat de opkomst van de computer en het internetgebruik in de nabije toekomst meer en meer hun stempel op het bibliotheekgebeuren zullen drukken, temeer omdat er een generatie gebruikers aankomt waarvoor digitale mogelijkheden volkomen vanzelfsprekend zullen zijn. Dat leidt tot vragen als: welke taak als informatieleverancier ligt er nog voor een (openbare) bibliotheek als men-

sen thuis allerlei materiaal *in full text* op hun scherm kunnen oproepen en desgewenst ook kunnen uitprinten? En welke rol zal het elektronische boek (het e-boek) gaan spelen als het een handige, bruikbare vorm krijgt, en zich opwerpt als reële concurrent van het papieren boek? En ten slotte: hoe zal de bestedingsverhouding liggen met betrekking tot de aanschaf van fysieke documenten en die van abonnementen op elektronische producten?

Voor het eerst in de geschiedenis vragen sommige bibliothecarissen zich af of de bibliotheek nog wel toe-

De Centrale Bibliotheek in de Bilderdijkstraat in 1989.

op weg naar een ongewisse toekomst. Ook in het vaktijdschrift *Bibliotheek* wordt vaak over toekomstige ontwikkelingen geschreven en gespeculeerd, en regelmatig worden er congressen en symposia aan dit onderwerp gewijd. Zo organiseerden lokale overheden en openbare bibliotheken op 10 april 2002 de eerste Landelijke Manifestatie Bibliotheekvernieuwing, waarbij gediscussieerd werd over het belang en de maatschappelijke status van de bibliotheek in Nederland. In 2003 is zelfs een speciale website ‘Bibliotheekvernieuwing’ op het internet van start gegaan. Belangstellenden kunnen er allerlei informatie over nieuwe ontwikkelingen opvragen, en bibliothecarissen discussiëren er met elkaar over de toekomst van hun instellingen. De tendens van deze beschouwingen is steeds vaker dat de bibliotheek zich nadrukkelijk zal moeten (blijven) richten op digitale informatieverstrekking en digitale educatie, en dat de culturele rol van de bibliotheek nog vergroot zal moeten worden, om zo te voorkomen dat zij als ‘een stoffig boekenmuseum’ haar belang voor de gemeenschap verliest.

In *BibliotheekBlad* (het vaktijdschrift dat aan *Bibliotheek* voorafging) hield Wim Renes in de zomer van 2000 – een paar maanden vóór zijn afscheid – een krachtig pleidooi voor de e-bibliotheek. “Fysiek lopen we tegen drempels aan. Alles wat wij nu fysiek doen, moet ook virtueel kunnen, dus willen we iedere vraag virtueel kunnen beantwoorden. De Centrale Bibliotheek is 66 uur in de week open, maar een kwart van de reserveringen

en vragen die wij krijgen, gebeurt via internet op tijden dat we gesloten zijn. Het aantal mensen dat gebruik maakt van de virtuele bibliotheek stijgt enorm. Maar het is wel de bedoeling om de fysieke en virtuele bibliotheek te koppelen. Laat je het virtuele weg, dan past de bibliotheek zich niet aan aan de maatschappelijke ontwikkelingen en van een bibliotheek met alleen virtuele bezoekers kan ik me geen voorstelling maken.”

Hoewel Renes vooral bekendheid heeft gekregen als de directeur die intensieve bemoeienis heeft gehad met het ontwerp en de bouw van de nieuwe Centrale Bibliotheek, mag niet vergeten worden dat onder zijn bestuur ook de bibliotheekautomatisering voortvarend ter hand genomen is – en dat in een periode van herhaalde bezuinigingen. Midden jaren tachtig zijn de Haagse openbare bibliotheken gestart met de automatisering van de uitleenadministratie, gevolgd door die van de catalogus. De kaartenbakken verdwenen; het publiek kreeg nu inzage in het bestand via beeldschermen. Het was voor veel mensen even wennen, maar al snel bemerkten de gebruikers de grote voordelen van de online-publiekscatalogus, die veel sneller werkt en betere en ruimere zoekmogelijkheden biedt.

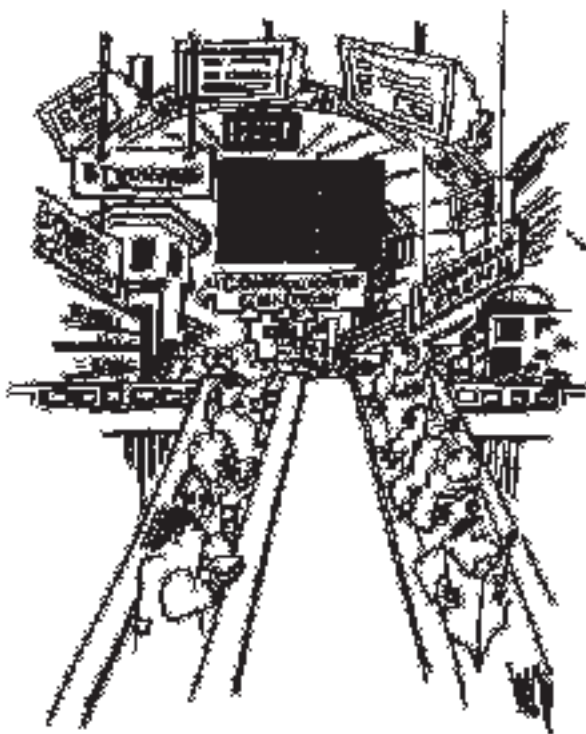

Bij de ingang van het filiaal Schilderswijk op 26 augustus 1977. In het midden, en profil, directeur Van Swigchem, hier als gastheer van een gezelschap bibliothecarissen tijdens een internationaal congres.

De komst van beeldschermen bracht weliswaar veranderingen in de bibliotheken, maar zorgde nog niet voor een revolutie. Die ging zich wel aftekenen vanaf het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw, toen het mogelijk werd met behulp van zoekmachines in het wereldwijde web en gespecialiseerde databanken te gaan zoeken. De bibliotheek ontwikkelde zich in virtuele richting, en daarmee begon een werkelijk nieuwe fase in de bibliotheekhistorie. Zo kon het publiek in de bibliotheek van het supersnelle communicatiemiddel 'e-mailen' gebruik gaan maken en het wereldwijde web op. De Haagse bibliotheek was bij de opening van de Centrale Bibliotheek in 1995 de eerste openbare bibliotheek in Nederland die haar catalogus aanbood op internet.

Tien jaar terug waren nog maar weinig mensen met de computer vertrouwd, en was de aanschaf ervan nog een kostbare zaak. Openbare bibliotheken zagen het mede als hun taak om via cursussen en workshops het publiek met dit medium vertrouwd te maken. Renes stelde zich ten doel ook de filialen een belangrijke activiteit op dit gebied te laten ontwikkelen, en wist de gemeenteraad ervan te overtuigen extra middelen ter beschikking te stellen voor (mini)telematicacentra. In september 1998 werd het eerste centrum in bibliotheek Schilderswijk geopend. Doel van dit 'digitale trapveldje' was eenieder – bewoners, ondernemers, instellingen (met name scholen) – ertoe te stimuleren gebruik te maken van de nieuwe media en ICT. Dit vanuit het gemeentelijke motto: 'Iedere Hagenaar aangesloten.' In 1999 werd het tweede telematicacentrum in bibliotheek Bouwlust gerealiseerd, waarna andere (uiteindelijk 14 in totaal) snel zouden volgen. Duizenden Hagenaars hebben inmiddels van de mogelijkheid gebruikgemaakt met de computer kennis te maken. De telematicacentra hebben in enkele jaren dus hun nut bewezen.

Op het gebied van de informatica gaan de ontwikkelingen razendsnel. Met het sterk terugdringen van het computer-analfabetisme en de razendsnelle groei van het aantal computerbezitters ziet de bibliotheek nu een andere, meer sociale taak voor de telematicacentra.

Tekening: Wytze Noordhof.

5.5. Sociaal-cultureel werk en onderwijs

Ondanks alle veranderingen blijven ook vele constanten bestaan. Zo zijn de doelstellingen van het openbare bibliotheekwerk in de afgelopen eeuw niet wezenlijk veranderd. Het aanbieden van materialen en voorzieningen op het gebied van informatie, educatie, cultuur en recreatie was honderd jaar terug al het ideaal van de leeszaalpioniers, en dat kwartet van functies staat ook vandaag nog voorop in de dienstverlening. Wat natuurlijk wél ingrijpend gewijzigd is, en gedurende de laatste jaren in een permanent innovatieproces verkeert, zijn de methoden en technieken om die vier functies in praktijk te brengen. De aandacht die aan elk van de vier functies wordt besteed, geeft óók andere verhoudingen te zien dan vroeger. Terugblikkend kan men vaststellen dat de openbare bibliotheek in de eerste halve eeuw van haar bestaan, tot ongeveer 1960, in haar ‘library philosophy’ sterk de nadruk legde op haar informatieve, educatieve en culturele taken, terwijl zij het recreatieve element duidelijk op de tweede plaats stelde (haar houding ten opzichte van de roman is hiervoor typerend). Dat bagatelliseren en bijna ‘verheimelijken’ van de recreatieve functie was een landelijk verschijnsel, maar de Haagse bibliotheek, onder leiding van de ‘romanvijandige’ Greve, was daar wel bijzonder sterk in. Dat had alles te maken met de toenmalige subsidieregeling en het persoonlijke karakter van Greve. In de rijkssubsidievoorwaarden stond tot de jaren zestig van de vorige eeuw dat de roman slechts van “accessoir” belang mocht zijn (zie blz. 29). Maar Greve drukte ook zelf een duidelijk stempel op de Haagse collectievorming. Hij meende dat een openbare bibliotheek er vooral was om mensen wijzer te maken, hen te informeren, en niet om voor ontspanning te zorgen. De OLB ontleende haar bestaansrecht (en haar subsidie!) aan het feit dat zij ernaar streefde een belangrijke factor te zijn in de volksontwikkeling, met als voornaamste opdracht ‘het goede boek’ aan te bieden, d.w.z. een literair werk of een studieboek. Als je daar niet op zoek naar was, moest je maar naar de volksbibliotheek of de winkelbibliotheek gaan. In zo’n serieuze sfeer van ‘agogische’ volksverheffing had ook het personeel zijn taak opgevat. Kortom: het openbare bibliotheekwerk was tot aan de jaren zestig een soort ernstig bedreven beschavingswerk, waarvan slechts een kleine groep profiteerde. Dat veranderde daarna in een rap tempo, toen de openbare bibliotheek – overigens zonder haar vormende werk te verwaarlozen – ook haar recreatieve functie openlijk begon uit te dragen. De grote vrijheid die in de jaren zestig alom werd verkondigd, drong ook de bibliotheken binnen. Romans, zelfs die voor een brede lezerskring, werden zonder restricties op grote schaal aangeschaft en met plezier uitgeleend (‘Lees wat je leuk vindt’), terwijl voorheen vaak de (opvoedend bedoelde) regel had gegolden dat de lezer wel onbeperkt studieboeken mocht lenen, maar slechts een beperkt aantal romans. Stripboeken, ooit verketterd als ‘non-boeken’ die niet in een bibliotheek thuishoorden, werden niet langer geweerd, evenmin als de ‘bouquetreeksachtige’ romans, de moderne keukenmeidenromans, hoewel die vaak niet in de catalogus werden opgenomen. ‘Realistische’ romans, vroeger alleen te leen van onder de toonbank bij eenvoudige huurbibliotheken, werden nu zonder probleem uitgeleend. In de muziekbibliotheek en discotheek speelde zich die normverandering eveneens af, de eerder verfoeide ‘hosdeunen’ en ‘lichte’, populaire muziek (zie blz. 48) kregen er nu alle ruimte.

De hoge vlucht die de roman-uitlening nam, vonden sommigen te ver gaan; zij noemden de openbare bibliotheken 'uitleenfabrieken', waarin gebruikers in groten getale zelf de boeken uit de kasten haalden, en steeds minder het personeel om advies vroegen.

Ondanks de toenemende aandacht voor recreatie werden de 'vormende' taken niet vergeten; de openbare bibliotheek wilde midden in de samenleving staan, had de intentie vooral iets te betekenen voor 'kansarmen' en besteedde bovendien veel tijd aan documentatiewerkzaamheden. Onder 'documentatie' werd vooral materiaal over recente maatschappelijke verschijnselen verstaan, zoals toentertijd rapporten en publicaties van actiegroepen. Burgers waren mondige mensen geworden. Tal van actiegroepen waren in die jaren actief, zoals het Vietnamcomité, dat zich fel tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam keerde, en verder ('groene') natuurbeschermingsverenigingen en emancipatiebewegingen als 'Dolle Mina' en 'Baas in eigen buik', die dikwijls op ludieke wijze om aandacht vroegen. Openbare bibliotheken onderhielden regelmatige contacten met zulke groepen, en abonneerden zich op centraal door het NBLC aangeboden knipsel-mappen over allerhande actuele onderwerpen. Typerend voor de sterke maatschappelijke betrokkenheid is dat de vakbladen *De Openbare Bibliotheek* (algemeen), *Mens en Boek* (rooms-katholiek) en *Boekenbeeld* (protestants-christelijk) in 1973 fuseerden onder de nieuwe naam *Bibliotheek en Samenleving*. Uit het redactionele voorwoord in het eerste nummer van het nieuwe tijdschrift: "De redactie is van mening dat maatschappelijk engagement en de typisch eigen activiteiten, werkwijzen en kundigheden van de bibliotheekfunctionarissen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Het tijdschrift dient tegelijkertijd de relatie te benadrukken tussen de 'bibliothekaris' en de hem omringende wereld omdat dát per slot van rekening de wereld is waarmee hij (ook beroepsmatig) van doen heeft. Bibliotheek en samenleving dus."

Met enige bezorgdheid werd in die jaren door sommigen beweerd dat een aantal medewerkers in openbare bibliotheken flirtte met links-marxistische en andere maatschappijkritische bewegingen. Met name 'kritiese bibliotekarissen' in het begin van de jaren zeventig kregen dat verwijt te horen. Van Swigchem verwees ernaar in zijn voordracht over openbare bibliotheken op het 47ste bibliotheekcongres in 1977. Hij betoonde zich, zoals verwacht mag worden, een voorstander van een sterk maatschappelijk engagement van de openbare bibliotheek, zonder die evenwel te willen zien als een echte maatschappijhervormster of een breekijzer voor het establishment. Bij een andere gelegenheid formuleerde hij zijn overtuiging dat de openbare bibliotheek een instelling behoorde te zijn die zelf aansluiting bij de problematiek van de maatschappelijke onderkant moest zoeken, en zich niet diende te presenteren als een elitair instituut, voor het gebruik waarvan een zekere opvoeding en scholing vereist waren.

Het actievoeren beleefde een hoogtepunt in de economisch zo voorspoedige jaren zeventig, maar liep snel terug in de (bezuinigings)jaren tachtig. Veel doelstellingen van de actiegroepen waren trouwens gerealiseerd, en er manifesteerde zich een zekere 'actie-vermoeidheid'. In de Nederlandse samenleving – zoals ook in die van de omringende landen – openbaarde zich een nieuw maatschappelijk vraagstuk: dat van de gastarbeiders.

Meende men in de jaren zeventig dat de gastarbeiders en hun gezinnen vroeg of laat naar hun geboorteland zouden terugkeren, omstreeks 1980 werd het duidelijk dat van terugkeer geen of nauwelijks sprake was. Minderhedenbeleid ging geleidelijk over in integratiebeleid. Er ontstond een multiculturele samenleving, waarvan delen geïsoleerd dreigden te raken en derhalve extra zorg en aandacht behoeften.

In het basisonderwijs kwam langzaam een doelbewust beleid van achterstandsbestrijding op gang. Openbare bibliotheken – met name in de grote steden – beseften dat ook zij een taak hadden in het emancipatie- en integratieproces van deze cultureel zo diverse groepen. Onder directeur Renes is begonnen met migrantenbeleid. Zijn opvolger Alexander Burgers van den Bogaert is op die ingeslagen weg verdergegaan. In een vraaggesprek met *BibliotheekBlad* antwoordde hij op de vraag wat hij met de bibliotheek wilde: “Volksontwikkeling. Onderwijs gaat eveneens om volksontwikkeling. Een beetje oude term misschien, maar wel een goede term. Dat is de missie van de bibliotheek en daaraan wil ik werken. Een stad als Den Haag verandert van bevolkingssamenstelling. Daarop moet je willen inspelen. Je moet ervoor zorgen dat je ook voor de nieuwe Nederlanders en nieuwe Hagenaars een aantrekkelijke organisatie bent. Als het gaat om de (multi)culturele rol van de bibliotheek, leg ik zonder meer daar een accent.”

Om aan de behoeften van de circa 130.000 niet-westerse allochtonen in Den Haag tegemoet te komen, is het vanzelfsprekend geboden dat de bibliotheek hun wensen en eisen in al hun verscheidenheid in kaart brengt. Dat gebeurt onder meer door onderzoek in opdracht van de G4-bibliotheken, het samenwerkingsverband van de openbare bibliotheken in de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Uit G4-onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat het percentage jeugdleden van Marokkaanse en Turkse komaf nauwelijks verschilt van het percentage leden onder autochtonen, maar dat slechts een minimaal aantal volwassen Turken en Marokkanen lid van de bibliotheek is. Dit wil ondertussen niet zeggen dat zij niet van de bibliotheek gebruikmaken, want bij de Haagse Stadsenquête van 2002 gaf 50% van de Marokkaanse en Turkse respondenten aan bibliotheekgebruiker te zijn en dan vooral om er de krant te lezen of een activiteit te bezoeken.

In de afgelopen jaren zijn verschillende activiteiten ontplooid om allochtone bevolkingsgroepen bij de bibliotheek te betrekken, waaronder het inzetten van tweetalig personeel, het organiseren van koffie-ochtenden om mensen te introduceren, het opzetten van een speciale mediatheek voor de doelgroep en het geven van kortingen op abonnementstarieven voor deelnemers aan de volwasseneneducatie.

Wat het culturele aanbod van de bibliotheek betreft, constateerden de onderzoekers: “Over het algemeen kan gezegd worden dat de allochtonen van Turkse en Marokkaanse afkomst de ‘duurdere’ culturele voorzieningen minder bezoeken, terwijl ze wel relatief vaak culturele activiteiten in de bibliotheek of in hun directe woonomgeving bezoeken.” Dat bewijst weer eens hoe laagdrempelig de Haagse bibliotheek is!

Het zijn vooral de bibliotheken in de achterstandswijken die met hun grote aantallen allochtonen onder de bezoekers op het punt van multiculturaliteit veel activiteiten ontplooiën; bijvoorbeeld in de filialen Laakkwartier, Transvaalkwartier en Schilderswijk.

Prinses Máxima en wethouder Pierre Heijnen in bibliotheek Schilderswijk, 12 maart 2004. De prinses maakte bekend dat de Haagse Stichting Ontmoeting Buitenlandse Vrouwen extra steun van de gemeente zou krijgen. Zij sprak in de bibliotheek met allochtone vrouwen over het belang van taal; zij is prominent lid van de commissie PaVEM, die de participatie en integratie van allochtone vrouwen wil bevorderen.

Over de laatste bibliotheek hier iets meer.

De wijkbibliotheek Schilderswijk werd op 8 april 1976 feestelijk geopend; ze werd ondergebracht in een woningcomplex dat door Woningbouwvereniging 's-Gravenhage was gebouwd op de hoek van de Koningstraat en de Hoefkade. Snel werd door de medewerkers van het filiaal een begin gemaakt met een systematische aanpak van activiteiten: er werd een op de wijk gerichte documentatie opgezet door de verschillende wijkvoorzieningen en -instellingen in kaart te brengen, er werd contact opgenomen met de kleuter- en lagere scholen, de volwasseneneducatie werd ter hand genomen en er werd een plan voor dienstverlening aan migranten opgesteld.

In 1978 wees de gemeente in het kader van het Stedelijk Educatief Plan de Schilderswijk aan als eerste uitvoeringsgebied, omdat deze wijk de grootste sociale en educatieve achterstand kende. Voor de bibliotheek ging het daarbij niet om het opzetten van eigen educatieve programma's of cursussen, maar om het ondersteunen van programma's van andere instellingen en groeperingen. Bij alle positieve effecten van deze inspanningen

verhulde het *Jaarverslag 1976/77* van de bibliotheek overigens niet dat de wijk-bibliotheek met de nodige problemen werd geconfronteerd: “Dat de bibliotheek ondanks een met veel enthousiasme uitgevoerd programma, toch geen snelle veroveringen moet verwachten in een wijk waarin zo weinigen tot lezen en bibliotheekgebruik gemotiveerd zijn” en: “Gespaard voor diefstallen, vandalisme of ordeproblemen, bleef het filiaal al evenmin. Maar met de assistentie van een veiligheidsdienst en met het invoeren van een gescheiden in- en uitgang en tassenberging halverwege 1977, is gedaan wat mogelijk is.” In algemene zin merkte de schrijver van dit jaarverslag op dat bibliotheekwerk in buurten als de Schilderswijk en het Transvaalkwartier nooit tot ontwikkeling zou komen als de bibliotheek niet erkend zou worden als een organisch onderdeel van de wijk zelf, ofwel: als de bewoners van de wijk niet ervoeren dat het personeel en de instelling deelden in hun verwachtingen en belangen. “Wezenlijk is dan ook dat de bibliotheek – nog vóór aan eigen activiteiten te denken – in en bij het wijkgebeuren present is.”

MarieAnne Hartman Kok kreeg per 1 april 1977 de leiding over filiaal Schilderswijk. Zij herinnert zich ruim 25 jaar later: “In 1980 begonnen wij serieus iets te doen aan het werk voor buitenlanders. In de wijk woonden veel migranten, van tientallen verschillende nationaliteiten zelfs, maar vooral Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen. Er werd binnen de DOB een commissie Minderhedenbeleid opgericht, en een commissie Bibliotheekvoorzieningen Anderstaligen. Wij hebben veel van andere bibliotheken geleerd, wij gingen onze groepen en hun wensen inventariseren en stelden vast welk soort materiaal

Verdwijnt het betere boek uit de bibliotheek?

Het is onvermijdelijk dat de nieuwe ontwikkelingen in het openbare bibliotheekwerk ook weerstand oproepen. “Het betere boek wordt zeldzaam in de bieb” was een kop op de voorpagina van *de Volkskrant* van 22 oktober 2004. Een aantal uitgevers meende dat er vanwege de grote betekenis die er in bibliotheken aan de uitleencijfers wordt gehecht, sprake is van nivellering en zelfs infantilisering. “Je wordt pruderter met aankopen”, wordt van bibliotheekkant beweerd; niet in de laatste plaats doordat media als cd-roms en dvd’s een groot deel van het boekenbudget opslokken.

Gerrit Komrij: “Er moest plaats vrijkomen voor het liefdesboek, het doktersboek, het kruiswoordpuzzelboek. Tuinboeken, knuffelboeken, zelfhulpboeken – welkom, welkom. De vlotte, leuke, sexy boeken konden niet snel genoeg worden aangedragen. De speelhoek dook op in de bibliotheek, het meditatiecentrum, de muziecorner, de weegschaal en de hometrainer. De openbare bibliotheek kromp in van cultuurtempel en beschavingsinstrument tot laagdrempelig informatiecentrum. Zelf vonden de bibliotheektypes dat ze machtig eigentijds uitdijden. Wie nu een bibliotheekgebouw bezoekt, kan alleen nog met een luchtsprongetje naar binnen, zo laag ligt de drempel. Kijk omlaag in het gat van de toegangsdeur en je ziet Nieuw Zeeland liggen.”

voor aanschaf voor de Anderstaligencollectie in aanmerking kwam. Het resultaat is een veeltalige, Babylonische bibliotheek geworden. Taalproblemen te over: het wegwijs maken van de allochtonen in de bibliotheek is niet eenvoudig, het aanschaffen destijds van Turkse en Arabische boeken moest in het buitenland gebeuren – in Parijs, Brussel, Duisburg. En dan natuurlijk de kwestie: wat voor boeken? Onze Turkse lezers waren niet geïnteresseerd in studieboeken over de Midden-Oostenproblematiek, maar wilden eenvoudige, ontspannende lectuur. We leerden met vallen en opstaan. Heel belangrijk was het dat in 1983 de DOB in het kader van het Bestedingsplan Etnisch-Culturele Groepen part-time medewerkers mocht aanstellen; één uit de Arabische en één uit de Turkstalige gemeenschap. Verder werden allerlei activiteiten voor etnisch-culturele groepen georganiseerd, deels gericht op de belangstelling voor cultuur en literatuur van het oorspronkelijke woongebied, deels op kennismaken met aspecten van de Nederlandse samenleving.

Het *Activiteiten Jaarverslag 2003* meldt over de Schilderswijk onder meer dat 400 leerlingen van negen scholen uit de wijk deelnamen aan het project *KinderKunstSchilderswijk*, waarbij de kinderen gedichten schreven, een kunstwerk maakten, een liedje leerden of een concert bezochten. De hele maand juni 2003 hingen de kinderkunstwerken in de bibliotheek. In januari van dat jaar was er een debat tussen de journalist en schrijver Haytham Manna en het publiek over de vrijheid van meningsuiting en persvrijheid, in oktober was er een Koerdische gast, in december was de schrijfster en hoogleraar Rhama Bourqea present om te praten over veranderingen in het familierecht in Marokko, en zo kan ik nog wel even doorgaan.

Als dé ‘pilot’-bibliotheek bij uitstek in de Haagse achterstandswijken geldt vanaf 2002 bibliotheek Transvaalkwartier, die op 4 maart van dat jaar werd heropend op de begane grond van het gebouw aan het Hobbemaplein waarin zij tot dan toe op de eerste verdieping gevestigd was geweest. Men vindt er niet alleen een collectie boeken en andere materialen, maar er is ook ruimte voor cursussen van het Mondriaan Stadscollege voor Educatie en een Stichting Kinderopvang Dak, verenigd in het samenwerkingsproject ‘Drie onder één dak’, een combinatie van een bibliotheek, een school en een instelling voor kinderopvang. Als voorbeeld van een bibliotheekvoorziening die in een wijk een voortrekkersrol speelt op het gebied van integratie- en cohesiebevordering, kreeg de nieuwe bibliotheek Transvaalkwartier veel belangstelling. Op 28 juni 2002 bracht koningin Beatrix een onverwacht bezoek en sprak er met bibliotheekgebruikers over de wijk en zijn cultureel diverse bewoners en over de geboden dienstverlening. In het najaar van 2002 was er een informeel bezoek van één der wethouders met de demissionaire minister Nawijn, en op 12 december van dat jaar bezochten 25 leden van de Europese Commissie de bibliotheek. In 2003 werden onder meer als speciale gasten de Nederlandse ambassadeurs in het buitenland ontvangen, enige Tweede Kamerleden en de heer Th. de Graaf, vice-premier en minister van Bestuurlijke Vernieuwing. Het NOS-journaal van 27 oktober 2003 besteedde aandacht aan de Transvaalkwartierbibliotheek als een geslaagd voorbeeld van een integratiebevorderende instelling, die mede in samenwerking met het onderwijs unieke activiteiten ontplooit. Al in 1935 sprak mevrouw Gebhard, directeur van de OB Amsterdam, lovende woorden over de bijzondere Haagse bibliotheek; 70 jaar later had de televisie er op ‘prime time’ oog voor.

Evenals andere openbare bibliotheken heeft de Haagse zich vanaf de oprichting niet beperkt tot het aanbieden van boeken en tijdschriften. Het organiseren van cursussen en tentoonstellingen, met manifestaties inhaken op de actualiteit, samenwerken met musea, scholen en de Volksuniversiteit – het zijn activiteiten die aanvankelijk plaatsvonden in de marge van het bibliotheekwerk, maar sinds de jaren zestig van de vorige eeuw en vooral vandaag de dag een heel belangrijk, niet meer weg te denken aspect van het bibliotheekwerk vormen. Steun geven aan het onderwijsvoorrangsbeleid, het organiseren van uiteenlopende culturele, artistieke en educatieve activiteiten en het uitvoeren van specifieke programma’s op het gebied van leesbevordering en achterstandbestrijding worden niet langer beschouwd als ‘iets wat de bibliotheken in Den Haag er extra bij doen’. Integendeel: het zijn activiteiten die sinds begin van de jaren negentig geheel geïntegreerd zijn in de informatieve, culturele, educatieve en recreatieve functie van de bibliotheek. Illustratief hiervoor is dat vanaf 1994 een apart jaarverslag over deze activiteiten ging verschijnen: het *Activiteiten Jaarverslag*, een weergave van alle projecten, manifestaties, lezingen en bijzondere dagen die door de Centrale Bibliotheek en de wijkbibliotheken zijn georganiseerd. Uit de activiteiten in de editie van 2003 komt een drietal speerpunten naar voren: het versterken van de educatieve functie van de bibliotheek, waarbij het accent ligt op ICT-cursussen in relatie tot het onderwijs, de informatiefunctie, en als derde de culturele functie. De bibliotheek ontwikkelt zich als een podium voor cultuuruitingen, gericht op de multiculturele samenleving. Zo werd in 2003 een serie openbare debatten met schrijvers en denkers uit Nederland, België, Iran en Marokko gehouden, en

Medewerker Mat van Dijk over de computer in het bibliotheekmanagement:

“Met de computer ontstond de mogelijkheid om de bibliotheekbegroting veel transparanter en meer controleerbaar te maken en om het management van de bibliotheek sterk te rationaliseren. De bibliothecaris leerde in de jaren tachtig van de vorige eeuw nieuwe begrippen te gebruiken: ‘efficiëncy’ en ‘effectiviteit’. Beide begrippen zijn belangrijk in de planning en het beleid van een moderne bibliotheek. Samen leggen ze een verband tussen de doelstelling, de gebruikte middelen en de bereikte resultaten. “Het streven naar een zo groot mogelijke prestatie bij de gegeven middelen wordt efficiëncy genoemd.” Van effectiviteit is sprake als bereikte resultaten gekoppeld kunnen worden aan eerder geformuleerde doelen. Met andere woorden: “effectiviteit geeft de mate aan waarin bepaalde doelen gerealiseerd zijn”, aldus Peter de Wit in zijn *Cijfers en Beleid*. Als bibliotheken systematisch dezelfde cijfergegevens, ‘kengetallen’, verzamelen, worden de sterke en zwakke punten in het functioneren van de bibliotheek duidelijk. Door de afzonderlijke bibliotheekprestaties met elkaar te vergelijken, doen we aan ‘benchmarking’. De centrale vragen voor de moderne bibliotheekdirecteur zijn: doen we de dingen efficiënt én effectief? En ook: bereiken we de mensen die we willen bereiken? Door het houden van een ‘gebruikersonderzoek’ worden de wensen van de bibliotheekbezoeker (soms zelfs van degenen die niet komen!) d.m.v. cijfers in kaart gebracht. Met de computer kunnen al deze gegevens razendsnel worden verwerkt en in de vorm van grafieken gepresenteerd. De politiek en directie maken dan van deze grafieken gebruik om keuzes te maken en te onderbouwen.”

bogen vier vooraanstaande Arabische cultuurfilosofen en schrijvers zich over politiek-sociale vragen die waren gerezen na de aanslag op het World Trade Centre in New York in september 2001. En zo vonden en vinden er op tal van gebieden activiteiten plaats. Niet voor niets vermeldt het *Activiteiten Jaarverslag 2002* op de omslag: “115.506 bezoekers bij 422 activiteiten & tentoonstellingen”.

In het kader van culturele activiteiten vonden in 2003 onder meer themalezingen plaats over Engelse tuinarchitectuur, Oranjeprinsessen en Haagse geschiedenis, maar er werd bijvoorbeeld ook een causerie gehouden door een hondentrainer en -gedragstherapeut. Uiteenlopende auteurs als Jos van Manen Pieters, Rudy Kousbroek en Nico ter Linden traden op, en dan was er verder nog de druk bezochte Leesnacht op 15 maart 2003, waaraan een tiental schrijvers medewerking verleende, onder wie Kees van Kooten, Gerrit Komrij en Abdelkader Benali. Onder leiding van de oud-directeur van de begraafplaats Oud Eik en Duinen organiseerde bibliotheek Vruchtenbuurt ten slotte een rondwandeling, tijdens welke de laatste rustplaats van Haagse auteurs als Bordewijk, Louis Couperus en Menno ter Braak werden bezocht.

In 2003 wees de provincie Zuid-Holland een aantal projecten aan als voorbeelden van bibliotheekvernieuwing. Eén daarvan was het Cultuurpunt Den Haag, dat op 30 januari 2004 van start is gegaan als een samenwerkingsverband tussen het Centrum van Amateurskunst in Den Haag en de DOB. De site www.cultuurpuntdenhaag.nl bevat informatie over activiteiten op het gebied van de amateurskunst, zoals voorstellingen, tentoonstellingen en muziekuitsvoeringen, en geeft tal van adressen van instellingen, inclusief podia, oefen- en expositieruimtes die voor amateurkunstenaars van belang zijn. Bovendien is via deze site (een 'cultuurmarktplaats') het culturele cursusaanbod van Den Haag te vinden. De snelle en gemakkelijke toegang tot al deze activiteiten maakt het bovendien mogelijk dat instellingen en personen eerder met elkaar in contact komen, en dat die contacten op hun beurt leiden tot nieuwe initiatieven. Bijzondere aandacht gaat in dit project uit naar een aantal doelgroepen: kinderen, jongeren, senioren en multicultureel Den Haag (de Multiculturele Boulevard). Tegelijkertijd met het Cultuurpunt Den Haag is in bibliotheek Bouwlust (stadsdeel Escamp) het project *Escamp à la Carte* gestart, dat als doel heeft de cultuurparticipatie van de bewoners in de wijk te stimuleren. Een medewerker van de bibliotheek heeft hierin een bemiddelende rol, en probeert actief groepen en instellingen aan te spreken.

De DOB verricht een groot aantal diensten ten behoeve van het onderwijs – een traditie die zo'n 75 jaar geleden is begonnen, toen de OLB de Centrale Schoolbibliotheek opzette. Inmiddels is de service aan het onderwijs sterk uitgebreid en gedifferentieerd geraakt. In de wijkbibliotheken verzorgen de bibliothecarissen van de jeugdafdelingen boekpromotie voor het basisonderwijs; vanuit de Centrale Bibliotheek wordt het voortgezet onderwijs bediend. Met het ontvangen van groepen leerlingen geven de wijkbibliotheken vorm aan hun leesbevorderende en educatieve taak. Het gaat bij die groepsbezoeken om forse aantallen. In 2000 bijvoorbeeld bedroeg het totale aantal groepsbezoeken uit het basisonderwijs 5.561, goed voor in totaal 134.681 jeugdige deelnemers.

Uitgangspunt bij de dienstverlening aan het onderwijs is de *Leerlijn Informatie-Educatie*, ontwikkeld binnen de DOB en bestaande uit modules, gericht op het aanleren van vaardigheden in het zoeken naar informatie. 'Leren leren' is erg belangrijk geworden; de bibliotheek helpt kinderen de weg te vinden in de informatiemaatschappij. Het streven van de Leerlijn is ervoor te zorgen dat de leerlingen bij het verlaten van de basisschool zelfstandig zowel 'papierene' als digitale informatiebronnen kunnen raadplegen. Om dat te bereiken krijgen zij in de bibliotheeklessen de vereiste vaardigheden aangeleerd. De leerlingen leren op verschillende manieren en in diverse bronnen informatie op te zoeken die ze bij de voorbereiding van een werkstuk of een spreekbeurt nodig hebben. Met het doen van zulke oefeningen lopen ze als het ware vooruit op wat later in het Studiehuis en in het hoger onderwijs van hen zal worden gevergd. In 2001 is een samenwerkingsproject tussen de Universiteit Leiden, de Koninklijke Bibliotheek, de Haagse Hogeschool en de DOB van start gegaan onder de titel 'Zoeken, vinden en kiezen', bedoeld om scholieren van het voortgezet onderwijs vertrouwd te maken met de mogelijkheden van een goede zoekstrategie.

Om scholieren te steunen bij hun speurtocht op het internet, heeft de DOB in 1998 de educatieve webcatalogus 'De Spin' ontwikkeld, met adressen van leuke, informatieve en

interessante websites voor scholieren, onderverdeeld naar schoolvak en schooltype. Gestart ten behoeve van de Schilderswijk, groeide 'De Spin' al snel uit tot een hulpmiddel voor alle scholieren. Leerkrachten van verschillende Haagse scholen leveren de webadressen. 'De Spin' is zó'n succes gebleken dat ook de drie andere G4-bibliotheken zijn gaan meedoen. Het web wordt dus steeds groter; de leerlingvriendelijke 'bladermogelijkheid' van 'De Spin', gebaseerd op schoolvakken, is overgenomen in 'Davindi' (www.davindi.kennisnet.nl) waaraan bibliothecarissen, uit het hele land, meewerken. Daarnaast voert een flink aantal scholen projecten uit in het kader van GOA (Gemeentelijk Onderwijs Achterstandenbeleid). Scholen kiezen daarbij uit door de bibliotheken aangeboden programma's, veelal taalprojecten, zoals taalstimulering voor schoolse periode voor peuters, woordenschat-uitbreiding en spreekvaardigheid, maar ook projecten die gericht zijn op sociaal-emotionele ontwikkeling.

Toegang gratis

Nannie van Wehl

Tentoonstelling in de centrale bibliotheek

DE BOSCHJES-CLUB

DOOR NANNIE VAN WEHL

AMSTERDAM L.J. VEEN

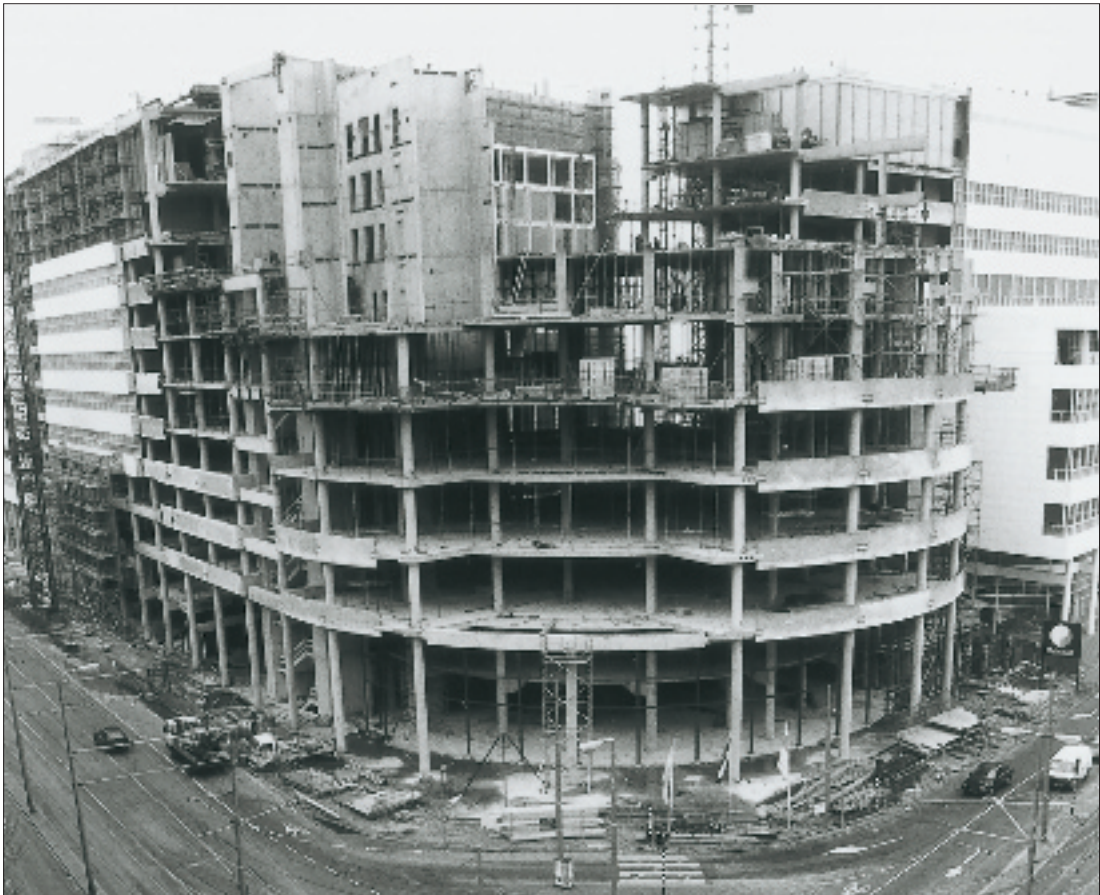
www.bibliotheek.nl/dennaag 2e etage

11 september - 9 oktober Spui 68

Bibliotheek Dienst Openbare

6. VAN HEL NAAR HEMEL

“Van hel naar hemel” – in deze krasse bewoordingen beschreef directeur Renes eind 1988 het wenkende en verheugende perspectief om binnen afzienbare tijd de oude vestiging aan de Bilderdijkstraat te kunnen verruilen voor een nieuwe in het Spuikwartier. De situatie in de Bilderdijkstraat was inderdaad schrijnend. In de doolhof van gangetjes, trappen en kamertjes lagen overal boeken, tot op de grond toe. “Het geheel is ronduit onbeschaaft te noemen”, en: “Het is armoe troef aan de Bilderdijkstraat”, zo klaagde een verslaggever van *Het Binnenhof* van 24 december 1988. De muziekbibliotheek en discotheek waren niet meer in de Centrale Bibliotheek gehuisvest, maar had moeten verkasen naar de Anna Paulownastraat, en ook twee andere belangrijke diensten, de Bibliobus en de afdeling Groepsgerichte Dienstverlening, hadden elders een onderkomen moeten zoeken. Voor invaliden was de locatie Bilderdijkstraat ontoegankelijk, personenliften ontbraken en slechts een kwart van de collectie kon gepresenteerd worden in open opstelling. Kortom: het ruim een halve eeuw oude gebouw dwong de medewerkers als het ware tot bibliotheekwerk naar volstrekt verouderde inzichten, en presenteerde zich

Bouw stadhuis/bibliotheek. Foto: Peter van Oosterhout.

als een verheven cultuurburcht waar je niet zomaar mocht binnenkomen; uitnodigend was het bouwwerk namelijk beslist niet. De locatie was bovendien bepaald ongunstig; een Centrale Bibliotheek hoort in het hart van de stad te staan, in een omgeving waar gewinkeld wordt en waar zich ook andere belangrijke publieke instellingen bevinden. ‘Van Hel naar Hemel’ zou overigens ook in andere bewoordingen omschreven kunnen worden, bijvoorbeeld: ‘Van goedbedoelde bevoogding naar klantvriendelijke dienstverlening’ of: ‘Van gesloten boekenpakhuis naar open informatief multimediaal warenhuis’.

De eerste concrete plannen voor nieuwbouw zijn door Van Swigchem begin jaren tachtig geformuleerd, kort vóór de benoeming van Wim Renes. De opening van de nieuwe Centrale Bibliotheek door koningin Beatrix vond plaats op 8 september 1995. Over die tussenliggende jaren zou een boek te schrijven zijn, een ‘thriller’ over de vele verwikkelingen die zich vanaf het voorjaar van 1986 rondom de bouw voordeden. Talrijke suggesties zijn gedaan over de locatie van de nieuwe bibliotheek (tegenover het CS op het Julianaplein? Vlakbij de Bilderdijkstraat? In het oude gebouw van de Staatsdrukkerij aan de Fluwelan Burgwal?). Verder is er veel te doen geweest over de verschillende ingediende architectonische ontwerpen en de veranderende programma’s van eisen.

Het voorjaar van 1986 is in de voorgeschiedenis van de bouw een gedenkwaardige periode geweest, allereerst omdat het Rijk 5,2 miljoen gulden als grote steden-investerings-

impuls verstrekke, en daarnaast omdat wethouder Adri Duivesteijn in die dagen op een zonnig terras in Kijkduin de ‘brainwave’ kreeg het nieuwe stadhuis in combinatie met de Centrale Bibliotheek te laten bouwen aan het Spui, in het hart van de stad en dankzij de verschillende bus- en tramlijnen op en rondom het Spui goed bereikbaar. In Duivesteijns eigen woorden: “Ik beschouwde de Grote Marktstraat, de Kalvermarkt en het Spui als de hartlijnen van de stad.” Het stadhuis-bibliotheekcomplex zou het centrum door de verwachte grote toeloop nog levendiger kunnen maken. De architect van het Margettheater, ir. H. Herzberger, sprak in een metafoor m.b.t. de plannen tot samenvoeging van ‘smeulende blokken’. Houtblokken doven langzaam uit als ze los van elkaar liggen, maar leg je ze op een hoop, dan slaat het vuur eruit. Het stadhuis, de bibliotheek, de geplande theaters: samen zouden ze voor ‘licht en warmte’ zorgen. Financieel leek het plan aanvankelijk niet haalbaar. De onverwachte investeringsimpuls van 5,2 miljoen gulden door het Rijk gaf echter hoop. De voorbereidingen konden worden voortgezet. In het Spuikwartier waren het nieuwe onderkomen voor het Nederlands Danstheater en het Residentieorkest (de Dr. Anton

Philipszaal) en het Pullmannhotel (nu hotel Mercure) destijds al in aanbouw, maar de belangrijke kavel tussen de Turfmarkt en het Spui lag nog op een passende bebouwing te wachten. Er was daar ruimte genoeg voor een stadhuis/bibliotheek. Het plan van Duivesteijn betekende een abrupte, revolutionaire koerswijziging, die onder meer zou leiden tot het stopzetten van de voorbereidingen voor de bouw van een nieuw stadhuis aan het Burgemeester de Monchyplein (het Plan Ellerman). Eén en ander leidde tot scherpe debatten in de gemeenteraad.

De bijzonderheden over de bouw en de verwickelingen eromheen zijn uiterst leesbaar beschreven in *Van de Bilderdijkstraat naar het Spui; de geboorte van een nieuwe centrale openbare bibliotheek* (1992). Behalve op dit in het Nederlands en Engels door de DOB uitgegeven, rijk geïllustreerde boek, is deze paragraaf gebaseerd op de herinneringen van Adri Duivesteijn, neergelegd in zijn *Het Haagse stadhuis; een slangenkuil*.

Bibliothecaris Wim Renes, terzijde gestaan door Hanke Roos, was aanvankelijk met geen van de vijf bibliotheekontwerpen erg gelukkig, en reageerde dan ook kritisch. Bij de 'jury' vond zijn kritiek gehoor: "Het is opmerkelijk dat het programma van eisen voor de Centrale Bibliotheek verkeerd begrepen, dan wel qua complexiteit onderschat is. Op twee na vertonen de ontwerpen namelijk een slechte opzet van de bibliotheek." Ten slotte bleven alleen de ontwerpen van Rem Koolhaas en Richard Meier in de race. De laatste had zich voor de bibliotheek in eerste instantie gericht op de statige 19de-eeuwse Franse Nationale Bibliotheek in Parijs, met haar indrukwekkende studiezaal, maar bleek bereid zijn opvattingen drastisch te herzien. Renes kon hem er namelijk van overtuigen dat de Haagse bibliotheek een uitnodigend, flexibel 'leeswarenhuis' moest worden, pas-

Tekening: Stefan Verwey (overgenomen met toestemming van G.L. van Lennep Producties).

send in het hedendaagse stadsleven. Het ‘warenhuis’-concept hield onder meer in dat er roltrappen in het gebouw moesten komen. Met de door Meier aanvankelijk geplande liften zouden de verwachte 5.000 bezoekers per dag zich zonder aanzienlijk tijdverlies door de bibliotheek hebben kunnen bewegen. Bovendien trok Meier zich de kritiek op zijn lage plafonds aan en koos hij uiteindelijk voor een etage-hoogte van 3,90 meter. “Meier bleek gelukkig heel ontvankelijk voor onze kritiek en bijdragen”, noteerde een tevreden Renes eind 1988 bij de presentatie van het nieuwe ontwerp. De

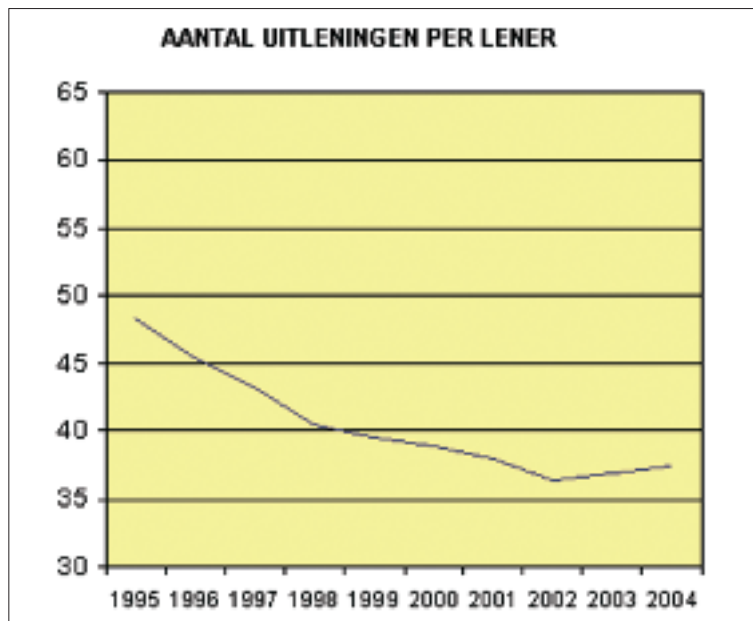
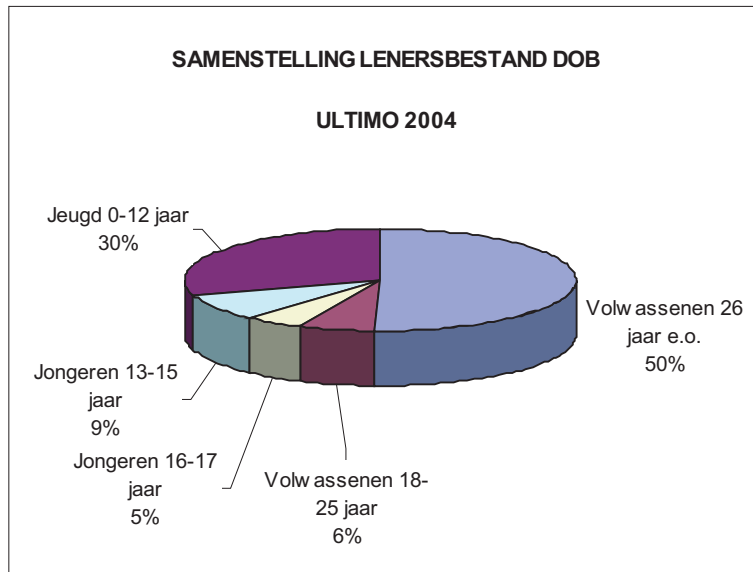
bestuurscommissie van de bibliotheek koos in overgrote meerderheid voor het ontwerp van Meier, waarbij de belevingswaarde een doorslaggevende factor werd genoemd. Men vond dat de bibliotheek in zijn ontwerp beter herkenbaar was dan in het ontwerp van

Koolhaas, mede dankzij de glazen gevel op de begane grond. Bovendien vond men dat de bibliotheek met Meiers ontwerp op een eenvoudiger en speelsere manier kon worden ingedeeld. Juist met het oog op de zo gewenste flexibiliteit was dat een belangrijk voordeel. In een uiterst gedetailleerd *Spacebook DOB* werd vervolgens per niveau en ruimte vastgelegd welk onderdeel van het bibliotheekwerk er plaats zou gaan vinden, en aan welke technische eisen de ruimten moesten voldoen. In dat geheel was het geplande leescafé ‘Bilderdijk’ voor Renes een *must*: een plek waar mensen onder het genot van een kop koffie op hun gemak hun krantje zouden kunnen lezen.

Wim Renes vergeleek de bibliotheek indertijd met een uitnodigend warenhuis; de huidige directeur Alexander Burgers van den Bogaert zei in dit verband het volgende: “Wij willen de Centrale Bibliotheek aantrekkelijker maken door er meer een beleavingsbibliotheek, zeg maar: een prettige verblijfsruimte van te maken. De huiskamer van Den Haag is misschien wat overdreven, maar de ambitie gaat wel in die richting.”

Huiskamer, warenhuis, trefpunt, ontmoetingsplek, informatiecentrum, studieruimte, oase van stilte en bij tijd en wijle ook theater, expositieruimte of gehoorzaal... De bibliotheek van nu biedt veel meer dan alleen leesplezier. Toch blijft dat nog steeds – zoals het dat nu al een eeuw lang is – de basis en het hoofddoel van het instituut. En dat zal het ook in de 21ste eeuw blijven.

NASCHRIFT

Einde en nieuw begin!

Het is 2005 als dit jubileumboek gereed is. We beginnen met een jubileum. Bibliotheek Moerwijk – 40 jaar jong – is opnieuw ingericht tot *Huiskamer van de wijk*, een beleavingsbibliotheek voor jong en oud in optima forma, met een sterk accent op de ontmoetingsfunctie.

Bibliotheek Segbroek is net open. De bibliotheken Vruchtenbuurt en Regentessekwartier zijn samengegaan in deze nieuwe bibliotheek (1.250 m²) op de hoek van de Weimarstraat en de Valkenboslaan. Samenwerkingspartner Mondriaan Stadscollege voor Educatie heeft 250 m² van de bibliotheekruimte betrokken. De bibliotheek (1000 m²) is groter dan een standaard wijkbibliotheek en kent ruimere openingstijden.

De nieuwe (bibliotheek)eeuw begint ook met nieuwe bibliotheken in de nieuwe Haagse gebieden.

De wijken Ypenburg en Wateringse Veld krijgen elk een nieuwe bibliotheek, met een centrale ligging in de wijken, een oppervlakte van resp. 850 m² en 725 m², een collectie van elk ca. 35.000 banden en een inrichting nieuwe stijl (kleur, sfeer en ruimtelijkheid), gericht op aangenaam verpozen. Bibliotheken met ruimte voor velerlei activiteiten en met studie- en leesfaciliteiten.

Intensieve samenwerking tussen bibliotheek Wateringse Veld en de Scholengroep Den Haag Zuid West (nieuwbouw vlakbij de bibliotheek) is voorzien, zowel op ruimtelijk (gebouw, functies) als inhoudelijk (kennis, vaardigheden) gebied.

Eenzelfde samenwerking is er, via het project *Haagse Lente*, tussen het Montaigne Lyceum en bibliotheek Ypenburg. Het Montaigne Lyceum gaat een ruimte leveren waarvan de bibliotheek ook gebruik kan maken voor culturele en educatieve activiteiten. De bibliotheek zal zorgdragen voor de levering van boeken en andere materialen. In bibliotheek Ypenburg wordt een speciale jongerenhoek gecreëerd. Ook komt er naast de vaste

Alexander Burgers van den Bogaert, directeur DOB.

Foto: Bert Nienhuis, fotograaf, gemaakt in opdracht van Huis Marseille voor de fototentoonstelling 'Hier groeien boeken uit de grond' (2004).

collectie een flexibele collectie om maatwerk aan het Montaigne te kunnen leveren.

In Leidschenveen, waar op 4 oktober 2003 de semi-permanente bibliotheek Leidschenveen is geopend, zal in 2007 een volwaardige vestiging komen. Gezocht wordt naar een betere locatie voor bibliotheek Bouwlust in het stadsdeel Escamp.

Voor bibliotheek Morgenstond wordt naar een centralere ligging gezocht. Eén van de mogelijkheden is het gebouw van het nieuw te realiseren stadsdeelkantoor, dat op de huidige MTS-locatie aan de Leyweg moet komen. De gemeentelijke planontwikkeling is gericht op een soort 'Escampboulevard', met een gevarieerd pakket voorzieningen.

Ook op ICT-gebied doen wij ons best. De publiekscatalogus is vernieuwd. 'Zones', de opvolger van de publiekscatalogus (zowel in de bibliotheek als op internet), biedt de klant een persoonlijke zoekomgeving, waarin naar wens interesse-profielen of 'voetsporen' van iemand bewaard kunnen worden, of waarin het aantal te doorzoeken bronnen kan worden voorgeselecteerd. 'ZonePro' biedt een laagdrempelige zoekomgeving, waarin de belangrijkste Haagse bronnen te vinden zijn onder één knop. De besteladministratie (acquisitie) is geautomatiseerd, en de bibliotheek wordt gefaseerd voorzien van zelf-service-units.

De fysieke en virtuele bibliotheek vullen elkaar aan; vanuit dit vertrekpunt ontwikkelt de DOB de virtuele bibliotheek via de pijlers die de fysieke bibliotheek ook kent: collectie (content), catalogus (ontsluiting), inlichtingenbureau en huisvesting (uiterlijk website). Uit het oogpunt van dienstverlening aan de klant wordt de virtuele bibliotheek nader ingebed in de DOB-organisatie (uitvoeringskader, -structuur en -planning). Dit in relatie tot de landelijke virtuele bibliotheek *bibliotheek.nl*.

Den Haag ontwikkelt zich in vliegende vaart. Niet alleen de stad is in beweging, maar ook de bibliotheek. Bibliotheken geven de inhoudelijke vernieuwing mét elkaar vorm, ieder op eigen wijze, passend in de omgeving. In de regio Den Haag vindt de vernieuwing plaats binnen het samenwerkingsverband tussen de bibliotheken van Rijswijk, Leidschendam-Voorburg, Wassenaar en Den Haag.

Vanuit het eigen profiel en dat van de regio wordt gezocht naar nieuwe vormen van samenwerking. Met de partners van cultuur, maar ook die van educatie, gezondheidszorg, emancipatie en ICT. Door actief te verkennen kun je ontdekken hoe de maatschappelijke rol als gids verder kan worden uitgebouwd, ook in de allerkleinste eenheid: de wijk. Elke bibliotheek zet daarbij haar middelen zo efficiënt mogelijk in; geen enkele bibliotheek is groot genoeg om alles alléén te doen. Samenwerken is het motto.

De belangrijkste schakel in het veranderingsproces zijn de mensen die in de bibliotheek werkzaam zijn. Hun creatieve en innovatieve vermogen wordt benut om burgers aan de hand van hun vragen te gidsen en hun de juiste antwoorden aan te reiken. Gezien het hoge cijfer voor behulpzaamheid en klantvriendelijkheid (klantenonderzoek 2004) wordt dat zeer gewaardeerd.

Onze visie op de nabije toekomst van de Haagse openbare bibliotheek is neergelegd in het meerjarenplan 2005–2008, met de titel:

De Haagse bibliotheek: inspiratiebron voor de stad.

De toekomst is onder meer gericht op het accentueren van:

- de bibliotheek als (multi)culturele ontmoetingsplaats
- de bibliotheek als wijkinformatiepunt
- de bibliotheek als hét digitale centrum van de wijk.

En om ze nog maar even te noemen, wij blijven de kernfuncties van de bibliotheek uitvoeren:

Informatie:

- het opbouwen, ontsluiten en beheren van de collectie
- het beschikbaar stellen van informatie
- het uitlenen van media
- het aan eenieder toegang bieden tot openbare gegevensbestanden

Educatie:

- het stimuleren van lezen en leren
- het delen van kennis

Cultuur:

- het bevorderen van uitwisseling van het culturele erfgoed

Ontmoeting/communicatie:

- het met elkaar in contact brengen van bevolkingsgroepen uit alle geledingen en culturen
- het functioneren als een belangrijk informatiecentrum voor de wijk.

Dat alles kunnen we niet alléén; daarvoor hebben we samenwerkingspartners nodig, en gaan we allianties aan. Iedereen in de stad die met ons samenwerkt of op enigerlei wijze een bijdrage aan het succes van de Haagse bibliotheek heeft geleverd – en nog gaat leveren – dank ik hartelijk.

Wij verwachten graag dat u met ons blijft meedenken en werken onder het motto:

De stad: inspiratiebron voor de bibliotheek!

Alexander Burgers van den Bogaert
Directeur DOB

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

- 1905 Oprichting van de *Vereeniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek* te 's-Gravenhage.
- 1906 Opening van de leeszaal op de Prinsegracht 63; initiatiefnemer mr. A. Meyroos wordt erelid.
- 1908 Oprichting van de Centrale Vereeniging voor Openbare Bibliotheken en Leeszalen (de CV) met dr. H.E. Greve als secretaris; openbare bibliotheekwerk krijgt voor het eerst rijkssubsidie.
- 1910 Sluiting van de bibliotheek dreigt.
- 1911 Verhuizing van de Prinsegracht naar Toussaintkade 11a; Greve wordt onbezoldigd bibliothecaris.
- 1912 Begin van de uitleen.
- 1913 Oprichting van de Openbare Muziekbibliotheek.
- 1917 Meer dan 100.000 boeken (104.739) uitgeleend.
- 1918 Oprichting van de RKOLB aan de Korte Houtstraat.
- 1919 Oprichting van de Kinderleeszaal aan het Stieltjesplein; Greve wordt directeur.
- 1920 Meer dan 5.000 (5.216) leden.
- 1921 Rijkssubsidievoorwaarden 1921 als grondslag voor de bekostiging aangenomen door het parlement.
- 1922 Verhuizing van de Toussaintkade naar de Bilderdijkstraat.
- 1924 Begin van de wisselbibliotheek.
- 1926 Eerste filiaal geopend in de Colensostraat (Transvaal); lidmaatschapscontributie verhoogd van f 1,50 naar f 2,00 per jaar.
- 1927 Oprichting van de Vereeniging Openbare Christelijke Leeszaal en Bibliotheek.
- 1929 L. Simons treedt terug als voorzitter van het bestuur, waarin hij vanaf 1913 zitting had. Simons was directeur van de Uitgeverij voor Goede en Goedkope Lectuur (de Wereldbibliotheek) en heeft de bibliotheek veel boeken uit zijn fonds geschonken.
- 1930 Opening van het filiaal Laakkwartier (Paets van Troostwijkstraat).
- 1932 Filiaal Scheveningen (Badhuiskade) geopend, in samenwerking met de in hetzelfde pand gehuisveste Christelijke OLB; meer dan 500.000 boeken (502.467) uitgeleend; dagelijkse "auto-rondgang" tussen Centrale Bibliotheek en filialen; oprichting van een speciale dienst voor badgasten, maar die was van korte duur.
- 1933 Opening van het filiaal Vruchtenbuurt (Mient); meer dan 10.000 leden (10.166).
- 1935 Opening van de nieuwbouw Centrale Bibliotheek Bilderdijkstraat.
- 1936 Opening van het filiaal Duinoord in de voorlopige vestiging aan de Stadhouderslaan.
- 1937 "Open uitleen" ingevoerd in de filialen Mient en Scheveningen.
- 1940/45 Bezettingsjaren, ontslag van joods personeel, censuur, beperking van openingstijden.
- 1941 Verhuizing van het filiaal Duinoord naar de Groot Hertoginnelaan.
- 1942 Op bevel van de Duitsers het filiaal Scheveningen (en Christelijke OLB) ontruimd; recordjaar: meer dan een miljoen uitleningen (1.054.437) (zie 1956) en meer dan 15.000 leden (15.848).
- 1944 Sluiting van de lees- en studiezaal.
- 1945 Zonder verwarming, zonder licht en met minimale openingstijden wordt het einde van de bezettingsjaren gehaald.

- 1947 'Gesloten boekerij' van filiaal Paets van Troostwijkstraat omgezet in een 'open boekerij'.
- 1948 Filiaal Scheveningen en Christelijke OLB weer in gebruik genomen; afscheid van dr. H.E. Greve, drs. P.J. van Swigchem wordt directeur.
- 1949 Begin van het inlichtingenbureau bij de catalogus in de Centrale Bibliotheek, eerste aanzet van wat een druk gebruikt informatiecentrum zal worden; etalageramen onder de galerij weer in gebruik genomen.
- 1950 Begin van geleidelijke uitbouw van publiciteits- en contactwerk, o.a. met tentoonstellingen; afscheid van mej. F. Simons, sinds 1913 belast met de dagelijkse leiding van de muziekbibliotheek, en van administrateur J.F. Beekman, sinds 1922 aan de bibliotheek verbonden.
- 1951 Filiaal Moerwijk geopend, in voorlopige huisvesting Rhijnvis Feithlaan.
- 1953 Wisselbibliotheek verhuist van Bilderdijkstraat naar achterzaal Badhuiskade; administratieve reorganisatie legt grondslag voor sterke ontwikkeling van het bibliotheekwerk voor bejaarden en zieken; boekenbezit 209.324; bezoekers (aan alle vestigingen) 102.548.
- 1954 Afscheid van mevr. C.S. Kluyskens als hoofd van het filiaal Mient, sinds 1913 bij de bibliotheek werkzaam.
- 1955 Filiaal Morgenstond geopend in voorlopige huisvesting Norgstraat.
- 1956 Uitbreiding en vernieuwing van de jeugdbibliotheek in de Centrale Bibliotheek; opening van de 'miniatuur open uitlening'; verbouwing filiaal Duinoord; uitleencijfer overschrijdt opnieuw – nu definitief – de één miljoen (zie 1942); het 50-jarig jubileum gevierd met o.a. een receptie, tentoonstelling en twee publicaties: *Lezer, boek, bibliotheek* en *Boekenzoekboek*.
- 1958 Bibliotheek Grotiuslyceum geopend; filiaal Transvaal (Colensostraat) neemt de jeugdbibliotheek over, die tevoren in hetzelfde gebouw werd geëxploiteerd door een afzonderlijke vereniging; wijziging van de statuten, waarbij de naam Openbare Leeszaal en Bibliotheek wordt gewijzigd in Openbare Bibliotheek.
- 1959 Openbare Muziekbibliotheek (OMB) geïncorporeerd in de Vereniging Openbare Bibliotheek en wordt een aparte afdeling van de OB.
- 1962 Jeugdbibliotheek aan de Diamanthorst geopend als voorloper van filiaal Mariahoeve.
- 1963 Mej. J. Visser, onderdirecteur, gaat na een dienstverband van meer dan 40 jaar met pensioen en krijgt de onderscheiding Ridder in de Orde van Oranje Nassau.
- 1964 Filiaal Scheveningen en Openbare Christelijke Leeszaal en Bibliotheek samengevoegd tot één bibliotheek onder eenhoofdige leiding; overeenkomst met verenigingen RKOLB en Chr. OLB over samenwerking bij vestiging nieuwe filialen.
- 1965 Filiaal Moerwijk verhuist naar een nieuw gebouw aan de Erasmusweg.
- 1966 Filiaal Morgenstond verhuist naar nieuw gebouw aan de Leyweg, het voormalige filiaal Leyweg van de RKOLB wordt met dit filiaal samengevoegd; filiaal Waldeck geopend in voorlopige huisvesting Alphons Diepenbroekhof; start van de uitlening in de psychiatrische inrichting 'Bloemendaal' te Loosduinen; C. Holling, 40 jaar in dienst als boekbinder, onderscheiden met de bronzen medaille van de Orde van Oranje-Nassau; drs. Van Swigchem promoveert tot doctor in de letteren.
- 1967 Verbouwing van de Centrale Bibliotheek (Bilderdijkstraat), inrichting van de open boekerij en begin van de afdeling discotheek met de uitlening van platen; de eerste popplaten (Pink Floyd, Frank Zappa) worden aangeschaft, omdat de toenmalige minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Marga Klompé, ze nodig had voor een feestje; filiaal Bouwlust geopend in een pand aan de Winkelstede.
- 1968 Filiaal Benoordenhout (Utenbroekestraat) geopend; overeenkomst met RKOLB en

- Chr. OLB over samenwerking uitgebreid tot de reeds bestaande filialen en de muziekbibliotheek en discotheek; uitleenpost Duindorp geopend in wijkcentrum O'blok.
- 1969 Uitleencijfer overschrijdt de 2 miljoen; patiëntenbibliotheek in Ziekenhuis Westeinde geopend; muziekbibliotheek en discotheek breidt het repertoire uit "in de meer populaire richting" (*Jaarverslag 1969*).
- 1970 Schevenings filiaal van de RKOLB verenigd met filiaal Badhuiskade; de Haagse OB aangewezen als regionale steunbibliotheek, mede door de belangrijke rol van de bibliotheek in het postleenverkeer via de Centrale Catalogus.
- 1971 Filiaal Transvaal verhuist naar nieuw gebouw Herman Costerstraat; oprichting van de Nederlandse Bibliotheek Dienst (NBD), een gezamenlijke onderneming van de Nederlandse openbare bibliotheken, uitgevers en boekhandelaars, die zich tot doel stelt nieuwe uitgaven snel en voordelig te leveren in een uitvoering die is afgestemd op bibliotheekgebruik.
- 1972 Filiaal Mariahoeve (Ivoorhorst) geopend.
- 1973 Eerste bibliobus in gebruik genomen; uitleencijfer overschrijdt de 3 miljoen; uitbrengen van *Plan 88*, een door de bibliotheek gepubliceerde nota over het openbare bibliotheekwerk in de komende 15 jaar.
- 1974 Instelling van een ondernemingsraad.
- 1975 Uitbreiding/vernieuwing van filiaal Vruchtenbuurt (Mient); de Wet op het Openbare Bibliotheekwerk (raamwet 1975-1987) wordt ingevoerd, waarmee de rijksbijdrage per wet wordt geregeld; opgenomen in de wet: contributievrijdom voor de jeugd tot 18 jaar, hetgeen een geweldige instroom van jeugdleden tot gevolg heeft; geleidelijke vervanging van het door Greve ontworpen catalogussysteem ('Haagsche Schema') door het daarop gebaseerde en landelijk gebruikte SISO (Schema voor de Indeling van de Systematische catalogus in Openbare bibliotheken).
- 1976 Schoolmediatheekdienst begonnen in pand naast filiaal Herman Costerstraat; filiaal Schilderwijk (Koningstraat) geopend; uitleencijfer overschrijdt de 4 miljoen; nota *Nieuwe Centrale in 't hart van de stad* aan het gemeentebestuur aangeboden.
- 1977 Uitbreiding van de Centrale Bibliotheek met een vleugel achter de tijdschriftenzaal.
- 1978 Bibliotheek neemt deel aan het Haagse onderwijsstimuleringsproject; filiaal Bouwlust verhuist naar een nieuw pand aan de Beresteinlaan; filiaal Bezuidenhout (Theresiastraat) geopend; wisselbibliotheek verhuist van Scheveningen naar pand naast filiaal Bezuidenhout.
- 1979 Tweede bibliobus (jeugdbibliobus) in gebruik genomen, grotendeels voor onderwijsstimuleringswerk in Spoorwijk en Laakkwartier; gemeenteraad neemt voorstel aan om de openbare bibliotheek, samen met de rooms-katholieke openbare bibliotheek, te maken tot een gemeentelijke dienst met beheerscommissie ex art. 61; Vereniging Openbare Bibliotheek 's-Gravenhage per 31 december opgeheven.
- 1980 Vereniging Openbare Bibliotheek 's-Gravenhage wordt gemeentelijke Dienst Openbare Bibliotheek met een bestuurscommissie ex art. 61 van de Gemeentewet, de Commissie Dienst Openbare Bibliotheek 's-Gravenhage; de bibliotheek valt onder de wethouder van Jeugd, Sport, Recreatie, Wijkaangelegenheden en Personeelszaken P. Vink (toen nog voorzitter van de bestuurscommissie); de vroegere RKOB houdt op te bestaan; de RK bibliotheken Sophialaan en Segbroeklaan worden in de gemeentebibliotheek opgenomen als filialen.
- 1981 Filiaal Nieuw Waldeck/Bohemen (Rossinilaan) geopend; derde bibliobus in gebruik genomen; 75-jarig bestaan van de bibliotheek.
- 1982 Muziekbibliotheek en discotheek worden uitgeplaatst naar een nieuw pand aan de

- Anna Paulownastraat; programma van eisen voor de nieuwe Centrale Bibliotheek wordt aan het college van B&W aangeboden; een locatie voor de nieuwe Centrale Bibliotheek – tussen het Lummuscomplex en de Wijnhaven – wordt opgenomen in het concept-bestemmingsplan Spuikwartier; filiaal Scheveningen betreft een nieuw pand, hoek Badhuiskade/Marcelisstraat; de gemeenteraad neemt het besluit in het voorzieningencentrum Loosduinen een bibliotheek te bouwen ter vervanging van de te kleine bibliotheek aan de Alphons Diepenbrockhof; W.M. Renes wordt door de gemeenteraad benoemd tot directeur.
- 1983 De DOB wordt geconfronteerd met vermindering van de gemeentelijke bijdrage en de aanzet tot bezuinigingen op het openbare bibliotheekwerk door de rijksoverheid (18,1% voor 1984 / 3 miljoen gulden voor de DOB); het automatiseringsproject gaat van start; de geautomatiseerde leners- en uitleenadministratie zal fasegewijs worden ingevoerd; de muziekafdeling schaft de eerste compact discs aan; afscheid van dr. P. J. van Swigchem.
- 1984 Automatisering; het eerste filiaal (Moerwijk) gaat on-line; uitleenpost Duindorp verhuist naar schoolgebouw aan de Zeezwaluwstraat; filiaal Regentessekwartier in de Newtonstraat wordt geopend; afzonderlijk lidmaatschap van de muziekafdeling afgeschaft.
- 1985 Minifiliaal Archipelbuurt wordt, samen met de nieuwe halte van de bibliobussen in de Bankastraat, feestelijk in gebruik genomen; de Schoolmediatheekdienst verhuist van de Herman Costerstraat naar het pand aan de Sophialaan, evenals de Wisselbibliotheek en de Educatieve Dienst; de Bibliobusdienst verhuist naar de vrijkomende Merkusstraat, zodat het pand van de busdienst aan de Gedempte Sloot kan worden opgezegd; filiaal Waldeck (Alphons Diepenbrockhof) betreft een nieuw pand in Loosduinen; in Spoorwijk opent een afdeling voor volwassenen in een schoollokaal (Rosseelstraat).
- 1986 De bibliotheek valt onder de wethouder van Onderwijs, Migrantenbeleid en Wijkwelzijn (OMW), drs. J.A.R. Heemskerk; de bibliotheek bestaat 80 jaar; het aantal ingeschreven lezers neemt als resultaat van allerlei p.r.-activiteiten fors toe en bedraagt aan het eind van het jaar 93.775; het aantal uitleningen ligt op circa 4,5 miljoen; Spoorwijk krijgt twee klaslokalen, resp. voor de jeugd- en de volwassenen-uitlening; filiaal Duinoord krijgt een facelift; vijf architectencombinaties maken een ontwerp voor een nieuw stadhuis en een nieuwe Centrale Bibliotheek aan het Spui.
- 1987 De Wet op het Openbare Bibliotheekwerk wordt ingetrokken en vervangen door de Welzijnswet (1987–1994); het welzijnswerk, waaronder ook de bibliotheken vallen, wordt gedecentraliseerd; de automatisering van de catalogus en de uitleenadministratie wordt voltooid; in alle publieksafdelingen komen gebruikersvriendelijke beeldschermen ter raadpleging van de catalogus; de onafhankelijke beoordelingscommissie, ingesteld door het college van B&W, kiest het ontwerp van Rem Koolhaas, de Bestuurscommissie DOB kiest het plan-Meier; de stemmen in het college staken met vier stemmen voor het plan-Koolhaas en vier voor het plan-Meier; de gemeenteraad kiest uiteindelijk met een meerderheid van stemmen voor het plan-Meier; de raad besluit een bouwplan te laten ontwikkelen door architect Richard Meier; de Bestuurscommissie stelt het geactualiseerde programma van eisen voor de nieuwe Centrale Bibliotheek vast; het verfijnde programma van eisen voor het gehele complex wordt in november door B&W vastgesteld.
- 1988 De 100.000ste lezer wordt ingeschreven en er worden meer dan 5 miljoen boeken en andere materialen uitgeleend; op grond van de Welzijnswet vindt dit jaar voor het eerst uitvoering van de landelijke leenvergoedingsregeling plaats; de openbare

- bibliotheken betalen tezamen eerst 5 en later 10 miljoen gulden op basis van de Tijdelijke Wet Leenvergoeding; de DOB betaalt in 1988 61.000 gulden; 75-jarig jubileum van de muziekbibliotheek; de raad besluit (gemeentelijke reorganisatie) dat de DOB niet opgaat in een grotere dienstenstructuur, maar dat het bibliotheekwerk zelfstandig blijft functioneren binnen de huidige organisatie.
- 1989 Het Rijk trekt zich terug uit het openbare bibliotheekwerk; vanaf dit tijdstip valt het openbare bibliotheekwerk onder de lokale overheid; alleen de wetenschappelijke steunfunctie blijft nog rijksverantwoordelijkheid; voor 16- en 17-jarigen wordt een opstaptarief ingevoerd; de raad besluit een stadhuis in combinatie met een Centrale Bibliotheek aan het Spui te gaan bouwen; de raad besluit tot de bouw van een complex voor ouderen en wijkvoorzieningen waarin filiaal Laakkwartier een plaats zal krijgen (hoek Linnaeusstraat/ Pasteurstraat); de experimentele voorziening Kinderbibliotheek in Laakkwartier-Noord gaat van start (drie jaar subsidie i.h.k.v. achterstandsbeleid).
- 1990 De bibliotheek valt onder de wethouder van Onderwijs, Emancipatie, Sociale Zaken en Migrantenbeleid (OESM), mevrouw A. van Kampen; met vuurwerk en een laser-show wordt de eerste paal voor het stadhuis/bibliotheekcomplex aan het Spui geslagen; de DOB maakt het *Spacebook DOB* ter ontwikkeling van het bibliotheekdeel van het complex; filiaal Bloemenbuurt (hierna Bomenbuurt) betreft het nieuwe pand aan de Acaciastraat; filiaal Laakkwartier betreft het nieuwe pand aan de Linnaeusstraat; de Herman Costerstraat 54 wordt onderverhuurd aan de Dienst Bouwen en Wonen.
- 1991 85-jarig bestaan van de bibliotheek wordt met veel festiviteiten gevierd; in augustus 1991 loopt het verlengde vierjarenplan voor het onderwijsvoorrrangsbeleid af; vanaf 1 augustus heeft de DOB te maken met Sociale Vernieuwing in het Onderwijs.
- 1992 De wethouder OESM stelt twee nieuwe boekenbussen in gebruik; per 1 juli wordt het experiment Kinderbibliotheek Laakkwartier-Noord beëindigd, de voorziening wordt omgezet in een structurele mobiele voorziening (halte Cromvlietplein); de maquette van het bibliotheekgedeelte van het stadhuis/bibliotheekcomplex wordt feestelijk onthuld door wethouder OESM; de raad besluit tot het bouwen van een voorzieningencentrum Ledeganckplein, waarin o.m. het nieuwe filiaal Spoorwijk zal worden ondergebracht; de eigen binderij wordt opgeheven.
- 1993 Minifiliaal Archipelbuurt wordt gesloten; de vrijwillige ouderbijdrage wordt ingevoerd; de bouw van het bibliotheekdeel van het stadhuis/bibliotheekcomplex begint; na een diepgaande analyse kiest DOB voor de inrichtingsfirma Schulz uit Speyer (Duitsland); filiaal Spoorwijk wordt geopend in het voorzieningencentrum 'De Wissel'.
- 1994 De bibliotheek valt onder de wethouder van Onderwijs, Sociale Zaken, Werkgelegenheidsprojecten, Integratie- en Emancipatiebeleid (OSWIE), mevr. A. van Kampen; de nieuwe gemeentewet maakt aanpassing van de Bibliotheekverordening noodzakelijk; de Commissie Openbare Bibliotheek 's-Gravenhage wordt een commissie ex artikel 82-84 van de gemeentewet; de Welzijnswet wordt ingetrokken en vervangen door de Wet op het Specifieke Cultuurbeleid; de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke steunfunctie wordt gedecentraliseerd van de rijksoverheid naar de provincie; steeds meer burgers nemen deel aan het toenemend aantal literaire en multiculturele activiteiten; vanaf 1994 wordt dit zichtbaar in het afzonderlijke *Activiteiten Jaarverslag* van de DOB; filiaal Duinoord wordt gesloten; de raad neemt het besluit om een nieuw minifiliaal voor de wijken Statenkwartier en Duinoord te stichten; de raad besluit het minifiliaal Duindorp te continueren; de patiëntenbibliotheek in het Westeinde Ziekenhuis viert het 25-jarig jubileum; de nieuwe Haagse wijk

- Wateringse Veld krijgt een boekenbushalte; de gemeente Den Haag besluit bij het Rijk financiële steun aan te vragen op basis van artikel 12 van de Financiële Verhoudingswet 1984.
- 1995 Het bibliotheekdeel van het stadhuis/bibliotheekcomplex wordt opgeleverd; de Centrale Bibliotheek verhuist in elf werkdagen en gaat voor het publiek voor het eerst open op 2 september (30.000 bezoekers); Centrale Bibliotheek en muziekafdeling zijn nu weer in één pand ondergebracht, evenals de afdeling Projectbureau Maatwerk (dienstverlening aan scholen, instellingen en groepen); leescafé Bilderdijk geopend (2 december); de Centrale Bibliotheek ontvangt tussen openingsdag en eind van het jaar 325.000 bezoekers; filiaal Hobbemaplein wordt sinds medio 1995 filiaal Transvaalkwartier genoemd; de IFLO stelt vast dat Den Haag worstelt met een zeer omvangrijke financiële problematiek; Den Haag moet met ingang van 1997 een saneringsbegroting opstellen.
- 1996 Onder het motto 'De Haagse bibliotheek al 90 jaar' zijn er veel activiteiten; de Centrale Bibliotheek constateert aan het eind van het eerste jaar aan het Spui dat de bibliotheek een groot succes is: de aantallen bezoekers zijn spectaculair gestegen; in de nieuwe Centrale Bibliotheek worden 882.000 bezoekers geteld; het totale aantal bezoeken aan alle vestigingen: 2.576.000; het aantal geregistreerde gebruikers bereikt het absolute record van 100.882, het aantal uitleningen is 4.195.000; het nieuwe mini-filiaal Statenkwartier/Duinoord wordt geopend aan de Valeriusstraat; de gemeenteraad besluit tot het samengaan van openbare bibliotheek en gemeentearchief in de nieuwe Dienst Bibliotheek en Archief per 1 januari 1997; de Bibliotheekverordening wordt omgezet in de Verordening Regelende de Taak, Bevoegdheden en Samenstelling van de Dienst Bibliotheek en Archief; tot directeur van de nieuwe dienst wordt benoemd de heer W.M. Renes; de gewijzigde Auteurswet, met daarin het verhuur- en leenrecht, wordt van kracht; de Stichting Onderhandelingen Leenvergoedingen (STOL) stelt de hoogte van de leenvergoeding vast; de bijdrage leenrecht wordt jaarlijks via de STOL afgedragen aan belanghebbenden; de heffing leengeldvergoeding bedraagt in 1996 f 298.394.
- 1997 De nieuwe Dienst Bibliotheek en Archief (DBA) gaat per 1 januari 1997 van start en krijgt in de loop van het jaar vorm en inhoud; de Commissie Openbare Bibliotheek 's-Gravenhage wordt omgevormd tot de Commissie DBA en uitgebreid met twee leden; Provinciale Staten van Zuid-Holland besluiten de wetenschappelijke steunfunctie van de gemeentebibliotheken Rotterdam en Den Haag per 1-1-1999 te beëindigen; de leenvergoedingen voor boeken en andere geschriften gaan in 1997 van 10 miljoen naar 20 miljoen gulden; voor cd's en videobanden wordt daarnaast voor de jaren 1997-1999 f 0,50 per uitlening vastgesteld; bij 'hits' komt daar een toeslag van f 1,50 bovenop; over de heffingen voor multimedia zijn nog geen afspraken gemaakt; de voorlopige heffing leenvergoeding bedraagt in 1997 f 516.400; het leenrecht wordt vanaf 1997 doorberekend aan de gebruiker van 16 jaar en ouder; de raad stelt het Spreidingsplan DBA vast (meerjarenplan 5 tot 8 jaar); het doel is de kwaliteit van het bibliotheekwerk te verbeteren door concentratie van vestigingen; als uitvloeisel van de nota *Den Haag op weg naar herstel* (saneringsbegroting gemeente Den Haag) wordt de eigen huisdrukkerij beëindigd en worden de ondersteunende afdelingen Catalogus en Media-aankoop samengevoegd tot de afdeling Mediaverwerking (een bezuiniging van 0,28 miljoen gulden); tevens krijgt de DBA een taakstelling op de spreiding van 0,75 miljoen gulden vanaf 2000).
- 1998 Mevrouw A. van Kampen, wethouder OSWIE, neemt afscheid na vier jaar raadslid en acht jaar wethouder te zijn geweest; de DBA valt onder de wethouders OSW, de

heer P.M.M. Heijnen (bibliotheek) en FC, mevr. drs. L.E.J. Engering-Aarts (archief); telematicacentrum Schilderswijk wordt medio 1998 ondergebracht in filiaal Schilderswijk en gaat zich richten op het bevorderen van het gebruik van bestaande en nieuwe informatietoepassingen; de leenvergoedingen van boeken en andere geschriften gaan naar 23 miljoen gulden; het NBLC constateert dat de opdracht aan de overheden in de Welzijnswet (1987–1994) en de Wet op het Specifieke Cultuurbeleid (1994–) om lokale, regionale en landelijke netwerkvorming te bevorderen nauwelijks van de grond is gekomen; door zelfregulering zullen de openbare bibliotheken moeten komen tot samenwerking en samenhang om hun publieke opdracht op een toereikende manier te vervullen, en om de publieke voorziening voor de burger in de toekomst veilig te stellen.

1999 In filiaal Bouwlust wordt het tweede telematicacentrum gevestigd (30 september), tevens besluit de raad alle bibliotheekvestigingen in versneld tempo van telematicacentra te voorzien; van september tot en met december loopt het experiment zondagopenstelling Centrale Bibliotheek, dat zó succesvol is dat de raad besluit m.i.v. 2000 structurele middelen beschikbaar te stellen voor de zondagopenstelling (25 zondagen); de nieuwe huisvesting van filiaal Benoordenhout wordt betrokken op 17 december; de miljoenste bezoeker van de Centrale Bibliotheek komt op 19 december; aan de samenwerking met het Gemeentearchief komt in juni een einde; het Gemeentearchief wordt ondergebracht bij de Bestuursdienst; op deze wijze kan meer accent worden gegeven aan de verantwoordelijkheid van het Gemeentearchief voor de concernkaderstelling op het beleidsveld archiefbeheer en voor de daaruit voortvloeiende taken m.b.t. concernplanning en -control; de provincie Zuid-Holland beëindigt de WSF-subsidie van de bibliotheken Rotterdam en Den Haag.

2000 De millenniumovergang vindt zonder problemen op het gebied van de automatisering plaats; per 1 oktober 2000 wordt de Commissie Openbare Bibliotheek Den Haag (Bestuurscommissie DOB) opgeheven na 20 jaar te hebben gefunctioneerd; Centrale Bibliotheek is m.i.v. 2000 32 zondagen open; het gebruik van de DOB-website neemt een steeds hogere vlucht; werd in het eerste volle gebruiksjaar (1998) de site van de bibliotheek 18.000 keer bezocht, in 1999 was dit gestegen tot 122.000 en in 2000 tot 223.000, een gemiddelde van 611 bezoeken per dag; de bezoekers van de DOB-site hebben gezamenlijk 2.267 miljoen pagina's opgevraagd, een gemiddelde van ca. 10 pagina's per bezoeker, hetgeen neerkomt op ruim 6.000 pagina's per dag; in de filialen Spoorwijk, Nieuw Waldeck en Moerwijk worden telematicacentra geïnstalleerd; de Centrale Bibliotheek krijgt een regierol in de culturele en literaire functie, de wijkbibliotheken profileren zich daarbij als onmisbaar onderdeel van de culturele organisatie; de dienstverlening via de twee boekenbussen wordt beëindigd; in Wateringse Veld wordt tijdelijk een halte van ProBiblio ingehuurd; vertrek van directeur Wim Renes (1982–2000 directeur DOB); de gemeenteraad stelt Alexander Burgers van den Bogaert aan als directeur DOB per 1 oktober 2000; Europese aanbestedingsprocedure ter vervanging van het systeem van bibliotheekautomatisering (ALS).

2001 Opening van het filiaal Haagse Hout (samenvoeging van Mariahoeve en Bezuidenhout) op de locatie Theresiastraat (18 april), inclusief telematicacentrum; opening van het filiaal Scheveningen (samenvoeging van Scheveningen en Duindorp) (12 mei); ontstaan van overleg om te komen tot inhoudelijke samenwerking tussen de buurgemeenten Rijswijk, Voorburg, Leidschendam, Wassenaar en Den Haag; vervanging van het systeem van bibliotheekautomatisering; verbouwing van de Centrale Bibliotheek door samenvoeging van kantoorverdiepingen; filiaal Transvaalkwartier krijgt telematicacentrum; telematicacentra worden in versneld tempo gerealiseerd in de bibliotheken Regentessekwartier, Loosduinen, Vruchtenbuurt en Laakkwartier.

- 2002 Per 1 januari 2002 worden de Haagse grenzen verlegd; de openbare bibliotheek van Rijswijk sluit zich aan bij het automatiseringssysteem van de DOB; de DOB valt onder wethouder OSWI, de heer P.M.M. Heijnen, en de bibliotheek behoort tot het werkveld van de Commissie Onderwijs, Sociale Zaken, Cultuur en Integratie (OCSI); 16- en 17-jarigen worden weer contributievrij; Ondernemingsplan DOB 2002-2005; op 4 maart wordt het nieuwe filiaal Transvaalkwartier, incl. telematicacentrum (het 13de) geopend, met de samenwerking onder één dak van drie organisaties (bibliotheek, basiseducatie en kinderopvang); in filiaal Bouwlust wordt een Anders Lezen Punt ingericht met grote-letterboeken, gesproken boeken, leeshulpmiddelen en pc's voorzien van vergrotingssoftware en spraakbesturing; op voorstel van wethouder OSWI keurt de gemeenteraad goed dat de gemeente de wettelijke leenrechtheffing voor haar rekening neemt.
- 2003 *Al@din* (Algemeen Landelijk Dekkend Digitaal Informatie Netwerk) in gebruik genomen; in de Stadsenquête 2003 doet de Haagse bibliotheek voor het eerst mee met vragen over deelname aan culturele activiteiten (in de bibliotheek) en komt daarmee binnen op een negende plaats; heropening filiaal Morgenstond door wethouder OSWI (12 april); presentatie van de vernieuwde en verbeterde website www.bibliotheek.nl/denhaag (24 juni); in filiaal Bomenbuurt een mini-telematicacentrum (het 14de telematicacentrum) geopend; heropening van de beleavingsbibliotheek Nieuw Waldeck (6 september); het semi-permanente filiaal Leidschenveen wordt geopend (4 oktober); burgemeester Deetman stelt lichtkrant in gebruik (29 oktober); eerste paal geslagen voor filiaal Ypenburg (18 december).
- 2004 Het Cultuurpunt Den Haag (www.cultuurpuntdenhaag.nl) feestelijk in gebruik genomen (30 januari). De website, het resultaat van samenwerking tussen de Haagse bibliotheek en het Centrum voor Amateurkunst Den Haag, bevat informatie over amateurkunst en het culturele programma van de Haagse bibliotheken. In het stadsdeel Escamp gaat het project *Escamp à la Carte* van start (14 februari), met een eigen site onder die van het Cultuurpunt, en een fysiek Cultuurpunt in de vestiging Bouwlust. In *Escamp à la Carte* participeren de drie bibliotheken in Escamp, het Cultureel Jongerencentrum Bazart en de Stichting Welzijn Escamp (SWE). In nauwe samenwerking met DOB en CvA realiseren de bibliotheken van Leidschendam-Voorburg, Rijswijk en Wassenaar een digitaal Cultuurpunt in hun gemeenten. Op 19 november worden, in Theater Camuz in Leidschendam, drie nieuwe cultuurpunten gepresenteerd: www.cultuurpuntleidschendam-voorborg.nl / www.cultuurpuntrijswijk.nl / www.cultuurpuntwassenaar.nl.

Verwarring

Op dinsdag 24 februari 2004 kwam de Haagse Centrale Bibliotheek in het nieuws. Aanleiding hiertoe was de verontwaardiging die enkele moslims hadden geuit over een spotprent op de Koran die op de tentoonstelling 'Politiek in Prent 2003' in de bibliotheek hing. Mede in verband met onrust onder het personeel besloot de directeur de prent te verwijderen, waarop de samensteller van de tentoonstelling een protest bij de bibliotheekdirectie indiende. Het gevolg hiervan was dat de prent uiteindelijk werd teruggehangen.

Tekening Jo Nesbitt

VERANTWOORDING

Voor lezers die willen weten waar ik mijn gegevens vandaan heb gehaald, of die op zoek zijn naar nadere informatie over een bepaald onderdeel van mijn tekst, geeft deze verantwoording heel summier per paragraaf aan welke archiefstukken en publicaties geraadpleegd zijn, voorzover niet al in de tekst zelf is aangegeven waaraan de gegevens zijn ontleend.

Voor de algemene geschiedenis van de Nederlandse openbare bibliotheken tot 1933 blijft nog steeds van groot belang het boek dat H.E. Greve schreef bij het 25-jarig bestaan van de CV, *Geschiedenis der leeszaalbeweging in Nederland*, 's-Gravenhage 1933. Het is een zeer gedetailleerd werk, waarin uitvoerig aandacht wordt besteed aan de opkomst en ontwikkeling van de leeszaalbeweging, met de nadruk op de rol van de CV. De maatschappelijke context komt niet aan bod, evenmin de geschiedenis van de afzonderlijke OLB's.

De drie delen van G. van Riemsdijks *Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, Den Haag 1979, zijn compositorisch niet sterk, maar bevatten een schat aan citaten uit de vakliteratuur, en zijn bovendien van belang door de kritische kanttekeningen van de auteur, die zelf tussen 1950 en 1970 een belangrijke figuur in de openbare bibliotheekwereld was. De drie delen lopen tot 1958.

Over de jaren 1958–1985: P.J. van Swigchem, *Engagement en professie; de openbare bibliotheken 1958–1985* in: *Een kwart eeuw bibliotheek en documentatie in Nederland*, Den Haag 1987, blz. 53–84.

Uit 1990 dateert P. Schneiders, *Lezen voor iedereen; geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, Den Haag). Het zal geen verbazing wekken dat ik voor de algemene geschiedenis van het openbare bibliotheekwezen van mijn eerdere werk gebruik heb gemaakt, zoals ook van mijn *Nederlandse bibliotheekgeschiedenis; van librije tot virtuele bibliotheek*, Den Haag 1997.

Van belang voor deze studie waren ook de jaargangen van de oude bibliotheekvakbladen: *De Boekzaal*, *Maandblad voor Bibliotheekwezen*, *Bibliotheekleven*, *De Openbare Bibliotheek* en *Bibliotheek en Samenleving* en de nieuwe periodieken *BibliotheekBlad* en *Bibliotheek*.

Over de christelijke openbare bibliotheek in Nederland: H.G. Leih, *Protestants-christelijk bibliotheekwerk* in: *Omzien met een glimlach; aspecten van een eeuw protestantse leescultuur*, Den Haag 1991, blz. 75–151.

Over het overheidsbeleid t.a.v. openbare bibliotheken in de periode 1906–1995: M.A.J. van den Besselaar – P. Schneiders, *Overheidsbeleid en de openbare bibliotheken in Nederland* in: *Toeval of noodzaak? Geschiedenis van de overheidsbemoeienis met de informatievoorziening*, Amsterdam 1995, blz. 129–172. Interessante, kritische impressies over de leeszaalwereld na 1945 in: C. van der Heijden, *Sprekend beeld; schetsen en foto's van de naoorlogse bibliotheekcultuur* (2002, niet in de handel; relatiegeschenk van Vereniging NBLC, ProBiblio en de openbare bibliotheken).

Specifiek over de Haagse OLB: H.E. Greve, *Dertig jaren openbare leeszaal in de residentie*, 's-Gravenhage 1935. Het is uitgegeven ter gelegenheid van het 30-jarig bestaan van de bibliotheek en de opening van het voltooid leeszaalgebouw in de Bilderdijkstraat. Ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de bibliotheek hield directeur P.J. van Swigchem de rede *De Openbare Bibliotheek in Den Haag*, afgedrukt in *Jaarverslag 1981*, blz. 25–38.

Voor de geschiedenis van de Haagse OLB zijn uiteraard de bibliotheekarchieven geraadpleegd. In het Haagse Gemeentearchief (HGA) bevinden zich de archieven van de algemene, rooms-katholieke en christelijke OLB's. Met name de archieven van de confessionele leeszaal zijn incompleet, maar ook in het archief van de algemene zal men tevergeefs zoeken naar bijvoorbeeld correspondentie die ongetwijfeld met leden gevoerd is. Een zeer belangrijke bron in het archief van de alge-

mene wordt gevormd door de jaarverslagen, waarvan uiteraard intensief gebruik is gemaakt voor deze studie, met name waar zij feitelijke gegevens leverden als aantallen bezoekers, uitleningen e.d. Voor de laatste jaren zijn tevens van belang de activiteitenverslagen, de *Bibliotheekagenda* en het personeelsblad *Dobber*.

Voor het gemeentelijk beleid ten aanzien van de leeszaal waren de *Handelingen van de Gemeenteraad* en de *Bijlagen van de Handelingen van de Gemeenteraad* onmisbaar.

De historicus die zich met eigentijdse geschiedenis bezighoudt, kan betrokkenen interviewen. Van die mogelijkheid heb ik dankbaar gebruikgemaakt. Ik heb gesprekken gevoerd met een zoon van Greve, de heer P.A. Greve, met de twee oud-directeuren dr. P.J. van Swigchem en W.M. Renes, en met de oud-medewerker mevrouw M. Wijnstroom. Ik dank hen bij dezen voor hun bijdrage.

1.1. De Leeszaalbeweging. Over de opening van de leeszaal *Het Vaderland* van 19-1-1906 en 18-5-1915, waarin in verband met het 10-jarig bestaan van de in 1905 opgerichte vereniging een uitvoerig herdenkingsartikel verscheen. Voor de beschrijving van de leeszaalbeweging in het algemeen zie bovenstaande – onder de noemer Algemeen – vermelde publicaties van Greve, Van Riemsdijk en Schneiders. De enquête van 1908 verscheen in druk als *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland; Statistiek der Openbare Leeszaalen en Bibliotheken*, 's-Gravenhage 1910. Over de OB Utrecht P.D. 't Hart, *Een machtig middel tot volksoontwikkeling; honderd jaar openbare bibliotheken in de stad Utrecht 1892–1992*, Zwolle 1992; over die van Dordrecht: P. Schneiders, *'k Kan Dordt zomin zonder haar leeszaal denken; 100 jaar Openbare Bibliotheek Dordrecht*, Dordrecht 1999. Het citaat van Greve is afkomstig uit diens CV-jubileumboek (zie Algemeen), blz. 206. Over dr. Bos: E. van Raalte, *Dr. D. Bos*, Assen 1962. Over Greve: o.a. A.C. Gebhard, *H.E. Greve* in: *Bibliotheekleven* 1952, blz. 41–42, P.J. van Swigchem, *Dr. H.E. Greve 30-12-1878/24-12-1957* in: *De Openbare Bibliotheek* 1958, blz. 6–7, idem: *Greve en zijn openbare leeszaalen* in: *Bibliotheek en Samenleving* 1978, blz. 340–342.

1.2. De Leeszaalbeweging, kind van haar tijd. D. de Boer e.a., *Nederland rond 1900*, Bussum 1992. Over de sociale segmentatie in Den Haag: J. Bank-M. van Buuren, *1900; hoogtij van burgerlijke cultuur*, Den Haag 2000, blz. 140. Zie tevens: *Van goeden huize; 70 jaar woningbouwvereniging 's-Gravenhage 1915–1985*, 's-Gravenhage 1985.

1.3. Het succes van de Leeszaalbeweging. Het citaat “daarom ... leesbibliotheken” komt uit *Maandblad Bibliotheekwezen* 1913, blz. 84. Het citaat “Romanlektuur ... omvang” is te vinden op blz. 136 van het CV-jubileumboek (zie Algemeen) van Greve. Over de representativiteit van de Haagse leeszaal schreef Greve in *De Boekzaal* 1910, blz. 138. Over jhr. mr. dr. E.A. van Beresteyn: J.A.A. Bervoets, *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel 1, Den Haag 1979, blz. 39–40.

1.4. Typisch Nederlands. Het citaat “Een volksleeszaal ... geschikt” is te vinden op blz. 123 van het CV-jubileumboek (zie Algemeen) van Greve. De rede van dr. J. Th. de Visser hierin op blz. 42–44. Het citaat “Voor mij ... hebben” is te vinden in H.G. Leih (zie Algemeen), blz. 118.

2.1. In de knop gebroken? De gegevens over het aantal bezoekers, uitleningen e.d. zijn ontleend aan het desbetreffende *Jaarverslag*. Het verzoek van het leeszaalbestuur aan de gemeente in: *Bijlagen van de Handelingen Gemeenteraad* 1909 nr. 911 (25-9-1909), de adressen in: *Bijlagen van de Handelingen Gemeenteraad* 1910 nr. 240 (maart 1910), nr. 305 (2-4-1910) en nr. 306 (april 1910). Het debat in: *Handelingen Gemeenteraad* 18 oktober 1910.

2.2. Nieuw elan. Over de periode op de Prinsegracht en de Toussaintkade: H.E. Greve, *Dertig jaren openbare leeszaal in de residentie*, 's-Gravenhage 1935. Het citaat “De verspreiding ... vóór” in *Jaarverslag* 1913.

2.4. Muziek. Zie: *75 jaar muziek in de Haagse bibliotheek 1913–1988; uitgave ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de Muziekafdeling van de Dienst Openbare Bibliotheek Den Haag*, Den Haag 1988. F. Simons hield op 2 mei 1914 een lezing over muziekbibliotheken op de algemene ledenvergadering van de CV, afgedrukt in *Maandblad Bibliotheekwezen* 1914, blz. 131–141.

2.5. De Groote Oorlog, 1914–1918. *Maandblad Bibliotheekwezen* 1914, blz. 215–216 en de *Jaarverslagen*. H.E. Greve, *De olb en de mobilisatie* in: *Bibliotheekleven* 1914, blz. 201–203, 1915 blz. 11–15.

2.6. “Om de mensen braaf te maken of braaf te houden”. GA Den Haag, bestand 628. Notulen bestuursvergadering 30-3-1917, 19-4-1917, 7-5-1917, 15-5-1917, 11-1-1918, 29-4-1918, 29-5-1918, 17-7-1918, 16-9-1918, 27-9-1918 en 29-11-1918. *Handelingen Gemeenteraad* 20-1-1919.

3.1. Ontgoocheling. Zie de onder Algemeen genoemde literatuur, met name het CV-jubileumboek van Greve en de bijdrage van M.A.J. van den Besselaar en P. Schneiders. H.E. Greve, *De wettelijke regeling van het leeszaalwezen* in: *Bibliotheekleven* 1923, blz. 145–152. Over het teruglopende aanschafbudget: G. van Riemsdijk (zie Algemeen) deel 1 blz. 126–128. A.B.M. Brans, *Hoe kan in de leeszaal bezuinigd worden?* in: *Bibliotheekleven* 1923, blz. 68–73.

3.2. Een nieuwe bibliotheek en nieuwe taken. L.G.N. Bouricius, *Lektuurvoorziening ten platelande in de Provincie Zuid-Holland* in: *Bibliotheekleven* 1918, blz. 133–138. Over de samenwerking met de christelijke leeszaal: H.E. Greve, *Samenwerking tusschen leeszaalen van verschillende richting* in: *Bibliotheekleven* 1932, blz. 57–63. De citaten over ingang en boekenmagazijn op blz. 59. Over het contract op blz. 63–65. Over het jeugdbibliotheekwerk: *Pioniers van het jeugdbibliotheekwerk: dertien portretten*, Den Haag 1986. Daarin H. Wolff, *Saskia Lobo*, blz. 36–38, A. van der Linden-Bergstra, *Louise de Gaay Fortman*, blz. 9–12, P. de Haas, *Hannie Wolff*, blz. 44–49. Het fragment van Andreas Burnier uit: Andreas Burnier, *De wolkenkinderen* in: ‘Een plek om te lezen...’ (Een gezamenlijke uitgave van openbare bibliotheken, de Vereniging NBLC en ProBiblio, 1998) blz. 37–49. Het fragment op blz. 39–40). Een kort in memoriam van G.L. Bettink, *Mej. L.C.J. de Gaay Fortman* in: *De Openbare Bibliotheek* 1970, blz. 209. De citaten van Louise de Gaay Fortman staan in haar artikel *Het werk der jeugdleeszaal met de rijpende jeugd* in: *Bibliotheekleven* 1929, blz. 199–212, blz. 200, 201. Het werkbezoek van de Engelse jeugdbibliothecaresse in: L. de Gaay Fortman, *Een Engelsche collega in Den Haag* in: *Bibliotheekleven* 1936, blz. 219–220. Het citaat “Wij moeten beslissen ... kinderboek” op blz. 220. De stralende ogen van Louise de Gaay Fortman in: *Bibliotheekleven* 1928, blz. 97. Saskia Lobo, *De jeugdbibliotheek en de school* in: *Bibliotheekleven* 1927, blz. 44–59. E.J.B., *De eerste gemeentelijke Kinder- en Jeugdleeszaal en Bibliotheek* in: *Schoonheid en Opvoeding* 1921, blz. 72–75.

3.3. Bezetting. Zeer kritisch over de houding van de CV en in het bijzonder die van Greve is G. van Riemsdijk in het tweede deel van zijn *Geschiedenis*, geheel aan de bezettingstijd gewijd (zie Algemeen). De brief van Greve van 19 juli 1940 is daarin afgedrukt op blz. 20. Het citaat van Hannie Wolff “Het was wel merkwaardig ... zien” op blz. 47 van *Pioniers van het jeugdbibliotheekwerk* (zie 3.2).

4.1. Herstel en Vernieuwing. K. Schuyt–E. Taverne, 1950; *welvaart in zwart-wit*, Den Haag 2000. De opmerking over de Maastrichtse winkelbibliotheken op blz. 450, daar eveneens het citaat “De strijd ... weg”. De reactie van Greve op het artikel van Divendal in H.E. Greve, *Volksbibliotheek en openbare leeszaal* in: *Bibliotheekleven* 1948, blz. 297–306. Het citaat uit *De Gazet van Limburg* is te vinden in G. van Riemsdijk (zie Algemeen) dl. 3, blz. 77, op blz. 76 Greve als “machtige leeszaal-dictator”. Van Riemsdijk besteedt in dit derde deel uitvoerig aandacht aan de bibliotheekstrijd.

4.2. Een nieuwe directeur. De brieven van Van Swigchem in HGA 527/24.

4.3. Leeszaalstijl en Open Venster. P.J. van Swigchem, *Leeszaalstijl* in: *Bibliotheekleven* 1952, blz. 73–80. Het citaat “Klopt ... muren” en “hoogculturele wijding en stilte” op blz. 75, “Het is broodnodig ... of groep” blz. 78, “Zo ... schuldig” op blz. 80. P.J. van Swigchem, *Het open venster van de O.L.B.* in: *Bibliotheekleven* 1956, blz. 249–257. Het citaat “Wij ... glimlachen” op blz. 256–257. Lees kader Doctor Pier: P.J. van Swigchem, *De Nederlandse openbare bibliotheken en hun boekenbezit; een onderzoek naar het boekenbezit voor volwassenen in de algemene, rooms-*

katholieke en protestants-christelijke openbare bibliotheken in Nederland. De citaten op blz. 46, 137, 198. Een bespreking door M. Wijnstroom, *De Nederlandse openbare bibliotheken en hun boekenbezit; dissertatie van Pieter Johannes van Swigchem* in: *De Openbare Bibliotheek* 1966, blz. 265–277. Leeskader Grotius-bibliotheek: P.J. van Swigchem, *De Grotiusbibliotheek; experiment met tweeledige functie* in: *De Openbare Bibliotheek* 1958, blz. 296–299; P.J. van Swigchem, *De leerlingenbibliotheek* in: *De Openbare Bibliotheek* 1962, blz. 37–44.

4.4. Modern en publieksvriendelijk. Het citaat “Het inrichten ... geacht” uit *Jaarverslag 1963*, “In een stad ... urgenter” uit *Jaarverslag 1950*, “Dit ... filiaal” uit *Jaarverslag 1952*. P.J. van Swigchem, *’s-Gravenhage–Samenwerking tussen drie openbare bibliotheken* in: *De Openbare Bibliotheek* 1964, blz. 323–325. J. Kleisen, J. Kortink, P.J. van Swigchem, *Nota betreffende de ‘gemeenschappelijke’ bibliotheek* in: *De Openbare Bibliotheek* 1966, blz. 305–308. Over de wsf: F. Stein, *‘De oude doelstellingen zijn goeddeels achterhaald’; provincie Zuid-Holland schrapt wetenschappelijke steunfunctie* in: *BibliotheekBlad* 1997, nr. 8, blz. 16–17 en F. Stein-H. Wagenaar, *Liever herijken dan afkappen* in: *BibliotheekBlad* 1997 nr. 8, blz. 20–22. Het citaat: “Den Haag ... doen” op blz. 21.

5.1. Tendensen, ontwikkelingen, koerswijzigingen. Over bibliotheekvernieuwing: D. Boom e.a., *Van rups tot vlinder; een bladwijzer voor de toekomst van bibliotheken in Nederland*, Breukelen 2002. Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk, *Open poort tot kennis*, Den Haag 2000. R. Bruijnzeels-N. van Tiggelen, *Bibliotheken 2040; de toekomst in uitvoering*, Den Haag 2001. H. Moscoviter, *De vleugels van de bibliotheek*, Eindhoven 2004. Voorbeelden van artikelen in *BibliotheekBlad* over nieuwe ontwikkelingen: M. Bullinga, *De bibliotheek van 2020 past in uw handpalm, maar dan moet u ophouden handelaar in oud papier te spelen* (1997 nr. 24, blz. 6–8), H. Das, *Bibliotheekwereld moet zich gaan gedragen als een branche met verbeelding en kapsones* (1997 nr. 25/26, blz. 6–8), E. Slangen, *Een voor allen en allen voor een* (idem blz. 10–12).

5.2. Directeuren Wim Renes (1983–2000) en Alexander Burgers van den Bogaert (2000–). Over Wim Renes: *Wim Renes staat voor grootste uitdaging van zijn leven; de weg naar het Spui liep via Musselkanaal* in: *Haagsche Courant* 28-1-1989 en *Over Wim Renes; bundel ter gelegenheid van het afscheid van Wim Renes als directeur van de Dienst Openbare Bibliotheek Den Haag* (20 oktober 2000). Het citaat: “Er zijn ... managen” in het interview met Wieldraaijer (zie onder 5.5), blz. 6.

5.4. ICT. Het citaat “Fysiek ... maken” in M. Ebben, *E-bibliotheek moet even belangrijk worden als fysieke bibliotheek* in: *BibliotheekBlad* 14 juli 2000, blz. 7.

5.5. Sociaal-cultureel werk en onderwijs. Het citaat “Volksontwikkeling ... accent” in: E. Wieldraaijer, *Interview met Alexander Burgers van den Bogaert* in: *BibliotheekBlad*, 26 oktober 2001, blz. 6–8, blz. 6. W. de Graaff, *Schilderswijk, de onzichtbare bibliotheek* in: *BibliotheekBlad* 21, 2000, blz. 12–14. K. Kuik, *Cultuurpunt Den Haag van start* in: *ProBibliovisie* 1, 2004, blz. 18–20.

6. Van Hel naar Hemel. W. Bunschoten, *Nieuwbouw in stadhuiscomplex spreekt internationaal tot de verbeelding: Haagse bibliotheek van hel naar hemel* in: *Het Binnenhof* 24-12-1988. Over de bouw is veel gepubliceerd. Van belang zijn vooral: *Van Bilderdijkstraat naar het Spui: de geboorte van een nieuwe centrale openbare bibliotheek/From the Bilderdijkstraat to the Spui: the birth of a new central public library*, samenst./red. E. Mik, Den Haag 1992. M. Knul, *Den Haag kiest voor open opstelling: nieuwe centrale bibliotheek onder Haagse salon* in: *B & S* september 1995, blz. 24–27. Voorts A. Schreuder, *Haagse bibliotheek heeft de uitstraling van een warenhuis* in: *NRC/AH* 30-8-1985 en A. van Roessel, *Grote publieksruimten en roltrappen moeten openheid benadrukken; Haagse bibliotheek beoogt ‘warenhuis’ te zijn* in: *de Volkskrant* 30-8-1985. Het citaat: “Het is opmerkelijk ... bibliotheek” in: *Van de Bilderdijkstraat naar het Spui* (zie boven), blz. 69.

PERSONENREGISTER

- Aalberse, P.J. 40
 Albarda, J.W. 66, 75

 Beatrix, koningin 75, 135, 140, 166
 Beek, H. van 37
 Beekman, J.F. 150
 Benali, A. 136
 Beresteyn, E.A. van 17-18, 30, 32, 50, 60, 63, 75, 78-79
 Bettink, G.L. 68
 Biesen, G. van den 46
 Boer, T.J. de 17
 Boom, A.S. ten 69
 Bordewijk, F. 136
 Borel, H. 46
 Bos, D. 21, 32
 Bosboom, J. 40
 Bourqea, R. 134
 Braak, M. ter 136
 Burgers van den Bogaert, A.E.H.L. 116, 118-119, 131, 144, 146, 148, 155, 166
 Burnier, A. 70
 Byvanck, W.G.C. 24-25

 Callier, A.C. 52
 Carnegie, A. 27
 Couperus, L. 109, 136
 Crena de Iongh 54

 Deen, E. 12, 40
 Deetman, W.J. 156
 Dessaur, C.I. 70
 Deyssel, L. van 46
 Dijk, M. van 136
 Dis, A. van 121
 Divendal, H. 91
 Dolk, W. 11
 Drees, W. 64, 89
 Duivesteijn, A. 141

 Ebbinge Wubben, C.H. 14, 25
 Elsen, M. 68
 Embden, D. van 20, 26
 Engering-Aarts, L.E.J. 155

 Gaay Fortman, L. de 68, 72-75

 Gebhard, A. 64, 95-96, 135
 Gielen S.J., A.B.H. 46
 Graaff, Th. de 135
 Greve, H.E. 18-23, 25, 31-32, 34, 37-39, 41-45, 47-50, 53, 57, 59-61, 69-70, 75-76, 78-82, 84-85, 90-94, 96-99, 101-103, 107, 114, 116, 118, 129, 149-150, 164-165

 Hagedoorn, J.H. 39
 Hahn, A. 18
 Hartelust, H.L. 68
 Hartman Kok, M.L.W. 133
 Heemskerk, J.A.R. 152
 Heemskerk, Th. 29
 Heijnen, P.M.M. 132, 153
 Heine, H. 85
 Helsdingen, W.P.G. 40
 Hermans, W.F. 47
 Herpel, J.C. 105
 Herzberger, H. 141
 Hildebrandt, M. 42
 Hof, Z. 69
 Holling, C. 150
 Hoogenraad, J.A. 108
 Houten, S. van 26
 Huffel jr., A.J. van 17
 Huppert, P. 34
 Hutschenruyter, W. 48

 Jansen, J.C. 39

 Kampen, A. van 118, 153-154
 Kannegieter, Th.J. 52
 Karnebeek, H.A. van 39
 Kieviet, C.J. 87
 Kleisen, J. 108
 Klompé, M. 150
 Kloos, L.C. 25
 Kluit, J. 76
 Kluyskens, C.S. 150
 Knappert, E. 73
 Knuttel, W.P.C. 25
 Kolfschoten, H.A.M.T. 105
 Komrij, G. 134, 136
 Koolhaas, R. 142, 152
 Kooten, K. van 136

- Kortink, J. 108
Kousbroek, R. 136
Kruisinga, E. 95
Kuyper, A. 33
- Lely, C. 39
Linden, N. ter 136
Lobo, S. 76
- Mackay, Æ baron 26
Mander, C. van 18
Manen Pieters, J. van 136
Manna, H. 134
Marsop, P. 48
Máxima, prinses 132
Meier, R. 142-144, 166
Meulen, W.W. van der 54
Meyroos, A. 11-13, 32, 149, 163
Molengraaff, W.L.P.A. 16
Molhuysen, P.C. 56, 60, 79-80
Muyser, C. 53
- Nawijn, H.P.A. 135
- Oranje, L. 94-95
- Patijn, J.A.N. 26, 54
Plutzar, F. 80, 84
Poelje, G. van 80
- Renes, W.M. 105, 113, 116-119, 127, 131,
139-140, 142-144, 152, 154-155, 166
Rheenen, M. van 39
Roodhuyzen, A. 57
Roos, J.M. 142
Rutters, H. 48
- Schadée, A. 61
Scharten-Antink, M. 66
Schilfgaarde, P. van 46
Schmidt, F. 79, 81
Schultze, E. 17, 31, 48
Schuyt, K. 89, 91
Simons, F. 48, 85-86, 150
Simons, J. 39
Simons, L. 49, 75, 149
Slotemaker de Bruïne, J. 63
Swigchem, P.J. van 94-102, 104-105, 107-111,
118-120, 127, 130, 150, 165
- Tak, P.L. 18
Taverne, E. 89, 91
Teirlinck, H. 46
Terpstra, J. 56-57
Toynbee, A. 15
Treub, M.W.F. 26
Troelstra, P.J. 53
- Verbroek, J.D. 39, 41
Verschoor, A.L. 49
Verschuur, T.J. 51
Vink, P. 119, 151
Visser, J. 150
Visser, J.Th. de 33, 55, 66, 75
Voogd, J. de 68
Vrolijk, M. 106
Vuuren, A.C.A. van 33
- Wal, A. de 48
Well, G.J. van de 51
Wesseling, C.D. 39, 54
Wijnstroom, M. 82-83
Wijs, G. de 11-12
Wilde, H. de 33, 39-41
Wilhelmina, koningin 24, 32
Wit, P.V. de 63
Wittert van Hoogland, E.B.F.T. 51, 53-54
Wolff, J.R. 76, 85, 99
- Zwijndregt, J. van 99

SUMMARY

The Foundation

It all started on New Year's Eve 1904. In the evening edition of The Hague's newspaper 'Het Vaderland' of 31 December 1904 the editor A. Meyroos (LL M) argued passionately in favour of the foundation of a public reading room and library. In some cities, like Dordrecht and Groningen, such an institution had recently been established, so The Hague, the royal seat, should obviously not be left behind. In his article Meyroos asked the readers for support. He called on them to form a committee, which was to campaign for money and books, look for housing and organise the administration. Meyroos saw himself as the pacemaker; he himself did not want to be on the committee. Meyroos was successful: on 18 May 1905 '*de Vereeniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek te 's-Gravenhage*' (Association of the Public Reading Room and Library of The Hague) was established. The statutes were royally approved a few weeks later. Thanks to the donations by a few hundred members, of money, but chiefly of books, the library could be opened on 18 January 1906. It would have seemed very basic in our eyes: a few thousand books, most of them donated by members, some newspapers and periodicals, accommodated in a couple of rooms in the Municipal Employment Exchange building at 63 Prinsegracht. The municipality had put this space at the disposal of the library free of charge. It was not yet possible to borrow books; just to read them on site.

A New Type of Library

Public reading rooms and libraries (popularly called 'reading rooms') were a new phenomenon in the Netherlands around 1900, which had wafted over from the U.S.A. and England. The 'pioneers of the reading room' wanted a library, free of class distinction, for everyone, managed by professional staff, with a collection of good, solid reading material. People should be able to go there either to read peacefully, or to borrow books for a small charge or for free. The idea was that the government should subsidize the institution.

'Edification of the people' was the initiators' most important motive, a task they took very seriously. Therefore, reading rooms became a kind of sacred places, where SILENCE signs impressed the readers with the seriousness of the place. At the hundreds of popular libraries – both the Roman Catholic parish libraries and Reformed youth association libraries- everything was very informal. These libraries were run by volunteers.

The new reading rooms were meant to be completely different; the pioneers of the reading rooms turned against both popular libraries with their simple and light reading, and against shop libraries, where exciting and also racy books could be borrowed for a penny a week.

The public reading rooms and libraries wanted to distinguish themselves from the popular and shop libraries by longer opening hours, a high-quality collection and a professional staff. That's why they became relatively elitist institutions, not easily accessible. It was not until the 1960s that the public library – the name 'reading room' disappeared – became a library for the many.

Motives

Even though the education of the people was the main motive for the pioneers of the reading rooms, there were also other considerations that played a part, such as urban pride and the desire to discourage the compartmentalization of the population (non-denominational – Roman Catholic – Protestant) by making the library accessible to everyone. At the time they did not succeed in that last goal, because apart from general public libraries Roman Catholic and Protestant public libraries were also being established. Particularly amongst Roman Catholic leaders it was feared that by visiting general public libraries Roman Catholics were in danger of losing their faith. In The Hague in 1917 the Roman Catholics took the initiative to found a public library of their own. During an eventful session of the city council it was decided to subsidize the Roman Catholic reading room, a decision which had already been taken by the National Government.

As with education the Dutch public library system was compartmentalized, a unique phenomenon. The division into three compartments of the Dutch public library system, positively referred to as 'Unity in Diversity', continued till around 1970.

A Model Library

In 1908 six reading rooms then in existence formed a national association, 'de Centrale Vereeniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken' (Central Association of the Public Reading Rooms and Libraries), C.V. for short. The driving force in this association was Dr Henri Ekhard Greve (1878–1957), who became secretary of the C.V. and was to hold that position for 40 years. In 1906 Henri Greve obtained his doctorate with a thesis on public libraries, and so became the supreme authority in the world on public libraries, a 'public library guru', so to speak. Henri Greve lived in The Hague, and from 1911 on directed, under the library management, the reading room of The Hague as an unpaid librarian. He played a large part in the foundation of the music library in 1913. Henri Greve became a paid librarian in 1919; until his retirement in 1949 he ruled the library with a strong hand.

Henri Greve's ambition was to make 'his' library the best in The Netherlands, a model for all other libraries. In this he succeeded. His first concern was better housing. In 1911 the library moved to a big villa at the Toussaintkade. At that same time the lending out of books started. This large residence at the Toussaintkade was an improvement, but Henri Greve worked hard for a first-rate library building, constructed according to his own vision. In 1922 his dream was partially fulfilled by moving to the Bilderdijkstraat; however, the construction of the new building was not to be completed until 1935. Although governmental and municipal subsidies were very modest, a few branch libraries were added (in 1926 Colensostraat, in 1930 Laakkwartier, in 1932 Scheveningen

– in cooperation with the Christian public library – in 1933 Vruchtenbuurt and in 1936 Duinoord). When it came to both services (school-library service, youth-library work, the music library, lending centres and branch libraries) and housing and catalogues, the The Hague Library was a model for the whole of the Netherlands. The same could be said for its collection, which was of an exceptionally high quality, much too high for a lot of people.

During the Occupation of 1940–1945, it was Henri Greve in particular who through CV informed the reading rooms of countless series of forbidden books. In later years Henri Greve was blamed for having cooperated rather too readily. However, he was not pro-German; his docile attitude was prompted by fears that collaborators might take control of the public library system. His desire to preserve the organisation at all costs also strongly influenced his actions – moreover, it should be taken into account that during the war people read a great deal. He thought this was another argument in favour of carrying on.

Years of Expansion, 1950-1980

As of 1 January 1949 P.J. van Swigchem (who became Dr Pier van Swigchem in 1966), was made the new director. Unlike Henri Greve, Pier van Swigchem was a real team leader, who was able to take control, yet treat his staff on equal terms.

Far more than Henri Greve Pier van Swigchem took the wishes of the readers into consideration, even regarding light reading. Whereas earlier on, the library had been an institution whose membership had consisted of no more than 2–3 % of the population of The Hague, membership continually increased under Pier van Swigchem, especially in the Sixties. This was mainly due to the changing image of the library: it lost its strict, serious character and became much more easily accessible. Another circumstance that played a part in this was the disappearing of the people's and shop libraries. In addition, the number of lending centres and branch libraries increased; a direct result of Pier van Swigchem's policy of taking the library to the people. Six new branch libraries were opened between 1950–1970; in 1951 Moerwijk, in 1955 Morgenstond, in 1958 Grotius Lyceum, in 1962 Youth Library Diamanthorst, in 1966 Waldeck and in 1968 Benoordenhout.

Moreover, important developments in the Sixties were the introduction of open lending and the end of compartmentalization. In many public libraries it was customary till the Sixties for members not to be given access to the shelves, but to have to hand in a note with the required titles, copied from the catalogue, to the staff at the desk. They in their turn handed these requests to the stackroom staff, who went and got the books. The fact that people were not allowed to browse the shelves themselves was mostly due to lack of space (stackroom arrangement). However, sometimes it was based on the argument that readers were not able to make the right choice from the profusion of books. Moreover, there was the fear that they might make a real mess by replacing the books in the wrong places. The reason why there was no open lending in the Central Library of The Hague was not because of a patronizing attitude, but because of a lack of space; in most branch libraries there was open lending. The alterations to the Central Library in the Bilderdijkstraat in 1969 made it possible to design an open lending library. In that

same year the record library came into being. The cooperation with the Roman Catholic and Christian public library intensified, and would eventually result in the discontinuation of 'de Vereniging Openbare Bibliotheek' (Public Library Association) in 1980 and the foundation of the municipal 'Dienst Openbare Bibliotheek' (DOB) (Municipal Public Library).

A dynamic, permanently changing process, 1982– today

In 1982, W.M. (Wim) Renes was appointed by the city council to succeed Pier van Swigchem. Renes had been director of the public libraries in Stadskanaal and Apeldoorn and a deputy director and a teacher at a training college for librarians. He directed the library in a period of great, revolutionary changes in the public library system – chiefly due to computerization – while at the same time a set of economic measures regarding the library was taken in 1983. Wim Renes managed to obtain the means to enter upon the computerization of the library successfully, starting with the borrowers' register file and lending registration, followed by the catalogue. In order to familiarize people with computers and information technology every branch library was equipped with an Information Technology and Communication (ITC) centre. Many seized the opportunity to follow courses in these ITC centres. Moreover, Wim Renes was only too aware of the fact that the public library also provided for the growing community of immigrants. In consultation with representatives of these communities, in particular the Turkish and the Moroccan, the library acquired materials that would be of interest to those communities. Very important was the appointment of foreign staff (meaning they spoke foreign languages), and the organisation of exhibitions, lectures and other activities. Pioneering work in foreign policy was done by the branch libraries Schilderswijk and Hobbemaplein (which was renamed Transvaalkwartier in 1995).

A high point in Wim Renes's career was the opening of the new Central Library in the City Hall and Library Complex by Queen Beatrix on 8 September 1995. Thanks to the excellent cooperation between the architect Richard Meier and the management of the library a new building had come into being which both met the esthetical and practical requirements of the library.

Wim Renes took early retirement in the autumn of 2000, and was succeeded by A.E.H.L. (Alexander) Burgers van den Bogaert, who had a long career behind him in local council services. His previous position had been as policy director of Education, Culture and Welfare Services. He had no experience of library work, which was in agreement with the modern vision on the position of a director of a big library. In order to be in charge of a library like that, it is felt that above all a director should possess good managerial skills. Apart from that he should be able to pursue a good financial policy and operate in a network. The management should of course have expertise in collections, know-how in catalogue techniques and other technical matters regarding the library, but not necessarily the woman/man at the top herself/himself. Alexander Burgers van den Bogaert looks upon himself primarily as an 'Ambassador for the library': someone who wants to increase the instructive and cultural role of the library. He also assigns an important role to the library in the emancipation and integration process of foreigners. In short: he considers the library as a modern instrument for the time-honoured principle of the edification of the people.

